

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE YENİ BİR MUHALEFET
KÜLTÜRÜ: YENİ OSMANLILAR**

**ÜMÜŞ DALGALI
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi ERDAL ÇETİNTAŞ**

KIRIKKALE-2023

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE YENİ BİR MUHALEFET
KÜLTÜRÜ: YENİ OSMANLILAR**

**ÜMÜŞ DALGALI
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi ERDAL ÇETİNTAŞ**

KIRIKKALE-2023

Ümüş DALGALI tarafından hazırlanan “OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE YENİ BİR MUHALEFET KÜLTÜRÜ: YENİ OSMANLILAR” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Erdal ÇETİNTAŞ

Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Doç. Dr. Mehmet DOĞAN

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Doç. Dr. Ahmet DEMİR

Tarih Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi

İmza:

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

..... Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ümüş DALGALI

...../...../.....

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı modernleşmesi bağlamında Yeni Osmanlı Hareketi'nin siyasi ve toplumsal yönleri işlenmiştir. Birinci bölümde Yeni Osmanlıların faaliyet gösterdikleri dönem olan XIX. yüzyıl modernleşme hareketlerinin iki önemli başlığı olan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'na yer verilmiştir. İkinci bölümde Yeni Osmanlıların bir araya gelmeleri, etkin isimleri, amaçları ve görüşleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin hususi ya da ortaklaşa olarak çıkardıkları gazetelere ve kaleme aldıkları eserlerden bazılarına yer verilerek mevcut yönetim hakkında Yeni Osmanlıların fikirleri aktarılmaya çalışılmıştır. Dördüncü ve son bölümde ise Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin hizmet ettiği amaç olan I. Meşrutiyet'in ve Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı, devlette var olan siyasi atmosfer ve Yeni Osmanlılar üzerinde bıraktığı etkiler açısından incelemeye tabi tutulmuştur.

Tez çalışmam sırasında görüş ve tecrübelerinden sıkça faydalandığım, bana yol gösteren kıymetli tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Erdal Çetintaş'a, bu süreçte benden desteğini esirgemeyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE YENİ BİR MUHALEFET KÜLTÜRÜ: YENİ OSMANLILAR

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Erdal ÇETİNTAŞ

Haziran 2023, 90 sayfa

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde modernleşme fikri, devletin Avrupalı devletler karşısında aldığı peş peşe yenilgiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Eski gücüne kavuşmak amacı noktasında modernleşmeyi bir çözüm yolu olarak gören Osmanlı Devleti, bu doğrultuda ilk planlı adımı III. Selim döneminde askeri alanda atmıştır. Geleneksel toplum yapısında kabul görmeyen bu yeni fikrin tam manasıyla uygulanamamasında siyasi, askeri ve ekonomik alanda karşılaşılan sorunlar etkili olmuştur. III. Selim'in ardından tahta geçen II. Mahmut, kafasında var olan yeni düzeni inşa etmek için ağır ve emin adımlarla ilerleyen bir politika izlese de III. Selim döneminde çeşitli alanlarda baş gösteren sorunları ve modernleşmeye karşı duran muhalefeti ortadan kaldıramamıştır. Askeri alanda başlayan modernleşme fikri, II. Mahmut'tan sonra tahtın yeni sahibi olan Sultan Abdülmecit döneminde ilan edilen, gayrimüslimlere hak ve ayrıcalıklar tanıyan Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile beraber toplumsal alanda da kendini göstermiştir. Osmanlı halkı arasında iki kesim tarafından da kabul görmeyen bu iki ferman devleti yeniden ayağa kaldırmayı başaramamıştır. Üyelerini aydın kesimin oluşturduğu gençlerden oluşan bir grup Yeni Osmanlı Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurarak hükümetin devletin yıkılışını önlemek adı altında yürüttüğü politikaları ortaya koydukları eserler aracılığıyla tenkit etmişler ve düşüncelerini halka ulaştırmışlardır. Muhalefet ettikleri Âli Paşa ve Fuat Paşa'ya karşı bir mücadeleye girişen Yeni Osmanlıların öncelikli amacı, halkın yönetime katılması esasının temel alındığı meşrutiyet idaresinin kurularak Kanûn-ı Esâsî adını taşıyan anayasanın yayımlanması olmuştur. Bu çalışmada Yeni Osmanlıların mevcut yönetime karşı başlattıkları hareket, gerçekleştirdikleri faaliyetler çerçevesinde gerek siyasi gerekse sosyal açıdan incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Muhalefet, Yeni Osmanlılar, I. Meşrutiyet, Kanûn-ı Esâsî.

ABSTRACT

A NEW CULTURE OF OPPOSITION IN OTTOMAN MODERNIZATION: THE NEW OTTOMANS

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences

Department of History, Master's Thesis

Supervisor: Doktoral Lecturer Erdal ÇETİNTAŞ

June 2023, 90 pages

The idea of modernization within the borders of the Ottoman Empire emerged as a result of the successive defeats of the state against the European states. The Ottoman Empire, which saw modernization as a solution for the purpose of regaining its former power, took the first planned step in this direction. He took part in the military field during the Selim period. The problems encountered in the political, military and economic fields were effective in not being able to fully implement this new idea, which was not accepted in the traditional social structure. III. After Selim II, who took the throne. Although Mahmut pursued a policy that took slow and sure steps to build the new order in his mind, III. It could not eliminate the problems that emerged in various fields during the Selim period and the opposition to modernization. The idea of modernization that started in the military field, II. It also showed itself in the social arena with the Tanzimat Edict and Reform Edict, which was declared during the reign of Sultan Abdulmecit, who was the new owner of the throne after Mahmut II, and gave rights and privileges to non-Muslims. These two edicts, which were not accepted by both parties among the Ottoman people, failed to resurrect the state. A group of young people, whose members were made up of intellectuals, formed a society called the New Ottoman Society, criticizing the government's policies to prevent the collapse of the state, through the works they produced, and conveyed their thoughts to the public. The primary aim of the New Ottomans, who started a struggle against their opposition, Âli Pasha and Fuat Pasha, was the establishment of the constitutional administration based on the participation of the people in the administration and the publication of the constitution bearing the name of Kanûn-ı Esâsî. In this study, the movement initiated by the New Ottomans against the current administration has been tried to be examined both politically and socially within the framework of their activities.

Key Words: Modernization, Opposition, New Ottomans, First Constitutional Monarchy, Kanûn-ı Esâsî.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: XIX. YÜZYIL’DA OSMANLI MODERNLEŞMESİ.....	4
A. TANZİMAT FERMANI (3 KASIM 1839).....	4
B. ISLAHAT FERMANI (18 ŞUBAT 1856).....	9
II. BÖLÜM: YENİ OSMANLI HAREKETİ.....	15
A. YENİ OSMANLI HAREKETİ’NİN DOĞUŞU.....	15
1. Kuleli Vakası.....	15
2. Yeni Osmanlı Hareketi’nin Temeli: İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti.....	20
3. Yeni Osmanlıları Bir Araya Getiren Mekânlar.....	23
B. YENİ OSMANLI HAREKETİ’NE YÖN VEREN ŞAHSİYETLER.....	25
1. Şinasi	25
2. Ziya Paşa	27
3. Namık Kemal	29
4. Ali Suavi	32
5. Mustafa Fazıl Paşa	34
C. YENİ OSMANLI HAREKETİ’NİN TEMEL HEDEFLERİ.....	35
1. Siyasi Hedefleri.....	35
2. Sosyokültürel Hedefleri.....	36
D. YENİ OSMANLILARIN DÜŞÜNCE DÜNYASI.....	38
1. Şinasi-Akıl ve Mantık.....	38
2. Ziya Paşa-Hak, Eşitlik ve Adalet.....	38
3. Namık Kemal-Vatan Bilinci.....	39
4. Ali Suavi-Terakki.....	40
5. Osmanlı Milliyetçiliği.....	41
6. Yeni Osmanlılar ve İslam.....	42

**III. BÖLÜM: YENİ OSMANLILARIN KAMUOYU OLUŞTURMAK İÇİN
KULLANDIĞI ENSTRÜMANLAR.....43**

A. GAZETELER.....43

1. Tercümân-ı Ahvâl.....43
2. Tasvir-i Efkâr.....44
3. Muhbir.....47
4. Hürriyet.....50
5. Ulûm.....52
6. Hadika.....52
7. İbret.....55
8. Diğer Gazeteler: İttihad ve İnkılab.....57

B. EDEBİ ESERLER.....58

1. Zafer-nâme.....58
2. Rüya.....59
3. Arz-ı Hâl.....59
4. Verâset-i Saltanat-ı Seniyye (Veraset Mektupları).....59
5. Defter-i A'mâl-ı Âli Paşa.....60
6. Hive Fi Muharrem.....60
7. A Propos de L'Herzégovine.....60
8. A Propos de L'Herzégovine (II).....61
9. A Propos de L'Herzégovine (III).....61

IV. BÖLÜM: I. MEŞRUTİYET'E GİDEN YOL.....62

A. YENİ OSMANLI CEMİYETİ'NİN DAĞILMASI.....62

B. YENİ OSMANLILARIN ÜLKEYE DÖNÜŞÜ.....64

C. ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ.....64

D. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞI VE I. MEŞRUTİYET'İN İLANI.....67

E. KANÛN-I ESÂSÎ VE YENİ OSMANLILAR.....69

F. ÇIRAĞAN BASKINI.....70

SONUÇ.....73

KAYNAKLAR.....75

ÖZGEÇMİŞ.....80

GİRİŞ

1789 yılında vuku bulan Fransız İhtilali, Avrupa sınırları dışına çıkarak Osmanlı Devleti'nde toprak, nüfus, ideoloji, yönetim, ekonomi ve dış politika gibi alanlarda hızlı bir değişime neden oldu. Bu değişime tanıklık eden ilk padişah o dönemde Osmanlı tahtına oturan III. Selim idi. Söz konusu değişimin yarattığı sorunları kavraması ve çözümüne yönelik denetleyici bir rol üstlenmesi itibariyle seleflerinden ayrılan III. Selim, kafasında Nizam-ı Cedid adını taşıyan bir ıslahat programı tasarlayarak bu programı hayata geçirdi. Programın öncelikli amacı hem iç hem de dış politikada merkeziyetçilik anlayışının tahkim edilmesi idi.¹

Nizam-ı Cedid programı başlangıcından itibaren hükümet ve halk arasında muhalif düşünceler ile karşılaştı. Sarayda reform çalışmaları ile ilgili olarak ortaya konulan belgeleri alay konusu haline getiren kişiler mevcut idi.² Halk arasında batılılaşıma fikrine karşı geleneksel yapının muhafaza edilmesi gerektiğini savunanlar görülmekteydi. Yeni düzen fikrine duyulan kuşku, Osmanlı Devleti'nin geçmişte kazandığı zaferlerin varlığı da göz önüne alındığında halkın mağrur duruşundan taviz vermeyerek Batı'daki gelişmelere kayıtsız kalmasına neden oldu.³

Nizam-ı Cedid programı adı altında uygulanmak istenen reform çalışmaları için ihtiyaç duyulan bütçenin oluşturulamaması maliye sisteminde birtakım sorunları ortaya çıkarmıştı. Devlet gelirlerini arttırmak için sikkenin değerini düşürmeyi çözüm olarak gören hükümetin uyguladığı politikalar, muhalif düşüncelerin gün geçtikçe çoğalmasına yol açtı. Yeni bir ordu kurma girişimi, devletin mevcut ordusunda görevli askerler tarafından kabul görmedi. Ordu için gerekli para açığının kapatılması için vergi miktarının yükseltilmesi halk tarafından tepki ile karşılandı. Merkeziyetçilik anlayışını pekiştirmek amacıyla yola çıkan III. Selim bu amaç doğrultusunda yapmak istediklerini tam manasıyla gerçekleştiremedi.⁴

III. Selim'den sonra tahta geçen yeğeni II. Mahmut, amcasının gerçekleştiremediği ıslahat programına ve düşmanları tarafından tahttan indirilerek öldürülmesine yakinen tanıklık etmiş, planladıklarını uygulama sürecinde daha

¹ Erik Jan Zürcher, **Modern Türkiye'nin Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 39, 40.

² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 59.

³ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15, 16.

⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s. 41-43.

dikkatli davranması gerektiğini öğrenmişti. Bu nedenle reform çalışmalarını zamana yaymayı tercih ederek titiz ve akıllıca hareket etti.⁵ İlk hedefi yeni bir ordu kurmak olan II. Mahmut'un isteği amcası III. Selim gibi merkeziyetçiliği güçlendirmektir. III. Selim'den ayrıldığı nokta ise var olan düzeni iyileştirmek yerine yıkıp yeni bir düzen tesis etme fikriydi. Bu fikir doğrultusunda yapılan en köklü değişim uzun yıllar varlığını sürdüren Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adını taşıyan yeni bir ordunun kurulmasıydı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile beraber askeri alanda sağlanan merkezileşme fikri, yeniçeriler ile ortak hareket eden ulema sınıfının etkisinin kırılması hasebiyle dini alanda da gerçekleşmiş oldu. Fakat kurulan yeni ordu beraberinde bazı sorunlar getirdi. Ordunun Batı tarzına uygun olması göz önüne alındığında orduda görev alacak subayların Prusya'dan getirilmesi Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamıştı. Bir başka sorun giyim ve donatım ile alakalı idi. Avrupa ülkelerinden fazlaca getirilen malzemeler devlet ekonomisinin oldukça zorlanmasına yol açtı.⁶

Maliye sisteminde sıkıntılar yaratan reform hareketlerinin önemli bir kısmını askeri alanda yapılanlar oluşturuyordu. Devletin elde ettiği gelirlerin çoğu ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan Mansure adlı hazineye aktarılmaktaydı. Oluşan mali açığı kapatmak için vergilendirme yoluna başvurulması kesin bir çözüm olmayıp paranın değerinin düşmesi ve enflasyonun artması sonuçlarını doğurdu.⁷

III. Selim döneminde istenilen başarıya ulaşamayan reform çalışmaları II. Mahmut döneminde de padişahın amaçları doğrultusunda bir ilerleme gösteremeyerek muhalefetin artmasına neden oldu. Söz konusu başarısızlığın ana etkenleri arasında eğitilmiş ve padişahın güvenini kazanan bir hükümet kadrosu oluşturulamaması, reform hareketlerinin toplum içinde şekillenmeden yalnız padişahın isteği doğrultusunda yön bulan tepeden inme bir niteliğe sahip olması, bürokraside geleneksellik yerini hukuka bırakırken bazı klasik usullerin hâlâ devam ettirilmesi, oluşturulan yeni yasa ve kurumların ikilik çıkararak eski ve yeni arasında çatışma yaratması, reformlar için mali kaynakların yetersiz olması vardı.⁸

Umulan başarıyı elde edemeyen ve II. Mahmut'a birçok düşman kazandıran reform hareketlerinin muhalefet ile karşılaşmasının nedeni devlet geleneklerine olan

⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s. 51.

⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s. 63-66.

⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s. 68, 69.

⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s. 72, 73.

bağılıktan kaynaklıydı. Modernleşmeye karşı gelenekselliği savunan kesim ile ulemanın padişaha karşı bir iş birliği içerisinde girdiği görülmekte idi. Yeni düzenin İslam toplumunda kâfirlik olarak karşılık bulması II. Mahmut için aşılması zor bir engel haline dönüştü.⁹

⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 103, 104.

I. BÖLÜM: XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI MODERNLEŞMESİ

A. TANZİMAT FERMANI (3 KASIM 1839)

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın başlarından itibaren idarede düzenleme yapma gereksinimi duyarak buna yönelik birtakım girişimlerde bulundu. Ancak bu girişimlerin etki alanı sınırlı kaldı ve padişah ya da sadrazamın şahsi çabalarından ileri gidemedi. O dönemde birçok sorunla iç içe olan devlet, topraklarını kaybetmeme düşüncesi ile Avrupa'yı kendisine örnek alarak ıslahat girişimlerine askeri alanda öncelik verdi.¹⁰ Batı'nın sadece askeri kuruluşları sayesinde yükselmediği, askeri kuruluşları ayakta tutmak için mali kaynak sağlama ve vergi toplama sisteminin devlette gerekli olduğu III. Selim döneminden itibaren anlaşılmaya başlamıştı. II. Mahmut döneminin sonlarına doğru Batı'da görev halinde olan Osmanlı elçileri Batı'nın yeni bir özelliğini gözlemlediler. O dönemin Avrupa'sında hükümdarlar, tebaanın haklarını güvence altına alarak verimliliği arttırmayı bir devlet politikası haline getirmişlerdi.¹¹ Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin ayakta durmakta güçlük çektiği bir iklim içerisinde ortaya çıktı. Devleti büyük oranda etkileyen iç ve dış müdahaleler fermanın ilanını bir zorunluluk haline getirdi. İçte azınlıkların milliyetçilik gerekçesi ile çıkardığı isyanlar ve Mısır Sorunu, dışta ise yabancı devletlerin baskısı devleti müşkül durumda bırakmış, yeni çözüm yolları aramaya sevk etmişti.

1789 Fransız İhtilali ile Avrupa'da başlayan ve hız kesmeden devam eden milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'ne de sıçrayarak özellikle Avrupa yakasında yer alan eyaletlerde etkisini gösterdi. Sırp İsyanı, 1816 yılında Sırbistan'a özerklik verilmesine, Yunan İsyanı ise 1829 yılında bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasına sebep oldu.¹² İmparatorluğu uzun yıllar meşgul eden bir başka iç mesele ise Mısır Sorunu idi. Mısır eyaleti valisi Mehmet Ali Paşa ile uzun zamandır savaş halinde olan Osmanlı Devleti, ordusunun 24 Haziran 1839 tarihinde Nizip'te uğradığı yenilgi sonucu büyük güç kaybetti. Savaşta Mısır ordusunun Kütahya'ya kadar ilerlemesi ile Sultan Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı affettiğini ilan etti. Fakat bu bir uzlaşma getirmedi.¹³ Nizip yenilgisinin haberi İstanbul'a ulaşmadan II. Mahmut vefat etti ve

¹⁰ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, s. 23.

¹¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 14.

¹² Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 90.

¹³ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 81.

tahtın yeni sahibi oğlu Abdülmecit oldu. Bu dönemde, II. Mahmut döneminde olduğu gibi merkezileşme ve modernleşmeye yönelik ıslahatlar devam etti.¹⁴ Sultan Mahmut'un saltanatının son yıllarında düşünülen ancak uygulamaya konulamayan Tanzimat'ın ilanı, Avrupa devletlerinin baskıları neticesinde daha da hız kazandı. Dış baskıların asıl nedeni devlette Müslümanların üstünlüğüne dayalı bir düzenin kurulu olması idi. Avrupa devletleri bu düzenin değişmesi ve devlet içerisinde bulunan tüm etnik grupların eşit haklara sahip olmaları hususunda hemfikirdi. Devletin amacı ise kendisini tehlikeye sokacak herhangi bir durum karşısında Avrupa desteğini alma düşüncesinde yatıyordu. Fermanın, Osmanlı dışişleri bakanı tarafından kaleme alınması ve duyurulması, Avrupa devletlerine resmen bildirilmesi ve yapılan törene elçilerin daveti dış etkiler altında ortaya konulduğunu gösteriyordu.¹⁵ III. Selim ve II. Mahmut döneminin aksine Abdülmecit'in tahta çıkmasıyla başlayan Tanzimat döneminin göze çarpan önemli bir özelliği reform hareketlerinin kaynağının saray değil bürokrasi olması idi.¹⁶

Sultan Mahmut döneminin genç üyelerinden olan Mustafa Reşit Paşa, kaleme aldığı belgelerle padişahın dikkatini çekmiş, sultan onun yeteneğini fark ederek Fransızca öğrenmesini istemişti. Bu vesile ile dış dünyayı tanıma fırsatı yakalayan Mustafa Reşit Paşa devlet içinde bir yükselişe geçerek sırasıyla Paris elçiliği, Londra elçiliği, hariciye müsteşarlığı ve hariciye nazırlığı görevlerinde bulunmuştu. II. Mahmut vefat ettiğinde Londra'da elçilik görevinde olan paşa döndükten hemen sonra Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirdi.¹⁷

Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Meydanı'nda yüksek bir kürsüden okundu. Yapılan merasime padişah, sadrazam, ulema, üst düzey devlet memurları, esnaf teşkilatı temsilcileri, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı ve elçiler katıldı. Tanzimat Fermanı, uygulanacak olan yeni kanunlar bağlamında üç ana esasa dayanıyordu: birincisi Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin devlet sınırları içinde yaşayan tüm tebaanın namus, can ve mal güvenliği, ikincisi vergi sisteminin düzenlenmesi, üçüncüsü ise zorunlu askerlik meselesi idi. Padişah, fermana ve ferman dahilinde ileride uygulanacak olan

¹⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁵ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 91, 92.

¹⁶ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 76.

¹⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul, 1987, s. 181.

kanunlara uyacağına dair yemin etti.¹⁸ İlanından sonra muhafazakâr kesimin memnuniyetsizliğine neden olmasına karşın Avrupa’da gayet olumlu karşılanan Tanzimat Fermanı, devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi’de yayımlandı. Bununla birlikte tercüme edilerek elçiliklere gönderildi. Fermanda yer alan kararların tebaa ile devlet ilişkileri bağlamında kamu gücünü kullanabilmesi ve yeniliği zorunlu hale getirmesi padişahın yetkilerini sınırlandıran bir nitelik taşıyordu. Bu durum ise devletin alışlagelmiş düzeninden imtiyaz verilmesi anlamına gelmekte idi. Fermanda, şeriata bağlı kalındığı izlenimi verilmek istenmiş ise de Avrupa’da devam eden hukuk ve devlet anlayışından büyük ölçüde esinlenildiği görülmüyordu. İlanından az bir zaman sonra fermanın bir kopyası eyaletlere yollandı. Ferman, Osmanlı tebaası içinde farklı fikirler doğurarak yenilik taraftarları ve karşı görüş bildiren kesim arasında bir mücadelenin başlamasına neden oldu. Bu ikilik yalnızca tebaa içerisinde kalmayıp devlet adamları arasında da kendini gösterdi. Yenilik fikrine karşı olanların en büyük gerekçesi, Tanzimat Fermanı’nın Osmanlı devlet geleneklerine uygun olmaması idi. Osmanlı tebaası ve devlet adamları haricinde fermanı rahatsız olan cemaat liderleri ve ruhban sınıfı ise eski ayrıcalıklarından artık faydalanamayacakları düşüncesinden korkuyorlardı.¹⁹ Bu çerçevede Tanzimat Fermanı gerek Müslüman gerekse gayrimüslim kesimin hiç hoşuna gitmeyen bir serüvenin başlangıcına işaret ediyordu. Devlet her ne kadar şeri ve örfi hükümlere bağlı kalıp bu doğrultuda yenilik hareketlerine yön vereceğini vurgulamış ise de bunun somutlaştırılmadığını görmek mümkün idi.

Tanzimat Fermanı’nın getirmiş olduğu yeni kararların uygulamaya konulması önemli bir sorunu ortaya çıkarmasına karşın bunun için önceden bir hazırlık sürecine girilmemişti. Bu nedenle önlem almak adına Vükela Heyeti tarafından eyaletlere yeni bir ferman yollandı. Bu yeni fermanla Tanzimat’ın hüküm ve gerekçeleri yer alıyordu. Bu doğrultuda tüm Osmanlı tebaasının haklarının devlet tarafından teminatı, kanun önünde eşitlik, vergilerin adaletli bir düzen çerçevesinde toplanması, askerlik görevinin belirli bir zamanda yerine getirilmesi, ihtiyaç sahibi kişilerin ve halkın korunması, büyük ya da küçük her bölgede fermanın ilan edilmesi ve halkın buna uyması gerektiği buyuruluyordu. Ayrıca padişahın da bu hükümlere uyacağı ve aykırı yönde hareket etmeyeceği bildiriliyordu. Tanzimat Fermanı, 1840 yılından itibaren

¹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 171.

¹⁹ Ahmet Cevat Eren, **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s. 37-39.

başkent ve başkente yakın olan eyaletlerde uygulanmaya başlandı. Uzak eyaletler için ise aynı durum söz konusu değildi. Fermanın tüm Osmanlı sınırları içinde uygulanması zaman alacağından bu eyaletler geri planda bırakıldı.²⁰

Tanzimat Fermanı'nın uygulanmaya başlaması ile birlikte Osmanlı haklar sistemi, şeriat yanında Batı'nın laik sistemini de içine alarak yeni bir oluşum gösterdi. Bu oluşum, uygulamada bir ikiliğin ortaya çıkmasına neden oldu. Devlet, bu iki sistemi bağdaştırmak için kanunlaştırma faaliyetlerine girişerek büyük emek sarf etti. Bu doğrultuda ilk olarak bir ceza kanunu çıkarıldı.²¹ 1840 yılında ortaya konulan bu kanun, devlet memurlarının hile ve rüşvete başvurmamaları, cana ve mala zarar verecek herhangi bir saldırıda bulunmamaları ve keyfi davranışlardan vazgeçmelerini amaçlıyordu. Osmanlı Devleti, ceza kanunu ile birlikte bazı büyük devlet adamlarının çeşitli suçlardan dolayı mahkemelerde yargılanarak cezalandırılmalarına şahit oldu.²² Bu durum caydırıcı bir nitelik taşımasına rağmen ceza kanununu hazırlayanlar da dahil olmak üzere bazı devlet çalışanları, kanunun gereklerine uygun davranmadılar. Rüşvet ve yolsuzluk olaylarının devam etmesi ceza kanununun istenilen başarıyı gösterememesine neden oldu.²³

Tanzimat Fermanı'nın uygulama aşamasında ıslahat yapılan bir başka mesele maliye sistemi ile alakalı idi. Kamu gelirleri için devredilen toprakların vergileri iltizam usulü ile toplanıyordu. Bu işi yapan kişilere mültezim adı veriliyordu. Tanzimat Fermanı ile birlikte iltizam usulü kaldırıldı. Kamu gelirlerinin toplanması ise padişah tarafından atanmış ve geniş yetkilere sahip olan muhassıl denilen memurlara bırakıldı. Fakat bu yeni yöntem, olumlu bir sonuç doğurmayıp vergi gelirlerinin azalmasını da beraberinde getirdi. Bu başarısızlığın nedeni, uygulama aşaması için devletin herhangi bir hazırlık yapmamasından kaynaklanıyordu. Sistemin aksaklığından etkilenen ve gelirleri azalan kişiler, bir çıkar çatışmasına girişerek devlete karşı muhalefet ettiler. Bu muhalefet, iltizam usulünün uygulandığı eski düzene dönüşüne neden oldu.²⁴

Tanzimat Fermanı'nın içeriğinde, Osmanlı tebaasına verilen hakların yanı sıra yerine getirilmesi emredilen birtakım görevler de yer alıyordu. Bunlardan en önemlisi

²⁰ Eren, **a.g.e.**, s. 40, 41.

²¹ Karal, **a.g.e.**, s. 172, 173.

²² Eren, **a.g.e.**, s. 44.

²³ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 121.

²⁴ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 113-117.

zorunlu askerlik hizmeti idi. Tanzimat ile birlikte askerlik görevini sistemli bir hale getirmek için yeni bir kanun çıkarıldı. Bu kanun askerlik süresi, subayların durumu ve kurulan yeni ordular ile alakalı hükümler içeriyordu. Yeni sisteme göre askere alınacaklar kura ya da gönüllülük esasına göre seçilecek olup kişi sayısı, bölgelere ve ailelere göre belirlenecekti. Garip olan bir durum vardı ki o da söz konusu olan düzenin, ilkin Müslüman halk için uygulanacak olması idi. Verilen bu karar, Tanzimat Fermanı ile çelişen bir nitelik taşıyordu. Çünkü fermanda Osmanlı tebaasının bütününe kapsayan bir eşitlikten söz ediliyordu. Tanzimat'tan önce askerlik görevinden muaf tutulan gayrimüslimler, bunun karşılığında devlete cizye adı verilen bir vergi ödüyorlardı. Tebaa içerisindeki bu ayrılığın son bulmasını isteyen Tanzimat yanlıları, bu düşünce ile birlikte harekete geçtiler. Bu doğrultuda gayrimüslim tebaa sırasıyla askere çağırıldı. Hatta Hristiyan kesim için bir kanun tasarısı hazırlandı. Askerlik görevini yerine getiren gayrimüslimler artık cizye vergisi ödemek zorunda kalmayacaklardı. Alınan karar ile birlikte fermanda söz edilen eşitlik ve adalet yerine getirilmek istenmiş ise de Müslüman ve gayrimüslim halk tarafından muhalefet ile karşılandı. Müslüman tebaadan muhalefet edenler, dağlık bölgelerde yaşayan göçebelerdi. Göçebe halkın gerekçesi, yarı bağımsız halde yaşamalarından ve boyunduruk altına girmek istememelerinden kaynaklanıyordu. Göçebelerin yaşam alanı olan dağlık bölgeler, bu nedenden dolayı çeşitli isyanlara sahne oldu. Gayrimüslim tebaanın askerlik yapmak istememelerinin gerekçesi ise dindaşı olmayan Müslümanlar ile bir arada olmak istememeleri idi. Ayrıca daha önce askerlik görevinde bulunmadıkları için savaşçı özelliklerden yoksun kişilerdi. Devlet, tüm bunları göz önünde bulundurarak gayrimüslim tebaayı askerlik hususunda ayrı tutmak zorunda kaldı. Dolayısıyla Tanzimat Fermanı uygulanırken bir başarısızlıkla daha yüz yüze gelinmiş oldu.²⁵

Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde ilk, orta ve yüksek okul vazifesi gören okullar, ulema kontrolü altında idi. Bu durum eğitimde din etkisinin ağırlık göstermesine neden olmuştu. Eğitim ve öğretim işleri belirli bir program dahilinde ilerlemiyor, medreseler aracılığıyla yürütülüyordu. Sultan Abdülmecit'in telkini ile birlikte Tanzimat adamları, sistemde var olan sorunlara çözüm bulmayı amaç edinerek işe koyuldular. Bu doğrultuda ilk olarak bir komisyon kuruldu ve alınan kararlar, çıkarılan yeni kanunla bildirildi. Eğitimde ulema etkisini yok etmeye yönelik alınan

²⁵ Karal, a.g.e., s. 178-180.

karar, önemli bir mahiyet arz ediyordu. Okulların faaliyetlerine artık devlet eli altında devam edecekleri belirtilmişti. Bununla birlikte medreselere dokunulmayarak yeni okulların açılması kararlaştırıldı. Ayrıca eğitim ve öğretim işlerini düzenlemek için Meclis-i Daimi-i Maarif-i Umumiye adını taşıyan bir meclis kuruldu. Faaliyete geçen yeni okullar, eğitim alanında bir ikiliğin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Dolayısıyla diğer alanlarda görüldüğü gibi bu alanda da bir çatışma başlamış oldu. Medreselerin ve Batı tarzını yansıtan yeni okulların bir arada süreklilik gösteremeyeceği anlaşılmaya rağmen bu sorun, herhangi bir çözüme kavuşmadı.²⁶

Netice itibariyle uygulamada başarıya ulaşamayan Tanzimat Fermanı hem Müslüman hem de gayrimüslim halkın istekleri ile uyuşmadı. Tanzimat yanlılarının devletin içinde bulunduğu zor süreçten bu vasıta ile çıkma inancı, yerini bulamamıştı. Ferman, yeni isyanlara neden olmakla birlikte devlete karşı ağır eleştirilerin de dayanağı haline geldi.

B. ISLAHAT FERMANI (18 ŞUBAT 1856)

Rusya ile girdiği Kırım Harbi'nde zor durumda kalan ve yardıma ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile birlik olarak onların desteğini almıştı. Fakat bu desteğin bir karşılığı vardı. O da Islahat Fermanı adı verilen belgenin Osmanlı Devleti tarafından yayımlanması idi.²⁷ Islahat Fermanı, yabancı devletlerin teşebbüsleri dahilinde ortaya çıkması itibariyle Tanzimat Fermanı'nda da görüldüğü gibi bir mecburiyet esasına dayanıyordu. Bu ferman, Tanzimat'tan farklı olarak yabancı devletler eliyle hazırlanmıştı. Batı'nın, Osmanlı Devleti içerisinde yapılan ıslahatları yetersiz bulması ve daha fazlasını talep etmesi sonucunda var olmuştu. Fermanın dikkat çeken bir özelliği ise Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına doğrudan imkân vermesi idi. Avrupa devletleri her ne kadar fermanın ilanı hususunda Müslüman ve gayrimüslim eşitliğini sağlama gerekçesini sunmuş ise de asıl amaç, devlete müdahil olma düşüncesinde saklıydı.²⁸ I. Meşrutiyet'in ilan edilmesine değin varlığını sürdüren ferman, devletin egemenlik hakları bağlamında tehlikeli bir sürecin başlangıcı sayılabilirdi. Islahat Fermanı, içeriği itibariyle hem Tanzimat Fermanı'nda yer alan hükümleri pekiştiriyor hem de

²⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 181-183.

²⁷ Nevin YAZICI, **Osmanlılık Fikri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 22.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Siyaset İlmi Serisi 8, İstanbul, 1960, s. 39.

yeni hükümler ortaya koyuyordu. Bu doğrultuda gayrimüslimlere verilen hak ve ayrıcalıkların düzenlenmesi durumu söz konusu idi.²⁹

Islahat Fermanı'nın içeriğinde:

- Tanzimat Fermanı'nda yer alan ve tüm Osmanlı tebaası için geçerli olan hükümlerin teyit edilmesi,
- Din ve mezhep fark etmeksizin herkesin dini tören yapabilme ve din değiştirme hakkına sahip olması,
- Gayrimüslim tebaa için verilen imtiyazların ve muafiyetlerin cemaatlerin her biri tarafından gözden geçirilip ihtiyaca uygun olanların belirlenmesi ve meclisler aracılığıyla incelenerek Osmanlı hükümetinin kabulüne sunulması,
- Müslüman ya da gayrimüslim ayırt etmeksizin tüm Osmanlı tebaasının devlet hizmetinde çalışabilmesi,
- Din ve mezhep ayrılığını belirten bütün aşağılayıcı sözlerin yasaklanması,
- Tüm Osmanlı tebaasının yaş ve sınav şartlarını sağladıkları takdirde askeri okullara alınması,
- Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yürütülen davaların mahkemelerde adil bir şekilde görülmesi,
- Müslüman tebaa gibi gayrimüslim tebaanın da askerlik hizmetini yerine getirmesi,
- Tüm tebaanın güvenliğinin sağlanması,
- Görevini kötüye kullanan memurların cezalandırılması,
- Her kesimden eşit olarak vergi alınması,
- Bankaların kurularak devlet varlıklarının değerinin arttırılması,
- İmar faaliyetleri çerçevesinde yapılan kara ve deniz yollarından yararlanacak olan eyalet ve sancaklardan özel bir verginin alınması,
- Ulaşım kolaylığını sağlamak amacıyla yeni yolların yapılması ve kanalların açılması,
- Ticaret ve ziraatın gelişmesi için Avrupa'nın imkân ve tekniklerinden faydalanılması gibi esaslar yer alıyordu.³⁰

²⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 102, 103.

³⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1-5.

Bu esaslar, Islahat Fermanı'nın büyük oranda gayrimüslim tebaaya yönelik haklar barındırdığını gösteriyordu.³¹ Tanzimat Fermanı'nda vurgulanan eşitlik ilkesi Islahat Fermanı ile birlikte niteliğini kaybetmişti. Gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar, Müslüman tebaanın bir adım geride kalmasına neden oldu ve devlet politikasını tersine çevirdi.³² Dolayısıyla Osmanlı sınırları içerisinde o zamana değin hâkim millet konumunda olan Müslümanlar, devlet nazarında kendilerini değersiz hissettiler.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi büyük bir muhalefeti beraberinde getirdi. Ferman, devlet adamları arasında yapılan dedikoduların odak noktası haline dönüşmüştü. Fermana eleştiri ile yaklaşanlardan birisi Tanzimat Fermanı'nı kaleme alan Mustafa Reşit Paşa idi. Mustafa Reşit Paşa, ıslahat fikrini savunmuş ve bu yolda uzun yıllar çaba sarf etmiş olmasına rağmen Islahat Fermanı'na karşı çıktı. Gayrimüslim tebaa için söz konusu olan hakların verilmesinde devletin aceleci davrandığını söyleyerek bunun zamana yayılarak yapılması ve yabancı devletlerin müdahalesinden uzak olması gerektiğini belirtti. Ayrıca Islahat Fermanı'nın Kırım Savaşı sonucunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda zikredilmesinin siyasi açıdan doğru olmadığına dikkat çekti. Gayrimüslimlere verilen haklar sonucunda Müslüman tebaanın devlete karşı ayaklanmasından da kaygı duyuyordu. Mustafa Reşit Paşa, o zamanlarda hükümette herhangi bir makam sahibi olmamasına karşın halkın gözünde var olan itibarını devam ettirmekte idi. Dolayısıyla Islahat Fermanı hakkında yaptığı eleştiriler, devlet içerisinde bir yayılma göstererek geniş bir etki alanının ortaya çıkmasına neden oldu. Hükümette Mustafa Reşit Paşa ile hemfikir olan devlet çalışanları da mevcuttu. Bu durum yönetim kadrosu arasında bir paniğe neden olmuştu.³³

Islahat Fermanı'na en büyük tepki Müslüman halktan geldi. Fermanın ilanına kadar gayrimüslimlere can, mal güvenliği ve vicdan hürriyeti verilmişti. Bunun dışında geleneklerine uygun olarak işlerini idare etme hakkı da tanınmıştı. Fermanın ilanı ile birlikte idari, askeri ve adli alanda Müslüman ve gayrimüslim kesim arasında var olan temel farklar tamamen ortadan kalkmış oldu.³⁴ Uzun yıllar boyunca devlete hizmet etmek amacı ile askerlik görevini üstlenen Müslümanlar, siyasi alanda eşit

³¹ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 143.

³² Mardin, **a.g.e.**, s. 16.

³³ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 7, 8.

³⁴ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 8, 9.

olmayı kabul etmediler. Devlet içerisinde çeşitli görevlerde yer almaları ve askerlik görevi dahilinde savaflara katılmaları Müslüman halkın esnafılık ve zanaatkarlık işlerinden uzak kalmalarına neden olmuştu. Osmanlı tebaasında ekonomik açıdan gayrimüslim halkın üstünlüğü söz konusu idi. Ayrıca ticaret ve sanat ile yakından ilgilenmeleri gelişim göstermelerine imkân vermişti. Dolayısıyla gayrimüslimlere tanınan yeni haklar, Müslümanların Islahat Fermanı'na karşı çıkmasına yol açarak hoşnutsuzluk ile sonuçlandı.³⁵

Tüm Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olması için teminat veren Islahat Fermanı'nın, gayrimüslimleri memnun etmesi bekleniyordu. Fakat beklenildiği gibi olmadı. Aksine gayrimüslimler içerisinde de bir memnuniyetsizlik durumu hâkim idi. Gayrimüslim halk üzerinde yönetim yetkisi bulunan cemaat liderleri ve papazlar, fermanı hiç iyi karşılamadılar. Yetkilerinin sınırlandırılması ve devlet elinin sürekli üzerlerinde olması, onlar açısından endişe verici idi. Tebaa üzerinde var olan otoriteleri sayesinde görevlerini kötüye kullanarak gayrimüslimlerden para tahsis ediyorlardı. Fermanın uygulanması, yaptıkları usulsüzlüğe engel olarak zenginlik içinde yaşama düşüncelerinin imkânsız bir hâl alması anlamına geliyordu. Ayrıca önceden sahip oldukları ayrıcalıkların, eşitlik ilkesi doğrultusunda yok olması onlar için kötü bir vaziyetin habercisi idi. Cemaat liderleri ve papazlar haricinde gayrimüslim halk da Islahat Fermanı'nı hoş karşılamadı. Bunun nedeni ise fermanın, askerlik hizmetini gayrimüslimler için zorunlu kılmasından kaynaklanıyordu. Geçimlerini sağladıkları iş kolları gayrimüslimler için konforlu bir hayat sunmakta idi. Dört yıllık askerlik hizmetinin onları meşgul ederek işlerinden alıkoyacağını tahmin etmişlerdi. Bu nedenle Islahat Fermanı, gayrimüslim halk tarafından olumsuz bir geri dönüş ile karşılandı.³⁶

Tanzimat Fermanı ile benzer olarak Islahat Fermanı'nın uygulama aşamasında da çeşitli zorluklar ile karşılaşıldı. Ferman dahilinde Müslümanlar ile eşit haklara sahip olan gayrimüslimlere dini yapı inşa etme izni verilmesi, Müslüman tebaa arasında devlet saygınlığının yok olmasını beraberinde getirdi. Gayrimüslim halk her ne kadar askerlik hususunda fermana karşı olumlu bir yaklaşım sergilememiş olsa da zamanla fermanın kendilerine verdiği ayrıcalıkları kavradılar ve fermana sahip çıktılar. Bu durum, Müslüman halkın tavrını daha da arttırarak Islahat Fermanı'nın uygulanmasını

³⁵ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 143-145.

³⁶ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 10, 11.

güçleştirdi. Müslümanların bu tutumu halk ile sınırlı kalmadı. Devlette görev alan memurlar arasında medreselerde eğitimini tamamlayan ve muhafazakâr kesime mensup olan kişiler yer alıyordu. Bu kişiler, yetiştikleri çevre itibarıyla gayrimüslimlere verilen hakları uygun görmüyorlardı. Avrupa’da eğitimini tamamlamış olanlar ise milli duygularla hareket ederek yabancı devletlerin, ferman vasıtasıyla Osmanlı’ya karışmalarına tepki gösterdiler. Dolayısıyla Islahat Fermanı’nı uygulamak için görevlendirilmiş bir memur kadrosunun varlığı söz konusu değildi.³⁷

Osmanlı Devleti’nde teokrasiye dayalı bir yönetim şeklinin devam etmesi Islahat Fermanı’nın uygulanmasında karşı karşıya kalınan bir başka güçlüğü teşkil ediyordu. Devlet idaresinde Müslümanların hâkim konumda yer alması açısından Islahat Fermanı’nın uygulanması, var olan düzeni alt üst etmek anlamına geliyordu. Fermanın, Fransız devriminin getirmiş olduğu birtakım ilkeleri içinde barındırması bunun açık bir kanıtıydı. Asırlardır devam eden teokratik yapıyı değiştirmek, halledilmesi oldukça zor ve zaman alacak bir sorunu ortaya çıkardı. Islahat Fermanı’nın uygulanmasını isteyen devlet adamlarının sayıca az olması, mevcut sorunun giderilmesinde devletin yetersiz kalacağını gösteriyordu. Ayrıca devamlı olarak ilerleme kaydeden yabancı devletler karşısında bu fikri hayata geçirmek epeyce güçtü. Fransız İhtilali’nin getirdiği yeni ilkeler, Avrupa devletleri içerisinde var olan düzenin değişmesine yol açmıştı. Avrupa devletlerinde görülen isyan hareketleri, milli duyguların açığa çıkmasına ve yeni fikirlerin yayılmasına imkân verdi. Fransız İhtilali, krallıkların parçalanarak yeni devletlerin kurulmasına neden oldu ve halkın birtakım siyasi haklara sahip olmasını sağladı. Aynı dönemde İngiltere’de başlayan endüstri inkılabı, İngiltere ile beraber diğer Avrupa devletlerinde de etkisini gösterdi. Yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimlerin de dikkatini çekmişti. Bağımsızlıklarını elde etme düşüncesi ile hareket eden gayrimüslimler, devleti müşkül durumda bıraktı. Endüstri alanında gelişen ve varlıkları artan Avrupa devletleri, sömürgecilik faaliyetlerine girişerek yeni yerler elde etme düşüncesine kapılmışlardı. Bu durum devlet için bir tehlike arz ediyordu.³⁸ Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu zorlayıcı süreç, Islahat Fermanı’nı da yanına katarak içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Fermanın uygulanmasında içte karşılaşılan sorunlar haricinde dış etkilerin varlığı da söz konusu idi.

³⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 108.

³⁸ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 12, 13.

Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Antlaşması ile birlikte bir barış sağlanmıştı. Fakat bu Osmanlı Devleti'nde ıslahat çalışmalarının devamlılık göstermesine yetmemişti. Hükümete karşı var olan isyanların yanında Avrupa devletlerinin çıkan isyanları bastırmak ve ıslahat hareketlerini düzenlemek gerekçesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmaları, sükûnet ortamının oluşmasını engelliyordu. Osmanlı toprakları Avrupa devletleri için çıkar çatışmalarını yürüttükleri bir alan haline gelmişti.³⁹ Paris Antlaşması'nı imzalayan Avrupa devletleri, Islahat Fermanı'nı bir araç haline dönüştürerek Osmanlı sınırları içinde yaşayan gayrimüslimler üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Islahat Fermanı'nın gereklerini yerine getirme bahanesini ileri sürerek hareket ediyorlardı. Gerçek istekleri ise Osmanlı toprakları üzerine kurdukları planları hayata geçirmektir. Bu doğrultuda ilerleyerek Osmanlı Devleti üzerinde baskı kuran devletler Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya idi. Bu devletlerin kimi zaman tek başlarına kimi zaman ise birlik olmuş vaziyette devlete müdahale girişiminde bulundukları görülmüyordu.⁴⁰

³⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 110.

⁴⁰ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 14, 15.

II. BÖLÜM: YENİ OSMANLI HAREKETİ

A. YENİ OSMANLI HAREKETİ’NİN DOĞUŞU

1. Kuleli Vakası

Sultan Abdülmecit döneminin son yıllarında mevcut yönetime karşı bir memnuniyetsizliğin ortaya çıktığı görülmüyordu. Bu dönemde uygulanan ıslahat hareketleri yönetimin umduğu sonucu vermemekle beraber devleti ekonomik açıdan bir çıkmazın içine sürüklemişti. Maddi gelirlerindeki azalma ile meşgul olan halk, devletin içinde bulunduğu zor durum ile alakadar değildi. Ancak Kırım Savaşı’nı izleyen süreç ekonominin hızlı bir düşüş yaşamasına ve maliye sistemindeki bozulmaya neden oldu.⁴¹ Çözüm olarak dış borçlanma yolunu seçen Osmanlı Devleti Avrupa’dan ilk kez 1854 yılında almış olup bunu 1855, 1858 ve 1860 yıllarında aldığı borçlar ile devam ettirdi. Alınan borçlar ekonomi alanında bir düzenleme amacına uygun olarak kullanılmak yerine savaş, isyan, silah, saray yapımı ve maaş ödemeleri gibi giderler için harcandı. Bu durumun bilincinde olan alacaklıların borç vermek için zor koşullar öne sürmeleri, sarayda devam eden israf ve eğlence düşkünlüğünü engelleyemedi. Tanzimat paşalarının israfı durdurmak adına gösterdiği çabalar yetkilerini kaybetme korkusundan dolayı kesintiye uğradı. Osmanlı sınırları içine giren alafranga yaşam tarzı git gide etkisini arttırmakta idi.⁴² Hükümete karşı eleştiriler çoğalmış, padişahın zaman kazanmak için sık sık yaptığı sadrazam değişiklikleri işe yaramamıştı. Osmanlı Devleti’nin bu vaziyeti Kuleli Vakası’nın ortaya çıkmasına neden oldu.⁴³

Fedailer Cemiyeti adıyla bilinen grubun başlattığı Kuleli Vakası, hükümete karşı yapılan bir darbe girişimi olmakla beraber amacı noktasında akla gelen ilk düşünce padişahı tahttan indirmeye yönelik olduğu idi.⁴⁴ Kırım Savaşı devam ederken Osmanlı Devleti’nde Sultan Abdülmecit’i tahttan indirmek için bir darbenin gerçekleşeceği havadisi yayıldı. Şehzade Abdülaziz ve idareden hoşnut olmayan ulema üyeleri ile bağlantısı olduğu öne sürülen Mehmet Ali Paşa, bu yüzden padişahın

⁴¹ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 95.

⁴² Sina Akşin, “**Siyasal Tarih (1789-1908)**”, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, Ankara, 1988, s. 132.

⁴³ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 95.

⁴⁴ Florian Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Muhalefet ve Meşruiyet**, Çev. Azize F. Çakır, Picus Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 29.

güvenini kaybetmiş ve Kastamonu'ya sürgün edilmişti. Kırım Savaşı'nın yarattığı etki Sultan Abdülmecit'in kötüye giden sağlığı da göz önüne alındığında padişah otoritesinin zayıflamasına yol açtı. Söz konusu durumu İngiliz, Fransız ve Avusturya büyükelçileri de fark etmiş olup çözüm önerilerinin padişah değişikliğinden yana olduğu görülmekteydi.⁴⁵

Fedailer Cemiyeti adını taşıyan gizli cemiyetin varlığının hükümet tarafından anlaşılması noktasında önem arz eden Kuleli Vakası, tutuklanan üyelerin Kuleli Kışlası'nda sorguya çekilmesinden dolayı bu isim ile anılıyordu. Cemiyetin kurucuları olarak bilinen kişiler Şeyh Ahmet, Ferik Çerkez Hüseyin Daim Paşa, Arnavut Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey ve Arif Bey idi.⁴⁶

Fedailer Cemiyeti'nin kurucularından Şeyh Ahmet'in verdiği ifadede Islahat Fermanı'na karşı çıktığı anlaşıyordu. Söylediğine göre Islahat Fermanı yayımlandığında Şeyh Ahmet Kırım Savaşı'nın sürdürüldüğü cephede görev halindeydi.⁴⁷ Müritlerinden oluşan bir grupla savaşa dahile olan şeyhin Osmanlı ordusuna fayda sağlamak için çaba sarfettiği görülmekte idi. Savaşta tanıştığı kişiler vasıtasıyla çevresinin genişlemesi Şeyh Ahmet'in sözüne itimat edilen biri haline dönüşmesine neden oldu.⁴⁸ Şeyh Ahmet gayrimüslimlere verilen hak ve ayrıcalıklardan dolayı Islahat Fermanı'nı kabul etmemiş ve hükümete olan tavrını değiştirmişti. Nakşibendi tarikatının Hamidi koluna bağlı olan ve Kuleli Vakası'nda lider konumunda yer alan Şeyh Ahmet, Islahat Fermanı'ndan duyduğu memnuniyetsizliği Kırım Savaşı'nda tanıştığı Ferik Çerkez Hüseyin Daim Paşa ile paylaştı. Kırım Savaşı'nın ardından görüşmeye devam eden iki isim çoğunlukla Hüseyin Daim Paşa'nın konağında ara ara ise Şeyh Ahmet'in müderris olarak görev aldığı Beyazid Medresesi'nde bir araya geldi. Fedailer Cemiyeti'nin teşekkül etmesinde Şeyh Ahmet ve Hüseyin Daim Paşa'nın bahsi geçen görüşmelerinin etkisi yadsınamazdı.⁴⁹

Hüseyin Daim Paşa ile ortak fikirlere sahip olan Şeyh Ahmet'in ilk hedefi cemiyete yeni üyeler dahil etmektir. Fedailer Cemiyeti'nin Şeyh Ahmet ve Hüseyin

⁴⁵ Riedler, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁶ Karal, **a.g.e.**, Cilt VI, s. 95.

⁴⁷ Halil İbrahim Çelik, "Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Darbeler Tarihi Özel Sayısı I**, (2)2, 2016, s. 31.

⁴⁸ Muharrem Varol, "Kahramanlıktan Kalebendliğe: Kuleli Vak'asının Baş Aktörü Süleymaniyeli Şeyh Ahmed'e Dair Bilinmeyenler", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (16)35, 2015, s. 100.

⁴⁹ Çelik, **a.g.m.**, s. 31, 32.

Daim Paşa dışında ilk üyeleri olan Arnavut Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey ve Arif Bey Hüseyin Daim Paşa'nın konağında yemin edip cemiyete girdikten sonra cemiyet gerçek kimliğine kavuşmuş oldu. Adı geçen cemiyet üyelerinin bir araya gelmesinin ardından yeni üyeler bulmak için harekete geçildi. Bürokrasi ve halk ile iletişime geçmenin yanı sıra ulema sınıfı ile iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterildi. Cemiyet üyelerinin yürüttüğü faaliyetler gizlilik esası çerçevesinde devam ettirilmekte idi.⁵⁰

Cemiyete girmek için birtakım şartların sağlanması gerekiyordu. Bunlar: Cemiyet amacına uygun çalışmalar sürdürmek, sır saklamak ve buna dair yemin içeren bir belgeyi imzalayıp mühürlemektir. Cemiyetin kurucu üyeleri kendilerine taraftar bulmak için şeriatı savunduklarını propaganda çalışmaları aracılığıyla gösteriyorlardı.⁵¹

Ulema sınıfı ile görüşen Şeyh Ahmet'in gündeme getirdiği konular uygulanmayan şeriat ve israf boyutuna ulaşan saray harcamalarıydı. Hükümet bu hususlar üzerinden eleştiriye tabi tutuluyordu. Şeriat konusunda Şeyh Ahmet gibi duyarlı davranan Hüseyin Daim Paşa, gerekli bilgileri cemiyet üyeleri sayesinde öğreniyordu.⁵²

Bir plana bağlı kalınarak gerçekleştirilen Kuleli Vakası, hazırlandıktan sonra Hüseyin Daim Paşa'nın isteğiyle yazıya geçirilen ve birtakım tedbirlerin alındığı bir listeye göre kurgulanmıştı. Darbe girişiminden istenilen başarının elde edilmesi halinde köprüler kapatılacak, vapurlara yolcu alımı durdurulacak ve telgraf hatları tahrip edilecekti. Darbe planının gece saatlerinde uygulanmasını doğru bulan Şeyh Ahmet, söz konusu gecede iletişim kurmak için Boğaz'da maytap yakılması ve cemiyet üyelerinin minarelerde gözetmen olarak bulundurulması fikirlerini öne sürdü.⁵³

Hüseyin Daim Paşa'nın Rumeli'ye gitmesinin ardından ertelenen darbe planı için kalabalık bir kitleye ihtiyaç duyuluyordu. Cemiyet üyelerinden Çerkez Şuayib hedeflenen üye sayısına ulaşmak için Çerkezler ile iletişime geçerek onlardan yardım istedi. Umulan sayıda geri dönüşün alınamaması Çerkez Şuayib'in bu girişimini

⁵⁰ Cem Düzen, Kuleli Vak'ası, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015, s. 36.

⁵¹ Karal, a.g.e., Cilt VI, s. 95, 96.

⁵² Düzen, a.g.t., s. 58, 59.

⁵³ Çelik, a.g.m., s. 34.

başarısız kıldı. Çerkezlerden destek göremeyen Çerkez Şuayib, Hüseyin Daim Paşa'nın Rumeli'ye gidişiyle birlikte darbe planına kayıtsız kalan Şeyh Ahmet ile aynı tutumu sergiledi. Bir süre devam eden bu kayıtsızlık hali Şeyh Ahmet ve Çerkez Şuayib'in darbe planına bağlı kalmalarına mâni olmadı.⁵⁴

Hüseyin Daim Paşa Rumeli'ye gittikten sonra cemiyete alınacak üyelerin devlette görevli yüksek mevki sahibi olmasına dikkat edildi. Bu konuyla ilgilenen kişi cemiyet üyelerinden Arif Bey idi. Hüseyin Daim Paşa'nın gidişi bir eksiklik yaratmış olup tamamlanmak isteniyordu. Bu doğrultuda Arif Bey, üyeliğe uygun görülen ve mirliya olarak görev yapan Hüseyin Paşa ile bir araya gelerek onu cemiyet ile alakalı bilgilendirdi. Bunun yanı sıra cemiyetin diğer kurucu üyeleri ile görüşmesini sağlamak amacıyla bir gün tayin etti. Hüseyin Paşa'nın tayin edilen günde görüşmeye gelmemesi Şeyh Ahmet, Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey ve Arif Bey'den oluşan grubun uzun bekleyişini neticesiz bıraktı ve görüşme iptal edildi. Hüseyin Paşa'nın gelmeyişi Şeyh Ahmet'te bir kuşku uyandırdı. Aralarında güven duygusu oluşmamasına rağmen Arif Bey'in Hüseyin Paşa'yı cemiyet hakkında bilgilendirmesi Şeyh Ahmet için endişe verici bir vaziyete dönüştü. Tam aksine Arif Bey Hüseyin Paşa'dan emin gözüküyordu. Şeyh Ahmet'in kuşkularında haklı olduğu kısa bir süre sonra anlaşılacaktı.⁵⁵

Mirliya Hasan Paşa'ya cemiyete girmesi için sunulan teklif, gizli olarak faaliyet gösteren Fedailer Cemiyeti'nin açığa çıkmasına neden oldu. Mirliya Hasan Paşa'nın hükümete haber vermesinin ardından Kuleli Kışlası'na kapatılan ve bir komisyon tarafından sorguya çekilen cemiyet üyelerine Vükela Heyeti'nce uygun görülen cezalar verildi.⁵⁶

Cemiyetin kurucuları Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey ve Arif Bey'e idam cezası verilirken diğer cemiyet üyeleri kürek, kalebentlik ve sürgün cezalarına çarptırıldı. Cemiyetin kurucu kadrosu için uygun görülen idam cezası padişah Abdülmecit'in emriyle müebbet hapis cezasına çevrildi.⁵⁷

⁵⁴ Çelik, a.g.m., s. 35.

⁵⁵ Cem Düzen, "Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (19)1, 2017, s. 122.

⁵⁶ Karal, a.g.e., Cilt VI, s. 96.

⁵⁷ Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 26, Ankara, 2002, s. 356, 357.

Darbe planının Sultan Abdülmecit'e karşı yapıldığı iddiası, sorguya çekilen cemiyet üyelerinden Şeyh Ahmet ve Hüseyin Daim Paşa tarafından inkâr edilirken diğer cemiyet üyelerinin verdikleri ifadelerde bu iddiayı kabul ettikleri görülüyordu.⁵⁸

Sorgusu yapıldıktan sonra Kuleli Kışlası'na gitmek üzere yola çıkarılan Cafer Dem Paşa, bulunduğu kayıktan atlayıp intihar etti. Kuleli Vakası'nda suçlu bulunan kişilerden Osmanlı ordusunda görev halinde olanlar da mevcut idi. Bu kişiler, görevlerinden uzaklaştırılarak hapis ve sürgün ile cezalandırıldı. Sürgün cezasına mahkûm edilenlerden Limni ve Rodos Adası'na gönderilen kişiler de vardı.⁵⁹

Kuleli Vakası'nın ortaya çıkmasının ardından hükümet, halkı haberdar etmek amacıyla olayı, gazete aracılığıyla yayımlanan bir beyanname ile duyurmuştu. Bu beyannamede olay hakkında ayrıntıya yer verilmeyip gizlilik esasına bağlı kalındı. Bu yüzden halk, konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip değildi. Gazetede yayımlanan beyannamede yalnızca düzeni bozmayı amaç edinen bazı kimselerin bunu gerçekleştirmek için bir cemiyet kurmak istedikleri bilgisi mevcut idi.⁶⁰

Kuleli Vakası, hizmet ettiği amaç noktasında değerlendirildiğinde Sultan Abdülmecit idaresinden hoşnut olmayan Fedailer Cemiyeti'nin padişahın şahsına yönelik planlandıkları bir darbe girişimi idi.⁶¹ Cemiyet üyelerinin arzu ettikleri anayasal rejimin var olduğu bir idareden ziyade şeriat hükümlerine uygun olarak şekillenen bir idare şekli ve Osmanlı birliğinin temin edilmesiydi.⁶²

Kuleli Vakası başarılı bir sonuca ulaşamamasına rağmen batılılaşma hareketlerine karşı gösterilen ilk tepki olması açısından dikkat çekici idi.⁶³ Fedailer Cemiyeti üyelerinin rol oynadığı fakat istedikleri amaca ulaşamadıkları bu olay, ileride ortaya çıkacak olan Yeni Osmanlılar Hareketi'ne yol gösteren bir kılavuz niteliği taşıyordu.⁶⁴

Yeni Osmanlı Hareketi içinde yer alan Şinasi'nin bu cemiyet ile bir bağlantısının olduğu varsayımı, dikkat çekici bir nokta idi.⁶⁵ Ebuzziya Tevfik, Kuleli

⁵⁸ Yasin Yılmaz, "Osmanlı'da Sebebi Meçhul Olan Kuleli Vakası'nın Tarihi Arka Planı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Turkish Studies*, (12)16, s. 523.

⁵⁹ Türkmen, a.g.m., s. 357.

⁶⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 519.

⁶¹ Yazıcı, a.g.e., s. 46.

⁶² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 274, 275.

⁶³ Riedler, a.g.e., s. 29.

⁶⁴ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19.

⁶⁵ Kuran, a.g.e., s. 20.

Vakası sanıkları arasında Şinasi'nin de olduğunu öne sürmüştü. Bu iddiayı doğrulayan herhangi bir kanıt bulunmayıp yargılanan iki kişinin Şinasi'nin bir dönem çalıştığı Tophane'den tanıdıkları olması Ebuzziya Tevfik'in iddiasını güçlendirir nitelikteydi. Ayrıca gizli cemiyet üyelerinin çoğunun Tophane ve Bahriye'de çalışmış olması önemli bir detayı ortaya çıkarıyordu.⁶⁶

Yeni Osmanlı Hareketi'nin bir diğer önemli şahsiyeti olan Namık Kemal'in Magosa'ya sürgüne gönderildiği yıllarda Şeyh Ahmet'in de burada sürgün hayatının devam ettiği ve bu iki ismin bir araya geldikleri bilinmekteydi. Aynı ortamı paylaşan Şeyh Ahmet ve Namık Kemal, yan yana oldukları süre zarfında çeşitli konularda sahip oldukları düşünceleri birbirlerine aktarmışlardı. Böylelikle her ikisi de karşı tarafın görüşlerinden faydalanma imkânı elde etmişti. Hatta Namık Kemal bazı zamanlar, kaleme aldığı şiirleri Şeyh Ahmet'e göstermiş, söz konusu şiirlerle alakalı onun yorumlarına başvurmuştu. Namık Kemal'in Ebuzziya Tevfik ve Mithat Paşa'ya gönderdiği mektuplardan Şeyh Ahmet'e karşı saygı ve hayranlık duyduğu anlaşıyordu.⁶⁷

2. Yeni Osmanlı Hareketi'nin Temeli: İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti

Belgrad Ormanı'nda yapılan piknikte bir araya gelen altı gencin ortak sorunu, Osmanlı hükümetince uygulanan politikalarıydı. Felaket olarak nitelendirdikleri vaziyet, bu gençlerin yeni bir hareketi başlatmalarına neden oldu. Onları kaygılandıran, devletin bir yok oluşa doğru yürümesi düşüncesinde yatıyordu. Bu durumdan mesul tuttukları kişiler ise Âli Paşa ve Fuat Paşa idi. Sadrazamlık ve hariciye nazırlığı görevlerinde yer alan ve zaman zaman birbirlerinin yerine geçen Âli Paşa ve Fuat Paşa, devlet politikalarını meydana getirirken birlikte hareket ediyorlardı. Devlette görev alacak bakanların atamalarının yapılması, onlara verilen özel bir hak haline gelmişti. Yönetimde şahsiliğin ön planda olması ve istenmeyen politikaların varlığı, Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın gençler nazarında suçlu devlet adamları haline dönüşmelerine neden oldu.⁶⁸

Söz konusu pikniğin yapıldığı gün İttifak-ı Hamiyet adını taşıyan bir cemiyetin kurulmasına kanaat getirildi. İttifak-ı Hamiyet, kuruluşu itibariyle gizli bir cemiyetti. Tertip edilen toplantılar farklı mekânlarda yapılıyor ve üye sayısının gittikçe arttığı

⁶⁶ Berkes, **a.g.e.**, s. 273.

⁶⁷ Varol, **a.g.m.**, s. 124, 125.

⁶⁸ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 17-19.

görülyordu. Kuruluş için yapılan ilk toplantıda yer alan isimler şunlardı: Namık Kemal, Kayazâde Reşat, Menâpirzâde Nuri, Sağır Ahmet, Beyzade Mehmet, Refik Bey ve Ayetullah Bey.⁶⁹ Bu gençler varlık sahibi ailelerden gelmekle beraber içlerinde paşa çocuğu olanlar da mevcuttu. Gençler arasından Mehmet Bey, Paris'te eğitim almıştı. Bu vesileyle Avrupa'da gördüğü fikir hareketlerine hâkim duruma gelmişti. Grubun diğer üyeleri de yabancı dil bilen ve yeni fikirlerden haberdar kişilerdi. Cemiyetin programı meşrutiyet idaresini yürürlüğe koymak üzerine kuruluydu. Cemiyetin kuruluşunu izleyen yıllar içerisinde üye sayısının 245'e yükselmesi cemiyetin elde ettiği başarıyı ortaya koyuyordu.⁷⁰

Ayetullah Bey, toplantıya gelirken beraberinde iki kitap getirmişti. Bu kitaplar Carbonari adıyla bilinen teşkilattan bahsediyordu. İttifak-ı Hamiyet cemiyetinin örgütlenmesinde Carbonari Teşkilatı örnek alınmıştı.⁷¹ İtalya'da ortaya çıkmış bir teşkilat olan Carbonari, Fransız İhtilali'nin yaydığı yeni fikirlerinin tesiri altında faaliyetlerine yön vermişti. Devlet otoritesine karşı çıkarak milliyetçilik esaslarına uygun, halkın söz sahibi olduğu bir yönetimin doğuşu için çalışıyordu. Carbonari Teşkilatı, devletin silahlı güçlerine karşı gelemeyip verdiği mücadele başarılı olmamasına rağmen kahraman olarak ilan edilmişti.⁷²

İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti 1865'te kuruldu. 1865'ten 1867'ye kadar olan dönem, cemiyetin genç üyelerinin başlattığı hareket ile benzerlik gösteren akımların var olduğu bir zaman dilimini kapsıyordu. Bu dönem içerisinde İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin kaderini belirleyen iki önemli olay meydana geldi. Bunlardan ilki Girit İsyanı idi. İkincisi ise Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitaben bir mektup yazıp göndermesiydi.⁷³

1866 yılında baş gösteren Girit İsyanı'nın bastırılması hususunda devlet, kaygılı bir hale büründü. İsyân, Osmanlı Devleti'ni uzunca bir süre oyaladı. Girit'e gönderilen birlikler yetersiz kalmıştı. Bu durum Âli Paşa'yı Girit'e gitme mecburiyetinde bıraktı. İsyanın bu denli uzun sürmesi ve devletin isyan karşısında istenen yeterliliği gösterememesi, devlete karşı yapılan eleştirilerin çoğalmasına neden

⁶⁹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 60.

⁷⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Cilt VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 302.

⁷¹ Mardin, **a.g.e.**, s. 29.

⁷² Berkes, **a.g.e.**, s. 276.

⁷³ Mardin, **a.g.e.**, s. 32.

oldu. Girit Adası, Osmanlı halkı için manevi açıdan önemli bir yere sahipti. Adanın elden çıkması, büyük bir yıkımın habercisi gözüküyordu.⁷⁴

Mısır valisi İsmail Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e yolladığı mektupta, meşrutiyete dayalı yeni bir yönetimin kurulmasından bahsediliyordu. Devletin kurtuluşu için bazı ıslahatların zaruri olduğu ve devlet adamlarının bu konuda gereken niteliğe sahip olmadıkları ifade edilmişti.⁷⁵ 1867 yılında kaleme alınan mektup, var olan yönetimin içine karışan kötülüklerin ancak meşrutiyet yönetimi ile yok olacağını bildiriyordu. Söz konusu kötülükler zaman geçtikçe bozulan ahlak düzeni, yabancı devletlerin milliyetçi isyanlara müdahalesi ile ortaya çıkan kargaşa, korumasız ve baskı altında olan Müslüman halk ve denetimsiz bir yönetim idi. Meşrutiyet yönetimi ile birlikte Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki ayrımın ortadan kalkacağı, bu sayede yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışamayacağı mektupta açıklananlar arasındaydı. Mustafa Fazıl Paşa'nın gönderdiği bu mektup, memlekette ilgi çeken ve çeşitli tartışmalara yol açan bir belge haline dönüştü.⁷⁶

Gizli olarak kurulan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin açığa çıkması, cemiyet üyelerinin Veliefendi Çayırı'nda yaptıkları toplantı sonrasında Ayetullah Bey'in cemiyeti devlete ihbarı ile gerçekleşti.⁷⁷ Haber, Ayetullah Bey'in babası Suphi Bey aracılığıyla Âli Paşa'ya ulaştı.⁷⁸ Ayetullah Bey'in cemiyeti ihbar etmesinin nedeni cemiyet üyelerinden Mehmet Bey'in şiddet kullanarak hükümete isteklerini kabullendirmek istemesinden kaynaklı idi.⁷⁹ İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti adıyla ortaya çıkmış olan Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin son şeklini alması cemiyet üyelerinden Sağır Ahmet Bey'in yalısında yapılan gizli görüşme ile gerçekleşti. Yeni Osmanlıların buluşmak için Ayasofya'yı seçtikleri bir başka toplantı hakkında duyum alan devlet, emniyet güçlerini devreye sokarak cemiyet üyelerini yakalamak üzere arama başlattı. Sağır Ahmet'in yalısı arama yapılan mekânlar arasındaydı. Takip kararıyla birlikte zor duruma düşen cemiyet üyelerinin bu durumdan kurtulmak için buldukları çözüm Avrupa'ya kaçmaktı.⁸⁰

⁷⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 33, 34.

⁷⁵ Hasan Gümüsoğlu, **Devlet-i Aliyye'nin Sonbaharı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 163, 164.

⁷⁶ Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 304, 305.

⁷⁷ Kuran, **a.g.e.**, s. 21.

⁷⁸ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 62.

⁷⁹ Mardin, **a.g.e.**, s. 54.

⁸⁰ Gümüsoğlu, **a.g.e.**, s. 163.

3. Yeni Osmanlıları Bir Araya Getiren Mekânlar

Yeni Osmanlıların bir araya gelmesinde pay sahibi olan ortak mekânların başında paşa ve devlet adamlarına ait konaklar geliyordu. Bu konaklar, Fransız İhtilali'nin de etkisiyle özgür ve ulusal düşüncelerin gündem konusu olduğu yerler haline dönmüştü. Yeni Osmanlıların faaliyetlerinin amacını teşkil eden meşrutiyet idaresine yönelik düşünceler, hiçbir çekince duymaksızın buralarda ifade ediliyordu. Bu konaklar arasında Yeni Osmanlılar Hareketi bağlamında önem arz eden üç yer bulunuyordu. Bunlar Sağır Ahmet'in Yeniköy'deki yalısı, Ahmet Efendi'nin Vefa'daki ve Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'teki konakları idi. Sağır Ahmet'in yalısı Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin oluşumunda payı olan bir mekândı. Ahmet Efendi'nin konağından Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektup, Mustafa Fazıl Paşa'nın konağından ise Hürriyet ve Muhbir gazeteleri çıkmıştı. Genç aydınlar için okul vazifesi gören Sami Paşa Konağı'nda Abdülhak Hamit Tarhan ve Samipaşazade Sezai gibi önemli isimler yetişmişti. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin etkin isimleri olan Namık Kemal ve Ali Suavi de bu konakta yetişmekle beraber konağa devamlı olarak ziyarette bulunan kişilerdi. Sami Paşa Konağı'nın sahibi İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'nin ilk üyelerinden Ayetullah Bey idi.⁸¹

İkinci bir mekân Tercüme Odası idi. Tercüme Odası, II. Mahmut döneminde kurulmuş olup 19. yüzyılda faaliyet göstermeye devam eden önemli kurumlar arasında yer alıyordu. Tercüme Odası'nda Türkçe dışında herhangi bir dilde kaleme alınmış belgelerin çevirisi yapılıyordu. Bu belgeler Osmanlı Devleti'nin yabancı devletler ile yürüttüğü işler ile alakalı idi. Tercüme Odası hem devlet işlerinin sürekliliğinin sağlanmasında hem de yeni aydınların yetişmesinde rol üstlenen bir kurumdur.⁸² Memuriyet hakkının yanında dış politikaya meraklı kişiler için elçiliklere geçiş yapma imkânı da sunuyordu.⁸³ Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin üyeleri arasında Tercüme Odası'nda görev almış kişiler bulunuyordu. Bu kişiler Tercüme Odası'nda çalışırken Avrupa dış politikasını tanıma fırsatı elde etmişlerdi.⁸⁴ Tercüme Odası, dönemin bürokratlarından Âli Paşa, Fuat Paşa ve Saffet Paşa gibi isimlerle beraber Yeni Osmanlılardan Mehmet Bey, Agâh Efendi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da yetiştiği

⁸¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 49, 50.

⁸² Dilek Özhan Koçak, "Türk Entelijensiya'sının Filizlendiği Kurum: Tercüme Odası", **Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu**, 2010, s. 41.

⁸³ Carter V. Findley, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922**, Çev. Ercan Ertürk, Alfa Tarih, İstanbul, 2019, s. 343, 344.

⁸⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 19.

ve görev aldığı bir yer olmuştu.⁸⁵ Namık Kemal 1857-1858 yıllarında henüz 17 yaşında bir genç iken başkent İstanbul'a geldiğinde Gümrükler Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamış ardından Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na girerek burada göreve devam etmişti.⁸⁶ Ziya Paşa'nın Tercüme Odası'ndaki çalışma hayatı ise Mekteb-i İrfan adını taşıyan okuldan mezun olmasının ardından başlamıştı.⁸⁷ Namık Kemal ile Ziya Paşa'yı bir araya getirip tanışmalarına vesile olan mekân Tercüme Odası idi.⁸⁸

Yeni Osmanlılar arasında öne çıkan isimlerin bulunduğu mekânlar arasında zikredilen bir başka yer mason locaları idi. Avrupa'da öğrenimlerini tamamlamış Ermenilerden oluşan bir aydın grubu 1861 yılında İstanbul'da Ser adı verilen bir mason locası kurmuştu. Bu mason locasına yüksek sosyeteden birçok Türk katılmıştı. Locanın amacı özgürlük fikrinin temel alındığı bir düzen oluşturmaktı. Sultan Abdülaziz'in yeğeni olan ve ondan sonra tahta geçmesi beklenen V. Murat'ın veliaht olduğu zamanlarda mason olduğu bilinmekte idi. Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık yapmış kişilerden Fuat Paşa, Mithat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Hayrettin Paşa, İbrahim Hakkı Paşa gibi isimlerin söz konusu mason locası ile temas halinde oldukları biliniyordu. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin üyeleri arasında Ser Mason Locası ile bağlantısı olan isimler ise Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa idi.⁸⁹

Konaklar, Tercüme Odası ve mason locaları dışında Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri arasından bazı isimlerin yan yana gelmelerinde etkili olan ve bahsedilmesi gereken bir başka başlık Encümen-i Şuara idi. Encümen-i Şuara, mekân olarak Hersekli Arif Hikmet Bey'in evinin tercih edildiği ve edebi sohbetlerin yapıldığı bir topluluktur. 1861 ve 1862 yılları arasında faaliyet göstermişti. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nden Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mustafa Refik Bey Encümen-i Şuara toplantılarına katılan isimlerdi. Her hafta toplanarak şairlerin yazdığı şiirlerin Namık Kemal tarafından okunduğu Encümen-i Şuara, şahsi nedenlerden dolayı dağıldı. Ziya Paşa'nın Kıbrıs mutasarrıflığına atanması ve Namık Kemal'in Şinasi ile tanışmasının

⁸⁵ Cahit Bilim, "Tercüme Odası", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (1)1, 1990, s. 40, 41.

⁸⁶ Mardin, **a.g.e.**, s. 317.

⁸⁷ Mardin, **a.g.e.**, s. 374.

⁸⁸ Koçak, **a.g.m.**, s. 42.

⁸⁹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 52, 53.

ardından Tasvir-i Efkâr gazetesinde çalışmaya başlaması bu nedenler arasında yer alıyordu.⁹⁰

B. YENİ OSMANLI HAREKETİ'NE YÖN VEREN ŞAHSİYETLER

1. Şinasi

Ebuzziya Tevfik'in verdiği bilgiye göre 1826 yılında dünyaya gelen Şinasi'nin asıl adı İbrahim idi. Şinasi, ilk olarak mahalle mektebi daha sonra ise Fevziye Mektebi'nde eğitim gördü. Tophane Kalemi'nde çalışmaya başlaması Fevziye Mektebi'nde başarılı bir öğrenci olmasının mükafatıydı. Tophane Kalemi onun için görev aldığı yer olmasının yanında iyi eğitim görmüş hocaları barındırması itibariyle onlardan ders alarak kendini geliştirmesine imkân veren bir çalışma alanıydı. Buradaki hocaları arasında İbrahim Efendi Arapça öğrenmesinde Bursalı Şeyh Zaik ise Farsçayı geliştirmesinde aktif rol oynayan isimlerdi. Fransızca ve fen bilimleri öğrenmesinde ise yine Tophane Kalemi'nde tanıştığı sonraki yıllarda Reşat Bey adı ile anılacak Fransız subay Chateuneuf vesile oldu. Chateuneuf, Şinasi'nin Batı ile tanışmasında da etkili olan isimdi. Şinasi Tophane Kalemi'ndeki hocalarının teşviki ile ilk şiir denemelerini ortaya koydu.⁹¹

Tophane Kalemi'nde çalışmaya başlaması eğitim hayatı açısından Şinasi için büyük bir şans sayılabilirdi. Nitekim burada göreve devam ederken öğrenci olarak Fransa'ya gönderilmesi önemli bir gelişmeydi. Sultan Abdülmecit ve Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat'ın ilanından sonra fermanın hükümlerini anlayıp uygulamaya koyabilecek devlet adamları yetiştirmenin gerekli olduğuna kanaat getirerek Avrupa'ya öğrenci göndermeyi uygun bulmuşlardı. Şinasi, Fransa'ya gitme hakkı kazanabilmek için hocası Reşat Bey'in yönlendirmesi ile tophane müşirliğine başvurdu. Ayrıca Tophane Müşiri Fethi Paşa'ya Fransızca bildiğini ve Avrupa'ya gitmesinin kendisini geliştirmesi bakımından faydasını belirterek istekliliğini dile getirdi. Fethi Paşa'nın Şinasi'nin söylediklerini Sultan Abdülmecit'e arz etmesi ve sultanın onayı neticesinde Şinasi'nin Paris'e gitme durumu kesinleşmişti.⁹²

Şinasi'nin Paris'te göreceği eğitim bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından belirlendi. Burada Fransızcasını geliştirmenin yanında matematik ve fen bilimleri ile

⁹⁰ DİA, "Encümen-i Şuara", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. 179, 180.

⁹¹ İsmail Parlatır, **Edebiyatımızın Zirvesindekiler Şinasi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s. 17, 18.

⁹² Ziyad Ebuzziya, **Şinasi**, Haz. Hüseyin Çelik, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 57-60.

alakadar oldu. Şinasi'nin Paris'te ilgilendiği tek konu maliye olmayıp edebiyat ve bilim alanlarında da kendini yetiştirdi. İstanbul'a döndüğünde Topkapı Sarayı'nda bir dönem çalıştı. Daha sonra Mustafa Reşit Paşa tarafından teklif edilen Meclis-i Maarif üyeliğini kabul etti. Şinasi'nin memurluk vazifesi, Mustafa Reşit Paşa'nın yerine Âli Paşa'nın geçişi ile son buldu. Şinasi'nin Mustafa Reşit Paşa ile olan yakınlığı, Mustafa Reşit Paşa'dan hoşlanmayan ve iktidar hırsına yenik düşen Âli Paşa'nın onu görevden almasına neden oldu. Fakat iki ay sonra yeniden sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa sayesinde Şinasi eski görevine dönme imkânı buldu. Mustafa Reşit Paşa'ya hayranlık duyan ve ona kasideler yazan Şinasi, 1858 yılında onun ölümüyle birlikte derin bir üzüntüye kapıldı. Mustafa Reşit Paşa'nın ölümünün ardından ona destek olan ve iktidar kavgaları yüzünden devam edemediği memurluk vazifesini tekrar yapma hakkı tanıyan kişi Yusuf Kâmil Paşa idi. Fakat yaşadıkları Şinasi'nin memurluğa olan ilgisinin azalmasına ve edebiyat alanındaki çalışmalarına öncelik vermesine neden oldu.⁹³

Paris'te bulunduğu yıllarda tanıştığı ve yakın arkadaşı olan Jean Pietri'nin çıkardığı gazete La Presse d'Orient, Şinasi'nin yazılarını yayımlamakla birlikte gazete çıkarma fikrinin ortaya çıkmasında da etkili oldu. Şinasi, gazetenin kitle iletişim açısından önemini kavradı ve Türkçe bir gazete çıkartarak bunu işlevsel hale getirmek istedi. Şinasi'nin bu isteği Paris'te tanıştığı Agâh Efendi ile bir ortaklık kurması sonucunda hayata geçirilmiş oldu. Birlikte çıkardıkları bu gazetenin adı Tercümân-ı Ahvâl idi. Gazetenin maddi yükümlülüğünü Agâh Efendi üstlenmişti. Şinasi ise teknik ve yazı işleriyle alakadar oldu. Altı senenin ardından Agâh Efendi ile yollarını ayıran ve gazeteciğe devam eden Şinasi'nin tek başına çıkardığı ilk gazete Tasvir-i Efkâr adını taşıyordu. Şinasi gazetecilik mesleğinin yanı sıra edebiyat alanında da çalışmalarını sürdürdü. Tasvir-i Efkâr, Şinasi'nin ikinci kez Paris'e gitmeye karar vermesiyle birlikte Namık Kemal'in sorumluluğuna geçti. Şinasi Paris'te iken Tasvir-i Efkâr'ın işleyişi ile alakalı konularda kendi fikirlerinin yanında Namık Kemal'in fikirlerine de başvurmuş olup onunla sürekli iletişim halinde kaldı. Bu durum Namık Kemal'in Avrupa'ya gitmesine değin sürdü. İkinci kez Paris'te bulunduğu yıllarda edebi faaliyetlerine devam eden Şinasi'nin, bu sefer dil alanındaki çalışmaları ön

⁹³ Parlatur, a.g.e., s. 19-21.

planda idi. Şinasi, 1869 yılında son kez İstanbul'a döndü ve iki sene sonra 1871 yılının eylül ayında burada vefat etti.⁹⁴

2. Ziya Paşa

1829 yılında İstanbul Kandilli'de dünyaya gelen Ziya Paşa, eğitimine Kandilli'de bulunan mahalle mektebinde başladı. Eğitim hayatının bir sonraki durağı ise Edebi İlimler Mektebi idi. Bu okul devlet dairelerinde çalışacak eleman yetiştirme amacını esas alarak eğitim veriyordu. Ziya Paşa, halk edebiyatına henüz 15 yaşında iken ilgi duymaya başladı. Nazireler ve hicviyeler yazmaya başlaması bu ilginin bir sonucu idi. Divan edebiyatına merakı ise okulunu bitirdikten sonra çalıştığı ilk yer olan Vilayet Mektûbi Kalemi ve buradaki çalışma arkadaşı Fatin Efendi sayesinde gerçekleşti.⁹⁵

Ziya Paşa'nın Vilayet Mektûbi Kalemi'ndeki çalışma hayatı 9-10 yıl kadar sürmüş olup buradan düzenli olarak maaş alamamıştı. Şiir yazmaya devam eden ve edebi sohbetlere katılan Ziya Paşa hem iş hayatındaki çalışkanlığı hem de edebi hayatındaki yeteneği ve üslubu ile dikkat çeken bir karakter oldu. Ziya Paşa'nın yeteneğini fark edenlerden biri de Mustafa Reşit Paşa idi. Ziya Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın tavsiyesine kulak vererek Mustafa Reşit Paşa ile tanışmıştı. Mustafa Reşit Paşa, Ziya Paşa'yı koruması altına almış ve padişah sarayına kâtip olarak girmesine aracılık olmuştu. Ziya Bey'in paşalık unvanını alması burada çalışmaya başlamasıyla birlikte gerçekleşti. Sultan Abdülmecit'in ölümünden sonra tahta geçen Abdülaziz için kasideler yazan Ziya Paşa, padişah tarafından da sevilen bir zat olmuştu. Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlık görevinden alınması ve yerine Âli Paşa'nın getirilmesi Ziya Paşa cephesinde can sıkıcı bir vaziyet olarak belirdi. Ziya Paşa, sadaretin yeni sahibi Âli Paşa'dan hiç hoşnut olmamış ve Sultan Abdülaziz huzurunda var olan saygınlığını kullanarak onu saf dışı bırakma arzusuna kapılmıştı. Sadrazamlık görevi için düşündüğü isim ise Fuat Paşa idi. Ziya Paşa bu arzusunu gerçekleştirmiş olup sadarete Fuat Paşa'nın geçmesi ile sahip olacağına kanaat getirdiği makama ulaşamadı. Bir müddet sarayda çalıştıktan sonra Zaptiye Nezareti'ne ataması yapıldı. Bu atama, Ziya Paşa'ya düşmanlık edenlere onu saraydan uzaklaştırma yolunu açmıştı. Paşalık unvanını da kaybeden Ziya Paşa, daha sonra Atina sefirliği görevine atandı. Yunanistan'da varlığını sürdüren halk hareketi, ülkede kargaşa ortamının doğmasına

⁹⁴ Parlatur, **a.g.e.**, s. 22-25.

⁹⁵ Önder Göçgün, **Ziya Paşa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1987, s. 1.

neden olmuştu. Bu vaziyet karşısında görevden istifa etme kararı alan Ziya Paşa, daha sonra atandığı Kıbrıs mutasarrıflığı görevi ile birlikte kaybettiği paşa unvanını tekrar kazandı. Ziya Paşa Kıbrıs'ta mutasarrıflık görevine devam ederken ziraat, ticaret, maliye, mesken ve güvenlik gibi çeşitli işlerle uğraştı. Adada inşa edilen bir cami ve bir okulun onun zamanında yapıldığı biliniyordu.⁹⁶

Kıbrıs'ta altı ay kaldıktan sonra İstanbul'a gelen Ziya Paşa burada Meclis-i Vâlâ üyeliğine alındı. Birkaç ay sonra Bosna müfettişliğine atandı. Fakat bu görevde fazla kalmayıp istifa etmişti. Meclis-i Vâlâ üyeliği devam ederken Deâvî Nezareti'nde nazır olarak çalışmaya başladı. Bir sonraki görevi ise Amasya mutasarrıflığı oldu. Amasya'da kaldığı iki sene içinde bayındırlık faaliyetleriyle ilgilenen Ziya Paşa buraya köprü, çarşı ve bedesten gibi yapılar inşa ettirerek yeni yollar yaptırdı. Amasya'dan sonra Canik mutasarrıflığına atandı. Fakat hakkında birtakım şikayetlerin ortaya çıkması ile görev yerine gidemeyip İstanbul'a dönüş yaptı. Burada tekrar Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi.⁹⁷

Ziya Paşa, 1867 yılında Filip Efendi'nin çıkardığı ve Ali Suavi'nin başyazar olduğu Muhbir gazetesinde imzasız yazılar yazmış olup gazetenin kapatılması ile beraber Kıbrıs mutasarrıflığına bir kez daha atandı. Fakat daha önceki görev süresince Kıbrıs'ta kendisinin ve ailesinin başına gelen hastalıklar onu korkutmuştu. Bu yüzden saraya Kıbrıs'a gitmek istemediğine dair bir dilekçe yazıp gönderdi. Dilekçenin cevabı gelmeden Paris'te bulunan Mustafa Fazıl Paşa'dan bir davet gelmişti. Ziya Paşa bu davete icabet ederek Namık Kemal ile birlikte Fransa yoluna koyuldu. Devlet görevinde iken kaçtığı sanısının oluşmaması için istifasını bildiren bir mektup yazarak hükümete gönderdi. Kıbrıs'a gitmek istemediğine dair yazdığı dilekçenin gelen cevabından ise haberi olmadı. Sultan Abdülaziz onun İstanbul'da kalarak Meclis-i Vâlâ üyeliğine devam etmesini istemişti. Ziya Paşa'nın Avrupa'ya gidişini fırsat bilen Âli Paşa onu kaçmış gibi gösterdi. Avrupa'da kaldığı yıllarda Paris, Cenevre ve Londra'da ikamet etmiş olan Ziya Paşa'nın İstanbul'a dönüşü, 1871 yılında Âli Paşa'nın ölümünden sonra Sultan Abdülaziz'e yazdığı kaside ve padişah'tan gelen davet mektubu üzerine gerçekleşti. İstanbul'a döndüğünde Ziya Paşa'nın atandığı ilk görev İcra Cemiyeti reisliği oldu.⁹⁸

⁹⁶ Bilge Ercilasun, *Edebiyatımızın Zirvesindekiler Ziya Paşa*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 15-19.

⁹⁷ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 20-23.

⁹⁸ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 25-33.

Ziya Paşa, Âli Paşa'nın ölümü ile birlikte sadaret makamına getirilen Mahmut Nedim Paşa ile hiç anlaşılamamış, sevmeyişi Âli Paşa'yı arar olmuştu. İlerleyen yıllarda Mahmut Nedim Paşa'nın yanında idarede söz sahibi olacak iki isim daha ortaya çıktı. Bunlar Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa idi. Ziya Paşa bir dönem Mithat Paşa'nın müşavirliğini yaptı. Sultan Abdülaziz'in hal'edilmesinin ve V. Murat'ın tahta geçmesinin ardından sarayda başkatip olarak göreve başladı. Fakat yeni görevi bir hayli kısa sürdü ve azledilme ile sonuçlandı. Daha sonra ise Maarif Nezareti müşavirliğine atandı.⁹⁹

V. Murat'tan sonra saltanatın yeni sahibi olan Sultan Abdülhamit'in tahta yeni çıktığı zamanlarda Ziya Paşa, Tercüme Heyeti reisliği ve Hediye Cemiyeti başkanlığı görevlerinde bulundu. Bir sonraki görevi ise Suriye valiliği idi. Açık fikirli olması hasebiyle buranın halkı ile ters düşen Ziya Paşa, Suriye'den alındı ve valilik görevine Konya'da devam etmesi uygun görüldü. Ziya Paşa Konya valiliği sırasında imar faaliyetlerine özen göstererek özellikle okulların yenilenmesi üzerinde yoğunlaştı. Ayrıca burada Konya halkına rahat vermeyen tefecilerle mücadele etti. Konya'dan sonra atandığı görev Adana valiliği oldu. Adana'da kültürel faaliyetlere girişerek bir tiyatro binası yaptırdı. Ayrıca eğitim ve öğretim alanında da çalışmalarına devam etti. Adana'da yeni okullar yaptırmanın yanı sıra memurların daha iyi yetişmelerine imkân vermek için Fransızca kursları açtırdı. Katılımı zorunlu tuttuğu bu kurslarda ders vermek üzere İstanbul'dan bir Fransızca öğretmeni getirilmesini sağladı. Adana'da da Ziya Paşa hakkında çeşitli suçlamalar baş göstermiş olup o, doğru bildiği yoldan hiç şaşmadı. Uzun zamandır sağlığı ile alakalı sıkıntılar yaşayan Ziya Paşa, 1880 yılında son görev yeri olan Adana'da vefat etti.¹⁰⁰

3. Namık Kemal

Asıl adı Mehmet Kemal olan Namık Kemal, 1840 yılında Tekirdağ'da dünyaya geldi. Namık Kemal'in babası Mustafa Asım Bey, II. Abdülhamit'in yanında bir süre müneccimbaşı olarak görev almıştı. Annesi Fatma Zehra Hanım'ı çok küçük yaşta kaybettikten sonra 17 yaşına gelinceye dek dedesi Abdülatif Paşa'nın yanında kaldı. Dedesinin vazifesi nedeniyle sık sık şehir değiştirmesi onun farklı yerleri görmesine imkân verdi. İstanbul'da ikamet ettiği yıllarda Bayezid Rüştîyesi ve Valide Rüştîyesi'nde eğitim gördü. Dedesi Abdülatif Paşa'nın Afyon'da kaymakamlık

⁹⁹ Ercilasun, a.g.e., s. 34-41.

¹⁰⁰ Göçgün, a.g.e., s. 10-12.

vazifesini icra ettiği sıralarda Farsça dersleri aldığı zikredilmekte idi. Dedesinin kaymakamlık yapmak için atandığı bir başka yer olan Kars'ta ise tasavvuf ve edebiyat öğrenmiş olup şiire olan merakı ilk burada başladı. Kırım Savaşı devam ederken dedesinin görevden uzaklaştırılmasının ardından onunla birlikte İstanbul'a dönen Namık Kemal, daha sonra dedesinin yeni atama yeri olan Sofya'ya gitti. Sofya şehri fikir hayatının şekillenmesinde önemli bir yer arz ediyordu. Burada birçok şairle tanışma imkânı yakalayarak gazeller ve mersiyeler yazmaya başladı. Sofya'da dedesiyle birlikte yaşadığı eve misafir olan dönemin ünlü şairi Eşref Paşa, onun şiir konusundaki yeteneğini fark etmiş ve ona Namık mahlasını vermişti.¹⁰¹

Namık Kemal'in iş hayatının başlaması Sofya'dan İstanbul'a dönmesinin ardından gerçekteşti. Kendisinden kısa bir süre sonra İstanbul'a gelen dedesi Abdüllatif Paşa'nın hayatını kaybetmesi üzerine babası ile birlikte yaşamaya başlamıştı. İlk çalıştığı ve memur olarak görev aldığı yer Tercüme Odası idi. Tercüme Odası'nda görev alması Ziya Paşa ile tanışmasında etkili olmuştu. Namık Kemal, şinasi ile tanıştıktan sonra Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazar olarak çalışmaya başladı. 1864 yılında kurulmuş olan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İşlâmiyye'de gönüllü olarak ders verdi. Yakın arkadaşı olan Refik Bey'in ölümünden sonra onun yönetimindeki Tercümân-ı Ahvâl gazetesinde yazılar kaleme aldı.¹⁰²

Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazdığı makaleler ile halk arasında adından söz ettiren yazar, Sadrazam Âli Paşa'nın da dikkatini çekti. Söz konusu gazetede yayımlanan bir yazısı Namık Kemal'in Âli Paşa tarafından takdir edilmiş olup terfi rütbesi ile mükafatlandırılmasına neden oldu. Fakat Namık Kemal ile Âli Paşa arasında oluşan bu olumlu ilişki devamlılık göstermedi. 1865 yılında Âli Paşa'nın politikalarına karşı ortaya çıkan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'ne katıldı. Cerîde-i Havâdis gazetesinde, 1866 yılında çıkan Girit İşyanı'nın bastırılması ile alakalı yaptığı eleştiri hükümet ile ters düşmesine neden oldu. Erzurum vali muavinliğine atanması, kaleme aldığı bir makalenin hükümet tarafından öfke ile karşılanması neticesinde gerçekteşti. Erzurum'a gitmek istemeyen Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'dan gelen daveti fırsat bilerek Ziya Paşa ile beraber Fransa'ya gitmek üzere yola çıktı. Kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra Londra'ya geçti. Londra'da Ali Suavi'nin çıkardığı Muhbir gazetesi ve kendi çıkardığı Hürriyet gazetesinde birtakım faaliyetlerde bulundu. Üç seneden

¹⁰¹ Önder Göçgün, **Namık Kemal**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 1, 4.

¹⁰² Göçgün, **a.g.e.**, s. 5-8.

fazla Avrupa’da ikamet ettikten sonra 1870 yılında İstanbul’a dönüş yaptı. Namık Kemal’in bu dönüşü, hükümeti yerecek herhangi bir yazı kaleme almaması şartına bağlı kılınmıştı. Hükümet ile alakalı yazılara verdiği ara, Âli Paşa’nın ölümüne kadar devam etti.¹⁰³

Namık Kemal, İstanbul’a döndükten sonra Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri arasından Nuri Bey, Reşat Bey ve Ebuzziya Tevfik ile beraber İstikbal adını taşıyan bir gazete çıkarmayı planladı. Fakat gazetenin çıkarılması için zaruri olan iznin alınamaması üzerine kiraladıkları İbret gazetesinde baş yazar olarak faaliyetlerine devam etti. İbret gazetesinde yayımlanan makaleleri hükümet tarafından hoş karşılanmamış olup Gelibolu mutasarrıflığına ataması yapıldı. Dönemin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa İbret gazetesi ile ilişkisi olan herkesi İstanbul’dan uzaklaştırma arzusunda idi. Namık Kemal, Gelibolu’da iken İbret gazetesi ve Ebuzziya Tevfik’in çıkardığı Hadika gazetesine yazılar gönderdi. Üç ay gibi kısa bir süre Gelibolu mutasarrıflığı yaptıktan sonra bu görevden uzaklaştırıldı ve İstanbul’a döndü. Kaleme aldığı Vatan Yahut Silistre adlı piyesin büyük yankı uyandırması ve İbret gazetesinde bu hususta çıkan haber neticesinde Magosa’ya sürgüne gönderildi. Burada gazetecilik faaliyetlerini bir kenara bırakan Namık Kemal, edebi çalışmalara yönelerek birçok eser ortaya çıkardı. Üç seneyi aşkın Magosa’da geçirdiği sürgün hayatı, genel bir affın ilan edilmesi ile sona erdi ve tekrar İstanbul’a döndü. Bu durum, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilerek yerine V. Murat’ın geçtiği zamana rastlıyordu. V. Murat’ın ardından tahta çıkan II. Abdülhamit döneminde Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilerek Kanûn-ı Esâsî Encümeni’nde görev aldı. Bu dönemde ilan edilen Kanûn-ı Esâsî’de yer alan ve II. Abdülhamit’in isteğine bağlı olarak konulan bazı maddeler, Namık Kemal’in hoşuna gitmemiş ve padişah ile fikir ayrılığı yaşamasına sebep olmuştu. II. Abdülhamit’in kendisine karşı muhalefet edenler için aldığı tedbirler çerçevesinde İstanbul’dan uzaklaştırılmak istenen Namık Kemal, daha sonra okuduğu bir beyit yüzünden tutuklandı. Beş ay hapiste kaldıktan sonra ceza alacak bir suç işlemediği saptanmış olup kendi isteği de esas alınarak Midilli’ye gitmesine karar verildi. İki buçuk yılın ardından II. Abdülhamit’in kararı dahilinde Midilli’de mutasarrıf olarak göreve başladı. Midilli’de geçirdiği yedi seneden sonra hakkında çıkan suçlamalar neticesinde Rodos mutasarrıflığına nakli gerçekleşti. Midilli ve Rodos’ta ikamet ettiği yıllarda kültürel faaliyetlere özen göstererek buralarda okullar ve camiler yaptırdı.

¹⁰³ Göçgün, **a.g.e.**, s. 8-11.

Rodos'tan sonra atandığı yer Sakız olmuştu. Sakız'da bir süre mutasarrıflık görevi üstlenen Namık Kemal 1888 yılında hayatını kaybetti.¹⁰⁴

4. Ali Suavi

Ali Suavi 1838'te İstanbul Cerrahpaşa'da doğdu. İş hayatına adım atması çok erken, henüz 13-14 yaşlarında iken gerçekleşti. Davutpaşa İskele Rüştîye Mektebi'ni bitirdikten sonra Bab-ı Serasker-i Dersaadet Yoklama Kalemi'nde memur olarak çalışmaya başladı. Memurluğa devam ederken bir taraftan da camide dersler almaya devam eden Ali Suavi, Yoklama Kalemi'ndeki görevi sona erdiğinde İstanbul dışına çıkarak hac ibadetini yerine getirdi. Dönüşünün ardından önce İzmir'e daha sonra ise Bursa'ya ayak bastı. Bursa Ulu Cami'de Arapça ve İslami İlimler üzerine dersler verdi. Bursa'dan sonra Simav'a geçerek Koşulu Medresesi'nde hocalık görevinde bulundu. Simav'da var olan rüşvet ve yolsuzluk olayları, haksızlığa tahammül edemeyen Ali Suavi'nin burada uzun süre barınamamasına ve Bursa'ya geri dönmesine neden oldu. Geri döndükten sonra Bursa Rüştîyesi'ne öğretmen alımı için yapılan sınava katıldı. Gösterdiği üstün başarı sayesinde okula başöğretmen olarak atandı. Yaklaşık üç yıl Bursa'da ikamet ettikten sonra tekrar İstanbul'a döndü. İstanbul'da bulunduğu yıllarda Sami Paşa'nın konağında kendisine verilen odada kaldı ve konakta yapılan ilim sohbetlerine katıldı. Ali Suavi'nin bir sonraki durağı Rumeli oldu. Sofya'da Ticaret Mahkemesi reisliği görevinde bulundu. Ardından Filibe Tahrirat Müdürlüğü'ne tayin edildi. Bu görevin yanı sıra Filibe'de yer alan Dabbâkhâne Medresesi'nde hocalık yaptı. Halkın maruz kaldığı haksızlıklara karşı her zaman mücadeleci bir tavır sergilemesi, onun burada da bazı kişilerle ters düşmesine neden olarak görevinden ayrılması ile sonuçlandı. Bursa'da hocalık yaparken yaşı dolayısıyla aldığı Küçük Hoca lakabının yanına Filibe'de başka bir isim daha eklendi. Bu takma isim, zaman geçtikçe benimseyip kullandığı ve Ali ismi ile beraber anılacak olan Suavi idi.¹⁰⁵

1866 yılında Filibe'den ayrılarak bir kez daha İstanbul'a dönen Ali Suavi, Şehzade Cami'de dersler ve vaazlar vermeye başladı. Ali Suavi Ulûm gazetesinde bu derslere Fuat Paşa'nın da katıldığını bildiriyordu. Henüz tanışmadıkları bu dönemde Namık Kemal'in de onun verdiği vaazları dinlediği ve ona karşı bir hayranlık beslediği bilinmekte idi. Ali Suavi'nin Şehzade Cami'de verdiği vaazlar halk arasında büyük ilgi uyandırdı. Bu popülerlik onun Filip Efendi'nin çıkarmış olduğu Muhibir

¹⁰⁴ Göçgün, **a.g.e.**, s. 11-18.

¹⁰⁵ Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 1-6.

gazetesinde yazılar yazmaya başlamasına olanak sağladı. Gazetede Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a verilmesi üzerine hükümete karşı yaptığı ağır eleştiri, Muhbir'in kapatılarak Ali Suavi'nin Kastamonu'ya sürgün edilmesine neden oldu. Ali Suavi, Kastamonu'da sürgünde iken Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'e gelmesi yönündeki daveti ile birlikte kaçmaya karar verdi. Mustafa Fazıl Paşa'nın gönderdiği bir görevli aracılığıyla önce İstanbul'a geldi. Daha sonra ise bir Fransız gemisine binerek Avrupa'ya gitmek üzere yola çıktı. İtalya'da kendisini bekleyen Namık Kemal ve Ziya Paşa ile buluşan Ali Suavi, onlarla birlikte Fransa yolculuğuna devam etti. Fransa'nın Paris şehrinde bir müddet kaldıktan sonra Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ağâh Efendi'den oluşan grup ile Londra'ya geçti.¹⁰⁶

Ali Suavi, Londra'da iken Muhbir gazetesinin ilk sayısını çıkardı. Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğiyle yayımlanan gazetede bahsedilenlerin yalnız Ali Suavi'nin fikirleri etrafında şekillenmiş olması, Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşları tarafından tepki toplamasına neden oldu. Muhbir gazetesinin kapatılmasının ardından Paris'e dönen ve burada Ulûm gazetesini çıkaran Ali Suavi bu gazetede, ona göre kendisine karşı olup Mustafa Fazıl Paşa'yı destekleyen arkadaşlarını ve onu eleştiren yazılar kaleme aldı. Ali Suavi'nin Ulûm gazetesi ve gazete ile birlikte yayımlamakta olduğu Kamusu'l-Ulum ve'l-Ma'arif adlı ansiklopedi Paris'te ortaya çıkan Alman işgalinden dolayı süreklilik gösteremedi. Bu durum Ali Suavi'nin şehirden ayrılmasına neden oldu. Fransa'nın Lyon şehrine giden ve burada Muvakkaten dergisini çıkaran Ali Suavi, daha sonra Marsilya'ya vardı. Paris'te var olan işgalin ortadan kalkmasının ardından 1871 yılında tekrar Paris'e döndü. Sadrazam Âli Paşa'ya karşı sert sözler sarf ettiği Muvakkaten dergisi Paris'e dönüşü ile beraber kapatıldı. Âli Paşa'nın ölümü üzerine diğer arkadaşları için geçerli olan genel aftan yararlanarak İstanbul'a dönme hakkı, Ali Suavi'ye tanınmadı. Onun için alınan karar, ülkeye dönmek istediği takdirde İstanbul dışındaki herhangi bir şehirde kalabileceği yönünde idi. Ali Suavi, bu durum karşısında ülkeye dönmeyi tercih etmeyip 1876 yılının sonlarına kadar Paris'te kaldı. İstanbul'a dönüşü, Avrupa'daki faaliyetlerinin Sultan Abdülhamit tarafından takdir edilmesi ve geri dönmek için gönderdiği dilekçenin padişah onayı alması neticesinde gerçekleşti.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Çelik, a.g.e., s. 7-14.

¹⁰⁷ Çelik, a.g.e., s. 15-30.

İstanbul'a döndükten sonra saraya şehzade hocası ve kitapçıbaşı olarak alınan Ali Suavi, 1877 yılında Galatasaray Sultanisi'ne müdür olarak atandı. Bu görevde iken kendisi ile beraber atanan ve maarif nazırı olarak göreve başlayan Münif Paşa ile hiç anlaşamadı. Okulun düzeni hakkında fikir ayrılıkları yaşayan ikiliden Münif Paşa batıcılık, laiklik ve liberalizmin ağır bastığı bir tutum sergilerken Ali Suavi milli ve İslami duygularını hep ön planda tuttu. Galatasaray Sultanisi'nde çalışmasının yanı sıra gazetelerde yazılar yazmayı ve katıldığı cemiyetlerde faaliyetler yürütmeyi sürdürdü. Ali Suavi'nin İngiltere aleyhinde yazdığı bir yazı, İstanbul'da bulunan ve Sultan Abdülhamit ile iyi ilişkiler içinde olan İngiliz elçisi Henry Layard'ın tepkisini çekerek ona karşı cephe almasına yol açtı. Ali Suavi'nin Galatasaray Sultanisi'nde kurduğu yeni düzen, Münif Paşa ile devam eden kavgası ve Henry Layard'ın ona karşı beslediği öfke müdürlük görevinden alınmasında etkili oldu. Galatasaray Sultanisi'nden ayrıldıktan sonra Üsküdar'a taşınan Ali Suavi, 1878 yılında Çırağan Sarayı'nda tutulan V. Murat'ı kaçırmaya yönelik olarak gerçekleştirdiği baskında hayatını kaybetti.¹⁰⁸

5. Mustafa Fazıl Paşa

Mustafa Fazıl Paşa 1830 yılında Kahire'de doğdu. Mısır valisi İbrahim Paşa'nın oğlu, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu idi. Kahire'de eğitim gören Mustafa Fazıl Paşa'nın ilk görev yeri henüz 15 yaşında iken İstanbul'a gitmesi ile beraber başladığı Sadaret Mektubi Kalemî oldu. Bir süre burada çalıştıktan sonra Mısır'a gidip orada yaşayan Mustafa Fazıl Paşa, yeniden İstanbul'a döndüğünde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyeliğine atandı. 1857 yılında Mısır'a gidişinde ise maliye nazırı olarak çalışmaya başladı. Bir yıl sonra İstanbul'da vezir rütbesine uygun görüldü ve Meclis-i Ali-i Tanzimat üyesi ardından ise Meclis-i Vala üyesi oldu. 1862 yılında Maarif-i Umumiye Nazırlığı'nda göreve başlayan Mustafa Fazıl Paşa'nın yaklaşık iki ay sonra birinci mertebeden nişan alması üzerine Maliye Nazırlığı'na nakli gerçekleşti. Bu sırada Mısır'da valilik görevini yürüten amcasının vefatı ile birlikte Mısır'ın yeni valisi ağabeyi İsmail olmuştu. Bu durum onu veliaht konumuna getirdi. Mustafa Fazıl Paşa, Maliye Nazırlığı'ndan sonra Mecalis-i Aliye'ye atandı. Bu

¹⁰⁸ Çelik, a.g.e., s. 30-41.

atamanın Sadrazam Fuat Paşa ile ters düşmesi sonucu ortaya çıktığı zikredilmekte idi.¹⁰⁹

1865 yılında Meclis-i Hazain başkanı olan Mustafa Fazıl Paşa, Sadrazam Fuat Paşa'nın yürüttüğü politikalardan duyduğu rahatsızlığı padişaha bildirmiş olup Fuat Paşa'nın bu durumu haber alması üzerine 1866 yılında bu görevden alındı. Sadrazam Fuat Paşa'nın yanı sıra Mustafa Fazıl Paşa'ya karşı olumsuz bir tutum sergileyen ve Fuat Paşa ile iyi anlaşılan ağabeyi İsmail Paşa da görevden alınmasında etkili olmuştu. Görevden azledilmesinden sonra Mısır'a gitmek isteyen Mustafa Fazıl Paşa'yı İsmail Paşa engelledi. Mısır'da dedeleri Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminden beri süregelen veraset sistemini değiştirerek hıdivliğin babadan oğula geçmesini esas alan ağabeyi, Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisinden sonra yerine geçme hakkını ortadan kaldırdı. Ayrıca onun Mısır ile olan alakasını tamamen kesmek adına orada bulunan mallarını satarak Mustafa Fazıl Paşa'ya gönderdi. 1866 yılının nisan ayında İstanbul'dan Napoli'ye, Napoli'den ise Paris'e geçen Mustafa Fazıl Paşa, burada zaman geçtikçe çevresini genişletti. Mustafa Fazıl Paşa, Âli Paşa ve Fuat Paşa idaresine karşı olmakla birlikte Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin faaliyetlerini devam ettirmesi hususunda onlara maddi destek sağlayan isim olarak anılıyordu. 1867 yılının başlarında cemiyet üyeleri arasından Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'yi Paris'e davet etmişti. Aynı yıl Sultan Abdülaziz'e devlette görülen sıkıntıların giderilmesinin meşruti yönetim ile mümkün olacağına dair bir mektup gönderdi. Eylül 1867'de İstanbul'a dönüş yaptıktan sonra burada maliye nazırlığı ve adliye nazırlığı görevlerinde bulundu. 1871 yılında Şinasi'nin ölümünden sonra Tasvir-i Efkâr matbaasını satın alıp Ebuzziya Tevfik ve Namık Kemal'in gazetecilik mesleğine devam etmesine olanak sağladı. Ölümünden önce sekiz ay süren bir hastalık dönemi yaşayan Mustafa Fazıl Paşa, 1875 yılının aralık ayında Vezneciler'de bulunan konağında hayatını kaybetti.¹¹⁰

C. YENİ OSMANLI HAREKETİ'NİN TEMEL HEDEFLERİ

1. Siyasi Hedefleri

1865 yılında İttifak-ı Hamiyet adıyla ortaya çıkıp 1867'de gerçek kimliğine kavuşan Yeni Osmanlı Hareketi, Tanzimat'ın ilk uygulayıcısı Mustafa Reşit Paşa'dan

¹⁰⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Mustafa Fâzıl Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara, 2020, s. 300.

¹¹⁰ Buzpınar, a.g.m., s. 300, 301.

sonra söz sahibi olan Âli Paşa ve Fuat Paşa'ya karşı bir başkaldırı idi.¹¹¹ Yeni Osmanlılar, devlette varlığını sürdüren siyasi rejime karşı durmakla beraber bu durum padişah Abdülaziz'in şahsına yönelik değildi. Sadece Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın ortaya koyduğu politikalar ile sınırlıydı. Yeni Osmanlıların Mustafa Fazıl Paşa ile iş birliği içine girerek Avrupa'ya kaçmalarındaki neden söz konusu paşaların tüm yetkileri kendilerinde toplayarak kişisel çıkarlarını ön planda tuttıkları zorba bir yönetim kurmaları düşüncesine dayanıyordu.¹¹²

Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın yürüttüğü reform hareketleri her ne kadar Mustafa Reşit Paşa'da olduğu gibi devleti kurtarmaya yönelik olsa da Yeni Osmanlıların taleplerini karşılar nitelikte değildi. Anayasaya dayalı bir parlamento sisteminin kurulması ve hürriyet fikrinin esas alınması öncelikli hedefleri arasında idi. Yeni Osmanlılara göre Islahat Fermanı, iktisadi bakımdan Osmanlı Devleti'ni bir sömürge devleti haline getirmiş ve Avrupa devletlerinin yayılmacı politikalarına imkân vermişti. Âli Paşa ve Fuat Paşa'yı Osmanlı Devleti'ni yabancı devletlere peşkeş çekmekle suçluyorlar, uyguladıkları mali politikaların Avrupa devletlerinin himayesi altında gerçekleştiğini savunuyorlardı. Ayrıca Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın kültürel olarak Batı taklitçiliği yaptıklarını söyleyerek buna itiraz ediyorlardı.¹¹³

Yeni Osmanlılar, dış politika hususunda Osmanlı Devleti'nde görülen bağımlı ve güçsüz imajının ortadan kalkmasını ve devletin bağımsız bir siyaset takip etmesinin yararlı olacağını öngörüyorlardı. Onlar, mutlakiyet temelli yönetim şekli yerine meşrutiyete dayalı yönetimin uygulanmasının doğru olduğu konusunda hemfikir idiler. Dönemin padişahlarının meşrutî yönetime geçmek için uygun yol izlemediklerini savunuyor, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nı ihtiyaca cevap verme açısından yeterli görmüyorlardı. Yeni Osmanlıların hedefleri arasında parlamenter bir sistemin kurulması ve yeni bir anayasanın oluşturulması da yer alıyordu.¹¹⁴

2. Sosyokültürel Hedefleri

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemeyi ve devleti ayağa kaldırmayı kendilerine görev edinen Yeni Osmanlılar, ilk olarak hürriyet kavramının aktif olacağı

¹¹¹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 87.

¹¹² Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 268.

¹¹³ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 88, 89.

¹¹⁴ Tunaya, *a.g.e.*, s. 64, 65.

bir Osmanlı birliği kurmayı hedefliyorlardı. Onlara göre bu birlik, Osmanlı Devleti içerisinde yer alan her kesime eşit haklar verilmesi ile mümkün olacaktı. Yeni Osmanlılar her ne kadar meşruti bir yönetimi arzu etseler de toplum içinde var olan düzenin korunması noktasında şeriata uygunluğu da göz ardı etmemişlerdi.¹¹⁵

Yeni Osmanlı Hareketi'nin siyasetten ayrı olarak ortaya çıkan sosyokültürel hedefleri iki ana neden etrafında şekillendi. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu buhranın da etkisiyle dağılmaya giden hızlı srklenişiydi. İkinci neden ise zaman geçtikçe artan ahlaki bozulma ve görevini kötüye kullanan kişilerin varlığı oldu.¹¹⁶

Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin sosyokültürel hedefleri kapsamında:

- Osmanlı mmeti bireylerinin hukuki bakımdan eşitliğinin kabul edilmesi,
- Osmanlı mmeti bireylerinin hukuki hak ve hürriyetlerinin garanti altına alınması,
- Osmanlı ümmetinin uğradığı eziyetin sona ererek beşer ve ezeli adaletin sağlanması,
- Osmanlı ümmetinin vatan sevgisiyle i içe olması,
- İstenilen amaçların elde edilmesi için şiddetin araç olarak kullanılmaması, kargaşa çıkarılmaması, propaganda ve ikna yoluna başvurulması gibi düşünceler yer alıyordu.¹¹⁷

Söz konusu hedeflerde sıkça geçen mmet kelimesi Yeni Osmanlılar için yalnızca din, millet ve kavme mahsus bir anlam ifade etmiyordu. Yeni Osmanlılara göre bu kelime, din, mezhep ve kavim açısından birçok kesimi içinde barındırıyordu. Bu noktada çeşit çeşit din ve ırka sahip kişilerin eşit haklara sahip olarak ortak bir vatan kavramı çerçevesinde birlik içinde yaşamaları olanaksız görüldü ve Yeni Osmanlıların eleştirilmesine neden oldu. Yapılan tüm eleştirilere rağmen Osmanlı ümmetinin dağılmayıp birlik kurmalarından yana olan Yeni Osmanlılar, bunun gerçekleşmesi için izlenecek yol hususunda kendi aralarında fikir ayrılığına düşerek başlarını Ziya Paşa ve Mehmet Bey'in çektiği iki grup oluşturmuşlardı. Ziya Paşa'nın etrafında toplanan ve ılımlılar olarak nitelendirilen kişiler şiddetten kaçınmış olup

¹¹⁵ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 128.

¹¹⁶ Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s. 149.

¹¹⁷ Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 308.

meşrutî yönetimi amaçları için yeterli görüyorlardı. Mehmet Bey'in etrafında toplanan ve aşırı olarak nitelendirilen kişiler ise ilerleyen zaman içerisinde meşrutî yönetim fikrinden koparak cumhuriyet esasına dayalı yönetime başlarını çevirmişlerdi. Aşırıların akıllarındaki plan, ilk önce meşrutîyetin ilan edilmesi daha sonra ise cumhuriyet yönetimine geçilmesi idi.¹¹⁸

D. YENİ OSMANLILARIN DÜŞÜNCE DÜNYASI

1. Şinasi-Akıl ve Mantık

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen değişimleri akıl ve mantık çerçevesinde yorumlayan ve eserlerinde de buna yer veren Şinasi'ye göre akıl, insana verilmiş olan ve onu şekillendiren önemli nitelik idi.¹¹⁹ Şinasi akıllı gerçeğin kaynağı olarak kabul etmiş olup özgürlük konusunda akla ayırt edici bir nitelik yüklüyordu. Şinasi'nin siyaset, hukuk ve felsefe başlığı altında beyan ettiği fikirlerden ve kaleme aldığı şiirlerden rasyonalist olduğu açıkça anlaşıyordu.¹²⁰ Akıllı büyük bir lütuf olarak gören Şinasi, insanoğlunun dünyayı araştırması, incelemesi ve öğrenmesi noktasında aklın ona rehberlik edeceğini söylüyordu. İnsanın dil öğrenme kabiliyetini aklını kullanarak elde edeceğini, akıl aracılığıyla ortaya çıktığı için de bu kabiliyetin ilahi olduğunu öne sürüyordu. Şinasi'nin kaleme aldığı şiirlerin çoğunda akıl hususunda Mustafa Reşit Paşa'dan övgü ile bahsetmesi dikkat çekici idi. Şinasi, yeni fikirler getirmesi hasebiyle Osmanlı Devleti'ne aklın, Mustafa Reşit Paşa vasıtasıyla girdiğini iddia ediyor ve halkı bağınazlıktan kurtardığı gerekçesi ile ona teşekkür ediyordu.¹²¹ Hukuk alanında da rasyonalist bir yaklaşım sergileyen Şinasi'ye göre kanun önündeki eşitlik ile ortaya çıkan adalet beraberinde hürriyeti getiriyordu. Hükümdarın sergilediği davranışlardan yalnız öteki dünyada değil bu dünyada da mesul olduğunu belirten Şinasi'nin adalet anlayışı akılcılık etrafında şekilleniyordu.¹²²

2. Ziya Paşa-Hak, Eşitlik ve Adalet

Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin üyeleri arasından hak, eşitlik ve adalet konularındaki düşünceleriyle ön plana çıkan Ziya Paşa, Tanzimat ile beraber gelen ve gayrimüslimlere verilen hak ve ayrıcalıkların eşitlik açısından doğru bir karar olmadığı

¹¹⁸ Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 308, 309.

¹¹⁹ Parlatır, **a.g.e.**, s. 28.

¹²⁰ Sedat Doğan, Tanzimat Dönemi Türk Düşüncesinde Hürriyet Anlayışı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 83, 84.

¹²¹ Mardin, **a.g.e.**, s. 297, 298.

¹²² Mardin, **a.g.e.**, s. 301, 302.

kanısında idi. Ziya Paşa, gayrimüslimlerin sahip olduğu hak ve ayrıcalıkları engellemek niyetinde değildi. Onun isteği Müslümanların da gayrimüslimler gibi çeşitli ayrıcalıklarına sahip olmasından yanaydı. Ziya Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nde devam eden kriz hali Tanzimat'ın ilanı ile olumlu bir neticeye kavuşmamıştı. Onun hak, eşitlik ve adalet konusunda temas ettiği noktalardan birisi de hükümette görev başına getirilen kişiler idi. Ziya Paşa, söz konusu kişilerin görevlerini adam kayırma yolu ile elde ettiğini ve işlerini hakkıyla yerine getirmediklerini savunuyordu. Ayrıca bu kişiler ona göre güçlü duruma gelip söz sahibi olduktan sonra kendilerine göre bir düzen oluşturup yeni kanunlar ortaya koyuyorlardı. Ziya Paşa, bu kişilerin oluşturduğu düzenin yararlı olsa dahi bundaki gerçek amacın halkı gözetmek değil yerine geçtikleri kişilerin düşüncelerini yalanlayarak onları hafızalardan silmek olarak ifade ediyordu. Bu durumda devletin, şahsi çıkarlarını ve hırslarını gözetken kişilerin elinde adeta bir oyuncak haline dönüştüğü ve halkın kendini nasıl davranacağını bilmediği bir halin içinde bulmasına neden olduğu düşüncesinde idi.¹²³

3. Namık Kemal-Vatan Bilinci

Aklı ön plana çıkaran Şinasi'nin tam aksine Namık Kemal için duygu önem arz ediyordu. Onun için duygu bambaşka bir yere sahip olup duyguyu akıldan ayrı tutuyordu. Namık Kemal'in vatan bilincini eserlerinde sık sık yansıtması romantik bir şair olmasıyla doğrudan ilişkili idi. Namık Kemal'e göre vatan, bir coğrafyadan ibaret değildi. O, vatani hatıralarla ve tecrübelerle dolu geçmişin, bir aynası olarak görüyordu. Vatanseverlik bağlamında “vatan” kelimesine ek olarak “Osmanlı”, “ümme”, “millet”, “Türk”, “kavim” ve “mezhep” kelimelerini esas alan Namık Kemal için bunlar kimi zaman milli sadakati ifade etmek kullanılıyordu. Namık Kemal'in kaleme aldığı makaleler arasında vatan konusuna değinenler, Osmanlı topraklarında yaşayan kişilerin buraya olan bağlılıklarını açığa çıkararak duygularını harekete geçirme amacına uygun bir nitelik taşıyordu.¹²⁴

Osmanlı Devleti içinde var olan birliğin muhafaza edilerek sürdürebilirliğinin sağlanması hususunda vatan bilincinin somutlaştırılması, Namık Kemal ile vücut bulmuştu. Namık Kemal, devletin geçirdiği zor günlerde milleti eğilim gösterdiği

¹²³ Zeynep Biçer, Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s. 37, 38.

¹²⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 361-363.

vatan düşüncesi etrafında toplamayı başardı. Osmanlıcılık ve İttihad-ı İslam düşüncelerine bağlı olan Namık Kemal'in milliyetçilik esası çerçevesinde ortaya çıkan duyguları, ırksal bir temele dayalı değildi. O, İslami değerlere uygun olarak hareket eden biriydi.¹²⁵

4. Ali Suavi-Terakki

Manevi değerlerin korunması şartıyla terakki etmek fikrine sıcak bakan Ali Suavi'nin üzerinde durduğu mesele fen ilimleri ve manevi ilimlerin birlikte okutulduğu bir eğitim sisteminin var olmaması idi. Ali Suavi, manevi değerlerin göz ardı edilmesinin devleti yıkılışa sürükleyeceğini ifade ediyordu. Londra'da çıkan Muhbir gazetesinde kaleme aldığı bir makalesinde Müslümanlığın terakkiye engel olmadığını savunan Ali Suavi'nin aktardığı hususlardan biri İslamiyet'ten sonra Müslümanların bilim ve sanat alanında ortaya koyduğu faaliyetler idi. Kurtuba, Gırnata, Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Isfahan ve Semerkant gibi şehirlerde bilim ve sanat alanında gözle görülür bir ilerleme kaydeden Müslümanların Avrupa'yı etkileyerek onlara örnek olduğunu bildiriyordu. İslam dünyasının ilk yıllarında görülen ilerlemeyi devam ettirememesini ise bilim ve sanatın ihmal edilmesi ile açıklıyordu. Söz konusu makalede bu ihmalin sebebi Ali Suavi tarafından bir mantık zinciri ile ifade edilmiş olup bu mantık zincirinde:

- Refahın sanattan geldiği (Burada sanat, sanayi ve teknoloji anlamındadır.),
- Sanata bilim vasıtasıyla sahip olunacağı,
- Bilimin taharri ve tahsil ile elde edileceği,
- Öğrenme ve araştırmanın güven ortamında sağlanacağı,
- Ümit ve güvenin iyi yönetim ile mümkün olacağı,
- İyi yönetimin devletin adaletine bağlı olduğu,
- Adaletin kanun ve şariat esas alındığı takdirde gerçekleştirileceği,
- Kanuna saygı ile idare mekanizmasının sorumluluklarını yerine getireceği hususları belirtiliyordu.¹²⁶

¹²⁵ Mustafa Canelli, **Namık Kemal Hayatı, Sanatı, Fikirleri**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1985, s. 68.

¹²⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 132-134.

İslam dünyasının geri kalması bu zincirin kopmasına bağlıyordu. Makalenin sonunda Müslümanlara seslenen Ali Suavi, eski günlerine dönmek için onlara birlikte hareket etmeyi ve çalışmayı öğütlüyordu.¹²⁷

Ali Suavi'ye göre terakki öncelikle manevi kalkınma demektir. İktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için manevi kalkınma gerekiyordu. Suavi Batı'daki hızlı ilerlemenin bilincinde olup batılılaşmanın yeni fikir akımlarını ortaya çıkaracağını ve hak, eşitlik, hürriyet, demokrasi ve cumhuriyet gibi kavramları düşünceden uygulamaya taşıyacağını onaylıyordu. Fakat bu onun batılılaşmaya teslim olduğu anlamına gelmiyor, hakikati göz ardı etmemesinden kaynaklanıyordu. Batı'da var olan terakkinin Osmanlı devlet düzenine uyan yönlerinin örnek alınması ile devletin ilerleyeceği kanısında idi. O, terakki etmek için bu fikrin benimsenmesi gerektiğini savunuyordu.¹²⁸

5. Osmanlı Milliyetçiliği

Osmanlı milliyetçiliği, diğer adıyla Osmanlılık her ne kadar Tanzimat dönemi ile beraber devlet adamlarının söz ettiği bir kavram olarak bilinse de bu kavramı bir düşünce olarak sunan aydınlar idi. Yeni Osmanlılar arasında yer alan Ebuzziya Tevfik, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bireylerin mensup olduğu din ya da ırkı esas almadan, hürriyet düşüncesinin aktif olduğu bir birlik olarak açıkladığı sözlerinde Osmanlılıktan bahsediyordu. Yeni Osmanlılar, halkın Osmanlılık düşüncesine sahip çıkmasını istiyor, bunun için kanıt niteliği taşıyan şeri hükümlerden faydalanıyorlardı.¹²⁹

Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi devlette gözlemledikleri problemleri ele alırken kimi zaman farklı fikirler beyan etseler de bu problemleri çözme hususunda sundukları öneriler, Osmanlı milliyetçiliğinin esas alındığı ortaklığa varıyordu. Örneğin Namık Kemal, savundukları meşrutiyet yönetiminin gerçekleşmesi için öncelikle Osmanlılık düşüncesinin benimsenmesi gerektiğini belirtiyor ve bu düşüncenin aslının

¹²⁷ Çelik, a.g.e., s. 134.

¹²⁸ Necati Çavdar, "Ali Suavi'de Terakki ve Medeniyet Düşüncesi: Muhbir Yazıları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (126)249, 2020, s. 312.

¹²⁹ Mehmet Ali Türkmenoğlu, Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Ağustos 2019, (5)2, s. 414.

Müslümanların birliğinde, gayrimüslimlerin ise mutabakatında saklı olduğunu ileri sürüyordu.¹³⁰

6. Yeni Osmanlılar ve İslam

Muhalefet ettikleri Âli Paşa ve Fuat Paşa'yı şeriatı göz ardı etmekle suçlayan Yeni Osmanlılara göre bu kişiler, geçmiş bir kenara bırakarak bürokrasinin önemli bir dayanağı olan şeri hükümleri yok saymışlardı. Amaçları arasında yeni bir anayasa oluşturma fikri yer alan ve bu doğrultuda hareket eden Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinden Namık Kemal, oluşturacak anayasanın İslam temelli olması gerektiğini savunuyordu. O, İslam hukukunun adalet kavramını yansıttığını söylemesinin yanı sıra devletin ilerlemesinin ancak şeriata bağlı kalınarak gerçekleşeceğini iddia etmekteydi.¹³¹ Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin bir başka üyesi olan Ali Suavi'ye göre İslam dinine karşı gerekli saygı ve alakanın gösterilmemiş olması Osmanlı Devleti'nin düşüşe geçmesinin ana nedenleri arasındaydı.¹³² Diğer Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri gibi Ali Suavi'nin de siyasi ve sosyal fikirlerinin temelini İslam dininin esasları oluşturmaktaydı. O, devlet yönetimi hususunda İslam dinine göre hakimiyetin şeriata bağlı olduğunu, şeriatın ise Allah'tan geldiğini ifade ediyordu. Mevcut yönetim biçimi hakkındaki görüşlerini dile getirirken İslamiyet'in kabul edildiği ilk yıllarda görülen uygulamaları örnek olarak gösteriyordu. Keyfi bir yönetimin İslam dini ile bağdaştırılamayacağını ve Müslüman toplumlarda danışma kavramının ne denli önemli olduğunu vurguluyordu.¹³³

¹³⁰ Türkmenoğlu, a.g.m., s. 415.

¹³¹ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876 (1. Cilt)**, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 236.

¹³² Çelik, a.g.e., s. 80.

¹³³ Çelik, a.g.e., s. 75.

III. BÖLÜM: YENİ OSMANLILARIN KAMUOYU OLUŞTURMAK İÇİN KULLANDIĞI ENSTRÜMANLAR

A. GAZETELER

Tercümân-ı Ahvâl	Agâh Efendi, Şinasi
Tasvir-i Efkâr	Şinasi
Muhbir	Ali Suavi
Hürriyet	Namık Kemal, Ziya Paşa
Ulûm	Ali Suavi
Hadika	Ebuzziya Tevfik
İbret	Namık Kemal
İttihad, İnkılab	Mehmet Bey

1. Tercümân-ı Ahvâl

1860 yılının başlarında Agâh Efendi'nin Meclis-i Maarif'ten gerekli izni almasının ardından yaklaşık 7 ay sonra yayın hayatına adım atan Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, Şinasi ve Agâh Efendi'nin iş birliği ile ortaya çıktı. 24. sayısına kadar pazar olmak üzere haftada bir gün yayımlanan gazete, daha sonra salı ve perşembe günleri de dahil edilerek haftada üç gün çıkarılmaya başladı. 24. sayıdan sonra gazetede, Şinasi'nin daha önceki sayılarda yer alan imzasına artık rastlanmıyordu.¹³⁴

Şinasi'nin Tercümân-ı Ahvâl'de yazdığı önsözde, onun toplum ve devlet hakkındaki düşünceleri yer alıyordu. Ayrıca basın ile alakalı düşünceleri de göze çarpmakta idi. Şinasi'nin kurduğu cümlelerden gazetenin aydın ile halk arasında bir köprü vazifesi gördüğü dolayısıyla aydının görüşlerini aktarması noktasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşıyordu. Gazetenin 2. sayısından itibaren Şair Evlenmesi adını taşıyan piyesine parça parça yer veren Şinasi, ilk tiyatro denemesini bu gazete aracılığıyla halk ile buluşturmuş oldu.¹³⁵

¹³⁴ Parlatur, a.g.e., s. 43.

¹³⁵ Bedri Mermutlu, Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 142, 143.

Tercümân-ı Ahvâl gazetesi dilde sadeleşmeyi hızlandırmış olup yeni bir üslubun doğuşunu da beraberinde getirdi. Bu yeni üslup, düşüncenin özgürce beyan edilmesi idi. Gazetecilikte eleştiren ve çözümleyen bir yaklaşım ortaya çıkmıştı. Şinasi Tercümân-ı Ahvâl’de hem yazarlık hem de yayın koordinatörlüğü görevini üstlendi. Gazetede edebi yazıların yanı sıra yayımlanan politik yazılar, Şinasi’nin imzasını taşımayan fakat onun düşünce süzgecinden geçtiği belli olan ve politika konusundaki fikirleri hakkında ipucu veren yazılar idi.¹³⁶ Devlet yapısı, eğitim sistemindeki bozulmalar, mali sorunlar gibi birçok meseleyi açığa çıkaran Tercümân-ı Ahvâl gazetesi bunun yanında iktisat konusuna değiniyor, bankacılık, sanayi ve ticaret ile alakalı tartışma, inceleme ve edebi yazıları içinde barındırıyordu. Ayrıca resmi haberlere, tüzük ve antlaşmalara, sikkenin piyasa fiyatına, ansiklopedik malumatlara, padişah ile alakalı not düşülen önemli tarihlere, Osmanlı ve dünya nüfusuna, ilan ve reklamlara yer veriyordu.¹³⁷

Şinasi’nin gazetede yayımlanan Şair Evlenmesi adlı oyununun ardından Tercümân-ı Ahvâl, okuyucu tarafından yoğun ilgi görmüş ve gazetenin baskı sayısı artmıştı. Bu ilerleme, o dönemde faaliyet gösteren Cerîde-i Havâdis gazetesinin tepkisi ile karşılaştı. Cerîde-i Havâdis’in, oyunu okuyucularına küçük düşürücü ifadelerle tanıtması, iki gazete arasında çıkan ve ileride büyüyerek devam edecek olan tartışmaların başlangıcı idi. Uzunca bir müddet devam eden bu rekabet hali uygun görülmeyen sözlerin sarf edilmesinden dolayı iki gazetenin de hükümet tarafından uyarılmasına neden olmuştu. Zaman içinde yeni gazetelerin yayın hayatına katılması, Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin baskı sayısının azalmasını ve 6 yıl süren yayın macerasının son bulmasını beraberinde getirdi. 24. sayısından sonra Şinasi’nin ayrıldığı ve Agâh Efendi’nin tek başına faaliyet gösterdiği gazete, 11 Mayıs 1866 tarihinde kapandı.¹³⁸

2. Tasvir-i Efkâr

Şinasi, Tercümân-ı Ahvâl’den ayrıldıktan kısa bir süre sonra Tasvir-i Efkâr’ı çıkartmak için hükümete bir dilekçe sundu. Maarif Nezareti’ne sunulan bu dilekçe, Meclis-i Maarif-i Umumiye’ye gönderilerek burada tetkik edildi ve olumlu bir karara

¹³⁶ Mermutlu, **a.g.e.**, s. 145, 146.

¹³⁷ Hamza Çakır, “Tercümân-ı Ahvâl”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul, 2011, s. 496.

¹³⁸ Çakır, **a.g.m.**, s. 497.

bağlandı.¹³⁹ 28 Haziran 1862 tarihinde ilk sayısı yayımlanan Tasvir-i Efkâr gazetesi haftada iki defa çıkarılacaktı. Bu gazete ile basın hayatına kaldığı yerden devam eden Şinasi, Tercümân-ı Ahvâl gazetesinde gerçekleştiremediği arzusu olan matbaacılığı, yeni gazetesinde yayıncılık ile birlikte yürütmeye başladı.¹⁴⁰

Tasvir-i Efkâr gazetesinde toplam 21 makale yayımlayan Şinasi'nin ilk yazısı Mukaddime adını taşımakta idi. Bu makalede gazetenin halkın düşüncelerini yansıttığına temas ediliyor ve bu husustaki gerekliliği ön plana çıkarılıyordu. Gazetede yayımlanan ikinci makalede başlık ve Şinasi'nin adı yer almıyordu. Ele alınan konu, Roma meselesi idi. Makalede Roma'da bulunan papanın din ve devlet işlerini bir arada idare etmesine karşı olan halkın eleştirisi veriliyor, Şinasi de bu eleştiriye destekliyordu. Gazetede Karadağ başlığı ile yayımlanan üçüncü makale, Balkanlardaki Karadağ İsyanı hakkında bilgi veriyordu. Payitaht başlığına sahip olan dördüncü makale, Yunanistan'da çıkan isyanı ve yaşanan hükümet değişikliğini konu ediliyor ve sonrasında görülen taht kavgalarını inceliyordu. Payitaht başlığı altındaki beşinci makalede Rusların Çerkezlere saldırısı, altıncı makalede Rusların azınlıkları Osmanlı'ya karşı kışkırtması, yedinci makalede Müslümanlık aleyhine basılan tahripkâr yazıların devlet tarafından yasaklanması gerektiği, sekizinci makalede ise Yahudi ayaklanması konu ediliyordu. Dârül-Fünûn Dersleri adını taşıyan dokuzuncu makale üniversite niteliği taşıyan ve o dönemde faaliyet gösteren Dârülfünûn'da verilen ve açılacak olan dersler hususunda halkı bilgilendiriyordu. Şinasi bu konu hakkında olumlu görüş bildirmekte idi. On, on bir, on iki, on üç ve on dördüncü makale, tıpkı beş, altı, yedi ve sekizinci makalede görüldüğü gibi Payitaht genel başlığı altında yayımlanmıştı. Onuncu makalede ilk kez Yusuf Kâmil Paşa tarafından Fransız yazar Fenelon'dan tercüme edilen Telemak romanından bahsediliyordu. Tercümenin ikinci baskısının Tasvir-i Efkâr matbaasından çıktığı haberi okuyucuya bildirilmekle beraber Şinasi makalede bundan ötürü hissettiği gururu açıklamıştı. On birinci makale Sultan Ahmet Meydanı'nda açılmış olan sergi hakkında bilgi vermekteydi. On ikinci makalede Şinasi, okuyucuya Mekteb-i Mülkiye'de ekonomi ve politika alanında verilen derslerin kitap şekline getirildiğini bildirmiş olup bu konu ile alakalı düşüncelerini dile getiriyordu. On üçüncü makale maliye sisteminde görülen bozulmaları konu ediliyordu. On dördüncü makalede Fatin Efendi'nin kaleme aldığı

¹³⁹ Ebuzziya, **a.g.e.**, s. 192-194.

¹⁴⁰ Ebuzziya, **a.g.e.**, s. 206-210.

tezkire incelenmekte idi. Bend-i Mahsus başlığı altında yayımlanan on beşinci makale toplumda artarak devam eden dilencilik üzerinden gerçek ihtiyaç sahiplerinin ayırt edilmesi gerektiğine vurgu yapıyordu. Yine Payitaht başlığı altında yayımlanan on altıncı, on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu makalelerde sırasıyla devlette ithalat ve ihracat için bir defter tutulmasının gerekliliğinin belirtildiği, askerlerin çıkardığı gazete olan Cerîde-i Askeriyye'nin övüldüğü, Tophane Müşir Dairesi'nde çıkan yangın sonucunda tedbir alınmasının dile getirildiği ve muhtaç kimseler hususunda devletin görevlerini yerine getirmesinin vurgulandığı görülmekteydi. Havâdis-i Dâhiliyye adını taşıyan yirminci makale o dönemde kurulan ve anne ve babasını kaybetmiş çocukların eğitimine katkı sağlayan Cemiyet-i Tedrisiyye İslâmiyye ile alakalı idi. Halk, bu yeni kurumdan haberdar edilirken, kurumun işleyişi hususundaki temenniler dile getiriliyordu. Şinasi'nin gazetede yayımlanan son makalesi Bend-i Mahsus genel başlığı adı altında idi. Bu makale, sosyal eksikliklere dikkat çekmiş olup Beyoğlu Galata gibi İstanbul semtlerinde sokakların aydınlatılmasının ve temizlenmesinin hem güvenlik hem de estetik açısından yararlı olacağını ifade etmekte idi.¹⁴¹

Tasvir-i Efkâr gazetesinin amaçlarından biri halkın kendi çıkarlarını nasıl muhafaza edeceği hususunda ortaya atılan fikirleri duyurarak kamuoyu oluşturmaktı. 1862 yılından sonra siyasi düşünceyi yansıtan kavramlar Tasvir-i Efkâr'da sık sık görülmeye başladı. Okuyucu meşrutiyet, cumhuriyet, millet, milliyet, hürriyet, millet meclisi, seçim ve kamuoyu gibi bu zamana kadar hiç rastlamadığı kavramları Tasvir-i Efkâr gazetesi vasıtasıyla öğrenmiş oldu.¹⁴²

1865 yılında Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr gazetesini bırakarak Paris'e gitmesi üzerine gazetenin başına Namık Kemal geçti. Namık Kemal'in gazete idaresini üstlenmesinin ardından gazetede çıkan haberlerde gazetenin yorumlarının da yer aldığı görülmüyordu.¹⁴³ İç ve dış politikada ortaya çıkan gelişmelerin yanı sıra eğitim ve dil hususundaki konular da gazetede sıkça yorumlanmakta idi. 28 Ağustos 1866 tarihini taşıyan sayıda, mevcut eğitim sisteminin okuryazar oranının artması noktasında ihtiyacı karşılar nitelikte olmadığı dile getiriliyordu. Buna ek olarak dil meselesi öne

¹⁴¹ Parlatır, **a.g.e.**, s. 68-73.

¹⁴² Ali Budak, **Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 224, 225.

¹⁴³ Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 124, 125.

çıkarılıyor ve milli kimlik açısından dilin ne kadar ehemmiyetli olduğuna vurgu yapılıyordu. Ayrıca konuşma ve yazı dili üzerinde duruluyor, Türkçedeki kullanımlarında bir bütünlük olmadığı ve birtakım farklılıkların meydana geldiği gözler önüne seriliyordu. Şinasi'den sonraki Tasvir-i Efkâr da halkın sesi olmuş, hükümetin yaptıkları ve yapmadıkları noktasında denetleyici bir rol üstlenerek eksik yönlerini tenkit etmişti.¹⁴⁴ Gazetede yayımlanan makalelerde ticaret ve ziraat ile alakalı konulara da temas edilmiş olup devletin kalkınması için ticari ve zirai faaliyetlerin önemine dikkat çekiliyordu. Basıldığı yıllarda gerek sade bir dil kullanması gerekse topluma yeni bir bakış kazandırması açısından büyük bir okuyucu kitlesine ulaşan Tasvir-i Efkâr gazetesi, 27 Haziran 1871 tarihini taşıyan 830. sayısının ardından yayın hayatına son verdi.¹⁴⁵

3. Muhbir

Filip Efendi'nin sahibi olduğu ve ilk sayısı 1 Ocak 1867 tarihinde çıkarılan Muhbir gazetesinin yazarlık görevini Ali Suavi üstlenmişti. Haftanın dört günü yayımlanan Muhbir, yayın hayatına devam eden diğer gazeteler ile kıyaslandığında olayları aktarma noktasında başvurduğu sivri dili ve tenkitçi yaklaşımı ile ön plana çıkıyordu.¹⁴⁶ Muhbir gazetesinde gündeme getirilen konular arasında politika, eğitim, dilde sadeleşme ve düşünce özgürlüğü yer alıyordu. Bunun yanı sıra hükümete getirilen eleştirilere de rastlanmakta idi.¹⁴⁷ Ali Suavi'nin Muhbir gazetesinde hükümete karşı yaptığı eleştiriler, uygulanan mevcut politikaların yetersiz olduğu düşüncesine dayanıyordu. Gerekli çözümün ise ancak ulusal bir meclis kurmak ile mümkün olacağı dile getiriliyordu.¹⁴⁸

Gazetede yayımlanan ve Hürriyet başlığını taşıyan bir yazısında Ali Suavi, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli olarak bir müdahalede bulunması hususunda devletin keyfi ve gerçeğe uygun olmayan uygulamalarını ve adaletini sorgulayarak tenkit ediyordu. Şubat 1867 tarihinde gazetede Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektup iki kez yayımlanmıştı. Ali Suavi,

¹⁴⁴ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 128-131.

¹⁴⁵ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁴⁶ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 133, 134.

¹⁴⁷ Esen Ertuğrul, Çağhan Uyan, "Sıradışı Bir Yeni Osmanlı Aydını: Ali Suavi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi**, (2)2, 2019, s. 56.

¹⁴⁸ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 80.

Muhbir gazetesindeki yazılarında dönemin olaylarından olan Girit İsyanı'nı sık sık gündeme getiriyordu. Muhbirin 28. sayısından elde edilen gelirin Girit'te zor durumda kalan halka yardım amacıyla gönderilmesi gazetenin bu konuda ne denli hassas olduğunu göstermekte idi. Gazetenin 31. sayısında yayımlanan ve Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a bırakılmasını sert bir dille eleştiren Belgrad Tarihi adlı yazı, Ali Suavi'nin gazetede yayımlanan ve hükümete sarfettiği eleştirilerin yer aldığı diğer yazılar da göz önüne alındığında devlet nezdinde bardağı taşıran son damla oldu. Gün geçtikçe göze batan Muhbir gazetesi, 32. sayısından sonra bir aylık süreyle kapatıldı.¹⁴⁹ Gazetenin kapatılmasının yanı sıra Ali Suavi de Kastamonu'ya sürgüne gönderildi. Muhbir gazetesinin açılmasının ve tekrar yayın hayatına dönmesinin ardından çıkan 33. sayıda Ali Suavi'nin önceki sayılarda rastlanan yorum ve eleştirileri görülmüyordu. Bu durum Suavi'nin gazetede artık yazı kaleme almadığı düşüncesini akla getirmekle beraber 47. sayıya kadar devam etti.¹⁵⁰

Muhbir, İstanbul ve Londra olmak üzere iki farklı şehirde yayımlanmış bir gazeteydi. Muhbir'in İstanbul'da çıkarılan ve son sayısı olan 55. sayı, 26 Mayıs 1867 tarihini taşıyordu. Ali Suavi'nin Londra'ya kaçmasının ardından 31 Ağustos 1867'de Londra'da ilk sayısını yayımlayan gazeteye maddi destek, Mustafa Fazıl Paşa tarafından sağlanmaktaydı. Gazetede yayımlanan yazılarda Ali Suavi'nin imzası bulunmakla beraber Yeni Osmanlı Cemiyeti'nden Namık Kemal, Ziya Paşa ve Kânipaşazâde Rıfat Bey gibi isimlerin kaleme aldığı yazılar olduğu da bilinmekte idi.¹⁵¹ Muhbir gazetesinin Londra'da yayın hayatına devam etmesi Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin ortak kararı olmasına karşın Ali Suavi gazetesinin ilk sayısında buna dair herhangi bir beyanda bulunmamıştı. Ayrıca Yeni Osmanlıların meşrutiyet yönetimi hususunda hedeflerine de rastlanmıyordu.¹⁵² Gazetenin 7. sayısından itibaren Yeni Osmanlı Cemiyeti mührü yer almış olup 1. 2. 3. ve 4. sayılarda gazetesinin üst köşesinde nerede basıldığı, içeriği, haftada kaç gün çıkacağı ve fiyatı bilgisi yer alıyordu. 5. sayıdan sonra ise sadece nerede çıktığı bilgisinin mevcut olduğu görülmüyordu.¹⁵³

¹⁴⁹ Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 2014, s. 74, 75.

¹⁵⁰ Çelik, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵¹ Çelik, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁵² Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", *Electronic Turkish Studies*, (8)5, 2013, s. 47.

¹⁵³ Demir, *a.g.m.*, s. 76.

İlk sayıda Londra'dan Osmanlı hükümetine seslenen Ali Suavi'nin, İngiltere'de basın hürriyetinin olduğunun ve Osmanlı hükümetinin fikirlerini beyan etme hususunda ona engel olamayacağının korkusuzca dile getirilmesi dikkat çekiciydi. İlk sayıda göze çarpan bir başka husus gazetenin hangi amaç doğrultusunda yayın hayatına başladığının aktarılması idi. Söz konusu yazıda, cemiyetin ana gayesinin gazete aracılığıyla halka kılavuzluk etmek olduğu ifade ediliyordu. Bu yön göstericilik, eğitim yoluyla sağlanacak olup gazetede buna yönelik gerek yazılmış gerekse tercüme edilmiş eserlere yer verileceği bildiriliyordu. Muhbir gazetesinde, İngiltere başta olmak üzere yabancı gazetelerde ve İstanbul'da çıkan gazetelerde yayımlanmış yazılardan parçalar yer almış ve bu yazılar üzerinden muhataplarına çeşitli cevaplar verilmişti.¹⁵⁴ Muhbir'in Londra'da yayımladığı yazılarda Ali Suavi'nin, İstanbul'da yayımladıklarından sert bir dil kullandığı ve yaptığı eleştirilerle Osmanlı hükümetinin daha da üzerine gittiği görülüyordu. Eleştirilerinde öne çıkan mesele ise uygulanan eğitim politikaları idi. Ali Suavi'ye göre bahsi geçen politikalar verim sağlamadığı bilindiği halde hükümet tarafından kasıtlı olarak sürdürülüyordu. Bunun altında yatan asıl maksat ise halkın eğitim ve öğretimden uzak kalmasını sağlamaktı. Bu uzak kalış, doğru ve yanlış tefrik edemeyecek ve hükümete karşı ses çıkaramayacak hale gelen halk demekti.¹⁵⁵

Muhbir gazetesinde, hedef aldığı hükümete karşı sert eleştiriler getiren Ali Suavi, padişahın bizzat şahsına yönelik saygısızlık içeren herhangi bir ifadede bulunmamış olup bu hususta dikkatli davrandığı kaleme aldığı yazılardan anlaşılıyordu.¹⁵⁶ Muhbir gazetesinin Londra'daki yayın hayatı epeyce uzun bir süreyi kapsıyordu. Gazetede Yeni Osmanlı Cemiyeti'ni konu alan havadislerle zaman zaman az da olsa rastlanmaktaydı. Muhbir, İstanbul'da dağıtımına devlet tarafından yasak getirilmiş ve gizlice dağıtımı yapıldığında yakalanarak ortadan kaldırılmış bir gazete olmasına rağmen halkın yoğun ilgisi ile karşılaştı. Yasak olması ve takip edilmesi nedeniyle karaborsaya düşen ve fiyatı artan gazete okur sayısından hiçbir şey kaybetmedi.¹⁵⁷ İstanbul'daki okullarda da gazete okunmasını arzulayan Ali Suavi bu arzusunu gerçekleştirmek amacıyla birçok okula ücretsiz olarak Muhbir gönderdi. Ali Suavi'nin gazetede Yeni Osmanlı Cemiyeti'nden Cemiyet-i İslamiyye adıyla

¹⁵⁴ Demir, a.g.m., s. 76, 77.

¹⁵⁵ Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, "Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (7)14, 2005, s. 262.

¹⁵⁶ Ertuğrul, Uyan, a.g.m., s. 58.

¹⁵⁷ Nalcioğlu, a.g.e., s. 192, 193.

bahsetmesi ve Mustafa Fazıl Paşa hakkında kötü söylemlerde bulunan David Urquart'a değinmesi ikilinin arasının bozularak Mustafa Fazıl Paşa'nın gazeteden maddi desteğini çekmesine yol açtı. Aralarındaki bazı fikir ayrılıkları nedeniyle Namık Kemal ve Ziya Paşa ile de yollarını ayıran Ali Suavi gazeteyi tek başına yönetmeye başladı.¹⁵⁸ Muhbir gazetesi 3 Kasım 1868 tarihini taşıyan 50. sayısı ile beraber yayın hayatına son verdi.¹⁵⁹

4. Hürriyet

Yeni Osmanlılar eliyle yurtdışında çıkarılan ikinci gazete olma özelliği taşıyan Hürriyet gazetesi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın iş birliği sonucunda ortaya çıkmış olup Namık Kemal'in ayrılmasının ardından Ziya Paşa'nın kontrolünde yayın hayatına devam etti. İlk sayısı 29 Haziran 1868 tarihinde Londra'da yayımlanan Hürriyet gazetesinin logosunun altında Yeni Osmanlı Cemiyeti tarafından haftada bir gün yayımlanacağı yazıyor, buna ek olarak içeriği ve fiyatı hakkında kısa bilgiler yer alıyordu.¹⁶⁰

Hürriyet gazetesinin, Yeni Osmanlı Cemiyeti adına söz söyleme yetkisini üstlenmiş olduğu anlaşılıyor ve gazetede Yeni Osmanlıların devletin eski gücüne kavuşması amacına hizmet ettiklerinin ifade edildiği görülmüyordu. Ayrıca devlette başarılı bir yönetimin var olmadığına ve halkın bu husustaki memnuniyetsizliğine temas edilmekte idi.¹⁶¹ Gazetede mevcut yönetimin yerine parlamentoya dayalı bir yönetim sisteminin devlete yarar sağlayacağı öngörülmekle beraber bir anayasa meydana getirilmesi ve parlamentoda görev alacak vekillerin halk tarafından seçilerek halkın yönetimde söz sahibi olması istenmekteydi. Böylelikle devlette padişahın isteğine bağlı harcamaların önüne geçilmiş olacaktı. Halkın yönetime dahil edilmesi Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gerek Müslüman gerekse gayrimüslim herkesin bir çatı altında toplanarak birlik oluşturmaları demekti. Bu da dış baskılardan uzak ve içişlerinde serbest bir devlet anlamına gelmekteydi.¹⁶²

Sadrazam Âli Paşa'nın devleti yönetme noktasında keyfi bir tutum sergilediğinin vurgulandığı yazıların yer aldığı Hürriyet gazetesinde işlenen konulardan birçoğunda İslami bir perspektifin var olduğu görülmüyordu. Gazetede ayet

¹⁵⁸ Ertuğrul, Uyan, a.g.m., s. 58.

¹⁵⁹ Çelik, a.g.e., s. 72.

¹⁶⁰ Nalcioğlu, a.g.e., s. 193, 195.

¹⁶¹ Nalcioğlu, a.g.m., s. 262.

¹⁶² Nalcioğlu, a.g.e., s. 195.

ve hadislere yer veriliyor, savunulan fikirler Kur'an-ı Kerim'e başvurularak getirilen kanıtlar ile destekleniyordu. Etkili ve açık bir dil kullanarak büyük bir halk kitlesine hitap eden Muhbir gazetesinin aksine Hürriyet gazetesi, kullandığı kavramlar ve ele aldığı fikirler itibariyle aydın kesime de hitap ediyordu.¹⁶³

Hürriyet gazetesinde, dönemin sadrazamları Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın eleştirilmesi ve meşrutiyet yönetiminin önerilmesinin yanı sıra ekonomik sorunlar, köylünün geçim derdi, azınlıklara verilen ayrıcalıklar, saray içinde baş gösteren savurganlık ve dış politikadaki tutarsızlık gibi meseleler gündeme getiriliyordu.¹⁶⁴

Gazetenin 1. sayısında yer alan ilk makale Namık Kemal tarafından kaleme alınmış olup Hubb'ül-Vatan Min'el-İman adını taşımakta idi. Bu makalede, Yeni Osmanlı Cemiyeti adına yayın hayatına başlayan ve devam eden Muhbir gazetesinin varlığı söz konusu iken yeni bir gazetenin çıkarılmasının nedeni izah ediliyordu. Ayrıca Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin niçin kurulduğu ile alakalı okuyucuya bilgi verilmekteydi. Makalenin devamında Osmanlı Devleti'nin kudret sahibi olduğu eski günlerden bahsediliyor, eski ile yeni dönem karşılaştırılıyordu.¹⁶⁵ Namık Kemal'in makalede kıyaslamaya tabi tuttuğu bir başka mesele, eğitim ve kültür seviyesiydi. Bu hususta Osmanlı Devleti'nin diğer toplumlardan hayli geride olduğu vurgulanıyor ve bunun suçlusu olarak yönetimde söz sahibi olan kişiler gösteriliyordu.¹⁶⁶

Gazetenin Namık Kemal ve Ziya Paşa ortaklığında çıkan 63 sayısı gerek Osmanlı'da gerekse Avrupa'da büyük akis uyandırdı. Namık Kemal'in 63. sayıdan sonra gazeteden ayrılması İstanbul'a dönen ve Sadrazam Âli Paşa ile arasını düzelteren Mustafa Fazıl Paşa'nın Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya yaptığı çağrı neticesinde gerçekleşti. Hükümeti eleştirmeye devam etmeleri halinde cemiyete yaptığı maddi desteği keseceğini belirten Mustafa Fazıl Paşa'nın gazeteyi kapatıp İstanbul'a dönmeleri gerektiği yönündeki bu uyarısı, Namık Kemal üzerinde etkili oldu. Fakat Ziya Paşa için aynı durum söz konusu değildi. Âli Paşa'ya karşı beslediği nefret duygusu, İstanbul'a dönen Namık Kemal'in aksine Ziya Paşa'nın Londra'da kalarak gazeteyi çıkarmaya devam etmesine neden oldu. Hatta bu süreçte Ziya Paşa, Âli Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa ile ters düşen Mısır hıdivi İsmail Paşa ile iş birliği içerisinde

¹⁶³ Demir, a.g.m., s. 80.

¹⁶⁴ Canelli, a.g.e., s. 19.

¹⁶⁵ Nalcıoğlu, a.g.e., s. 195, 196.

¹⁶⁶ Akbulut, a.g.m., s. 48.

girdi.¹⁶⁷ Londra’da çıkarılan ve 88. sayısı ile buradaki yayın hayatına son veren Hürriyet gazetesi, Ziya Paşa’nın Cenevre’ye kaçması üzerine 3 Nisan 1870 tarihinde 89. sayısını İsviçre’de yayımladı. Yayın hayatına bir süre Cenevre’de devam ettikten sonra kapatılan gazetenin son sayısı 12 Haziran 1870 tarihini taşıyan 100. sayı oldu.¹⁶⁸

5. Ulûm

Hürriyet gazetesinin yayın hayatına adım atmasından yaklaşık beş ay sonra Muhbir gazetesinin yayımına son veren Ali Suavi, Paris’e gelerek burada Ulûm adı ile yeni bir gazete çıkardı. Ulûm, gazete olarak bilinse de biçim olarak dergi özelliği göstermekteydi. Derginin 24. sayısından anlaşıldığı üzere çıkarılmasındaki temel gaye, bilim ve eğitimin yayılmasını bir görev olarak üstlenmektir.¹⁶⁹ İlk sayısı 26 Temmuz 1869 tarihinde yayımlanan Ulûm, Ali Suavi’nin fikirlerini ve kişiliğini tüm gerçekliği ile yansıtıyordu. Ulûm gazetesinin ilk 20 sayısı Ali Suavi’nin el yazılarından oluşmuş ve taşbaskı usulü kullanılarak yayımlanmıştı. 21-25. sayılar ise matbaadan çıkan matbu yazılardan meydana gelmekte idi.¹⁷⁰ Ulûm’da ansiklopedik bilgilere yer veriliyor ve gazete tarih, coğrafya, dini bilimler, eğitim bilimleri, fen bilimleri, felsefe, sosyoloji, hukuk, siyaset gibi birçok dal ile alakalı yazıları içinde barındırıyordu. Bunun yanı sıra Ali Suavi gazetede kendi düşünce ve değerlendirmelerine de yer vermektedir. Muhbir gazetesi ile karşılaştırıldığında Ulûm gazetesi, hükümete karşı sert eleştirilerin yapıldığı bir yayın organı olma özelliği göstermiyordu.¹⁷¹ Gazetenin Paris’te çıkarılan ve son sayısı olan 25. sayı, 1 Eylül 1870 tarihini taşıyordu.¹⁷²

6. Hadika

Yayın hayatına 18 Şubat 1870 tarihinde İstanbul’da başlayan Hadika gazetesi yayımlandığı süre itibarıyla dört ayrı dönemden oluşuyordu. Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinden kimi isimlerin imzalı yahut imzasız yazılarının yer aldığı sayıların, üçüncü dönem içinde yayımlandığı görülmüyordu.¹⁷³ Gazetenin çıkış amacına önsöz kısmında yer verilerek bilim, sanat ve eğitim alanlarında halkın faydalanacağı bilgileri içermesi bakımından halka hizmet etmek olduğu belirtiliyordu. Fünûn, Sanayi, Neviyye, İlan

¹⁶⁷ Nurettin Güz, “Osmanlı Basını”, *Selçuk İletişim Dergisi*, (1)3, 2000, s. 49.

¹⁶⁸ Demir, a.g.m., s. 81.

¹⁶⁹ Nalcıoğlu, a.g.e., s. 214.

¹⁷⁰ Çelik, a.g.e., s. 72.

¹⁷¹ Çelik, a.g.e., s. 25.

¹⁷² Çelik, a.g.e., s. 72.

¹⁷³ Nesimi Yazıcı, “Hadika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul, 1997, s. 18.

ve Tefrika başlıklarını barındıran Hadika gazetesinin Fünûn ana başlığı Malumat-ı Tarihiye, Fünûn-ı Nebatat, Usûl-i İnşâ, İlm-i Hesap, Fenn-i Coğrafya gibi isimler taşıyan ve alt başlık şeklinde konumlandırılan makalelerden oluşuyordu. Bu makaleler tarih, dil bilgisi, botanik, fizik, matematik ve coğrafya ile alakalı konular hakkında olup halkın anlayabileceği türden bir dil kullanılarak kaleme alınmıştı. Makalelerde ayrıca günlük hayatta işe yarayacak pratik malumatlara yer verilmekte idi. Fünûn ana başlığı altında yayımlanan makalelerin çoğu, bilim ve sanatın önemine dikkat çekiyordu. Sanayi ana başlığı altında ise ziraat, ticaret ve iktisat gibi konular ele alınmaktaydı.¹⁷⁴

Yayımlandıktan kısa bir süre sonra içeriğinde resimlere de yer veren Hadika gazetesi, hükümetten aldığı yayın izni çerçevesinde makalelerinde siyaset ile ilgili herhangi bir konuya yer vermiyor ve eğitim hakkında bilgi verme görevini sürdürüyordu. Bu durum gazetenin birinci döneminde yayımlanan 46. sayıya kadar devam etti. 46. sayıdan itibaren hükümet tarafından uygun görülmeyen makalelerin kaleme alınması ve okuyucu sayısının giderek azalması gibi gerekçeler, gazetenin 51. sayısı ile beraber yayın hayatının ilk döneminin sona ermesine neden oldu.¹⁷⁵

Hadika gazetesinin ikinci yayın dönemi 18 Mart 1871 tarihinde başladı. Söz konusu dönemde haftada bir gün yayımlanan ve ilk dönemde görülen içeriklerin devamlılık gösterdiği gazete, 12. sayısının ardından 9 Haziran 1871 tarihinde kapatıldı. Bu durum gazetenin ikinci döneminin de sona ermesi anlamına geliyordu. İlk dönem ile kıyaslandığında bu dönemde Hadika gazetesinin, boyut olarak küçüldüğü ve resimsiz olarak hazırlandığı görülmüyordu. İkinci dönemde yayımlanan ve son sayı olan 12. sayıda önceden yayımlanan sayılarda yer alan ve yarım bırakılan makalelerden bazıları tamamlanmış olup kaleme alınanların da devamının geleceği bildiriliyordu. Bu açıklama okuyucuya gazetenin haftaya da yayımlanacağı haberini veriyordu. Fakat işler umulduğu gibi gitmemiş, 13. sayı çıkarılamamıştı. Gazetenin kapatılmasında gazetenin Neviyye başlığı altında yayımlanan makale, maddi sıkıntılar ve zorunlu matbaa değişimi gibi nedenler etkili olmuştu.¹⁷⁶

Hadika gazetesinin 9 Kasım 1872 tarihinde çıkan ilk sayısı ile başlayan üçüncü dönemi, diğer iki dönem ile benzerlik göstermiyor, bu dönemde yayımlanan

¹⁷⁴ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 279, 280.

¹⁷⁵ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 282.

¹⁷⁶ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 283.

makalelerde siyasi meseleler ele alınıyordu. Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinden olan Ebuzziya Tevfik, üçüncü dönemde Hadika gazetesini kiralarak neşrine başladı. Baskı sayısının oldukça arttığı gazetede Ebuzziya Tevfik'in yanı sıra Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat Efendi ve Yeni Osmanlı Cemiyeti'nde faaliyet gösteren bazı isimlerin imzalı veya imzasız makaleleri yer alıyordu. Yeni yayın döneminde yalın bir dil kullanan Hadika, hükümete karşı sert eleştirilerin yapıldığı bir yayın organına dönüşmüştü.¹⁷⁷ Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cumartesi olmak üzere haftada beş gün yayımlanan ve dört sayfadan oluşan gazete, yayımladığı makalelerde siyaset yapabilme hususunda yetkililerden gerekli izni almıştı. Gazetenin ilk sayısında yer alan ve Ebuzziya Tevfik'in imzasını taşıyan İhtar isimli makalede Hadika'nın artık Tasvir-i Efkâr matbaasında basılarak yazı kurulunun giderlerinin Ebuzziya Tevfik tarafından ödeneceği bildiriliyordu. Ayrıca gazetenin padişahın izni dahilinde yayıma başladığı ve siyasi meseleleri ele alırken bunu ahlak ve hukuk kuralları çerçevesinde yapacağı izah ediliyordu. 56. sayısına kadar düzenli olarak çıkarılan Hadika gazetesi bu sayıdan sonra hükümet tarafından alınan karar ile iki ay kapatıldı. Bunun nedeni 54. sayıda yayımlanan ve Tersane Amelesi ismini taşıyan makaleydi. Bu makalede uzun zamandır maaşları alamayan ve haklarını aramak için Sadaret Dairesi önünde toplanan işçilerin askeri kuvvetler tarafından engellenmeleri neticesinde bu duruma binaen yardım istemek maksadıyla gazeteye yazdıkları mektup konu ediliyordu. Hadise gazeteye her ne kadar eleştiri yapılmaksızın uzlaşmacı bir tavır ile aktarılsa da hükümetin tepkisi ile karşılaştı. 28 Ocak 1873'te kapatılan ve iki ay çıkarılamayan Hadika, 57. sayısını 28 Mart 1873'te yayımladı. Bu sayıda Ebuzziya Tevfik'in imzasını taşıyan Birkaç Kelime başlıklı bir makale yer almaktaydı. Makalede Ebuzziya Tevfik'in, basın ile alakalı düzenlemelerin yer aldığı Kararname-i Âli'yi karşısına alarak sert bir üslupla tenkit ettiği görülmüyordu. İki ay süreyle kapatılmadan önce haftada beş gün yayımlanan gazetenin 58. sayısının 5 Nisan 1873 tarihinde yayımlanması artık haftada bir gün çıkarılacağı anlamına geliyordu.¹⁷⁸ 58. sayının okuyucu ile buluşmasının ardından üç gün geçmişti. O gün Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre isimli oyunu sergilendi. Bu vaziyet beraberinde birçok olayı getirmiş olup Hadika gazetesinin yazar kadrosundan Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik'in de içinde bulunduğu bazı kimselerin tutuklanmalarına ve sürgüne gönderilmelerine neden oldu. Başında Âşir Efendi'nin

¹⁷⁷ Yazıcı, a.g.m., s. 18, 19.

¹⁷⁸ Nalcioğlu, a.g.e., s. 285-288.

bulunduğu gazetenin yayın izni Ebuzziya Tevfik'in sürgüne gönderilmesinin ardından yardımcısı Şemseddin Sami'ye geçti. 59. sayıdan itibaren bu görevi yürüten Şemseddin Sami'nin gazetenin 63. sayısında kaleme aldığı makalede hükümetin Rusya'ya karşı yürüttüğü politikayı eleştirmesi ve yetkili merciden gelen uyarıya çıkışması, 64. sayısından sonra gazetenin bir ay kapatılmasını beraberinde getirdi.¹⁷⁹

Hadika gazetesinin dördüncü ve son dönemi Şemseddin Sami'nin gazeteyi Âşir Efendi'den kiralaması ile başladı. Bu dönemde günlük olarak çıkarılan gazetede, Şemseddin Sami'nin hükümetin uyguladığı politikaları eleştirdiği makalelerinin var olduğu görülmüyordu. Yayımlanan makalelerde devamlılık gösteren bu muhalefet hali, Hadika'nın 17 Temmuz 1873 tarihinde 42. sayısı ile birlikte kapatılmasına ve dördüncü döneminin son bulmasına neden oldu.¹⁸⁰

7. İbret

Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin İstanbul'da yeni bir gazete çıkarma fikri, Avrupa'da bulunan üyelerin de yurda dönmesiyle birlikte mümkün gözükse de hükümet tarafından kabul görmedi. Âli Paşa'nın ölümünün ardından sadrazamlık görevini üstlenen Mahmut Nedim Paşa, Yeni Osmanlılardan Mehmet Bey'in amcası idi. Bu durum onun gazetecilik yapmasını engelliyordu. İstikbal adında yeni bir gazete çıkarmak için çalışmalara başlayan Namık Kemal'in bu talebi, dönemin basın kanunu çerçevesinde reddedildi. Söz konusu kanun, hükümet tarafından kapatılmasına karar verilen gazete sahiplerine yeni bir gazete açma hakkı tanımıyordu. İstedikleri gazeteyi çıkaramayan Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri halihazırda yayın hayatına devam eden ve İbret adını taşıyan bir gazete kiraladı.¹⁸¹

13 Haziran 1872 tarihinde ilk sayısı yayımlanan İbret gazetesi Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe ve Cuma olmak üzere haftada beş gün çıkarıldı. Başyazarlığını Namık Kemal'in üstlendiği gazetenin diğer yazarları Ebuzziya Tevfik, Reşat Bey ve Nuri Bey idi. İbret, haber gazetesi mahiyetinde yayımlanmamış olup fikir gazetesi kimliğine sahipti. Gazeteyi çıkartmak üzere başlangıçta Tasvir-i Efkâr matbaası satın alındı. Fakat gazetenin baskı sayısının yüksek oluşu nedeniyle matbaa yeterlilik sağlayamadı ve bir süre sonra terk edilerek gazete, Ahmet Mithat Efendi'nin Kırkanbar matbaasında çıkarılmaya devam etti. İbret'in ilk sayısında gazetenin ve yazarlarının

¹⁷⁹ Yazıcı, a.g.m., s. 19.

¹⁸⁰ Yazıcı, a.g.m., s. 19.

¹⁸¹ Mardin, a.g.e., s. 68.

takdim edildiği bir yazı görülmekteydi. Yazının sonunda Başyazar sıfatıyla Namık Kemal, Yazar sıfatıyla Reşat Bey, Nuri Bey ve Ebuzziya Tevfik, Müdür sıfatıyla ise Tahir ismi yer alıyordu. Yazıda İbret gazetesinin yayımlanmasındaki temel amaç, siyasi kurallar ve medeni ilerleme bahsinde halkın bilgi sahibi olması için gerekli çabanın gösterilmesi, haberlerin aktarılmasında hoş karşılanmayacak herhangi bir davranış sergilenmemesi ve doğruların söylenmesi olarak açıklanıyordu.¹⁸²

Yurt içinde ve yurt dışında çıkardıkları gazeteler aracılığıyla meşrutiyet idaresini getirmeyi kendilerine amaç edinen Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri için İbret gazetesi de bu görevi üstleniyordu. İlk sayısından itibaren halkın yoğun ilgisi ile karşılaşan ve baskı sayısı ciddi bir rakama ulaşan gazetenin her sayısında farklı bir mesele gündeme getiriliyor ve bu meseleler üzerinden hükümet tenkit ediliyordu.¹⁸³ Mevcut monarşi yönetimine karşı çıkan ve kendini hürriyet savunucusu olarak gören gazetenin hedef aldığı devlet görevlisi dönemin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa idi. Okuyucu İbret gazetesi ile birlikte hürriyet, eşitlik, adalet ve vatan gibi kavramlar ile tanıştı. İlk sayısından itibaren eğitim, bilim ve tekniğe verilen önemin hissedildiği gazetede Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın gerisinde kalması, bu alanlarda ilerleme kaydedememesi ile ilişkilendiriliyordu. 1870 yılında Almanya ve Fransa arasında yapılan savaşın Almanya lehine sonuçlanması, devletin teknikte üstün olmasına bağlanıyor ve söz konusu alanların önemi bu örnekle açıklanıyordu. Gazetede iç meselelerin yanı sıra dış politikadaki gelişmelere de yer verilmekteydi.¹⁸⁴

Gazetede yayımlanan makalelerde, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın uyguladığı politikaların sık sık tenkit edilmesi, dış borçlanma, basın hürriyeti, Mısır hidivliği ile Osmanlı ilişkileri gibi meselelerin gündeme getirilerek yoruma tabi tutulması İbret'in 9 Temmuz 1872 tarihini taşıyan 19. sayısının ardından hükümetçe dört ay süreyle kapatılmasına neden oldu. Gazetenin yazarları için uygun görülen ceza ise memurluk görevlerini yürütmek üzere İstanbul dışına sürgüne gönderilmeleri idi. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlık görevinden alınarak yerine Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri ile arası iyi olan Mithat Paşa'nın atanması gazetenin karar verilen süreden önce açılmasını sağlayan gelişme olmuştu. Eylül 1872 tarihinde çıkarılan 20. sayısı ile yayın hayatına kaldığı yerden devam eden İbret gazetesinde, Namık

¹⁸² Demir, a.g.m., s. 81, 82.

¹⁸³ Akbulut, a.g.m., s. 52.

¹⁸⁴ Demir, a.g.m., s. 82, 83.

Kemal'in görevli olduğu Gelibolu'dan gönderdiği yazılar yer alıyordu. Gelibolu'daki mutasarrıflık görevinden alınmasının ardından İstanbul'a dönen Namık Kemal, tamamen İbret gazetesi ile alakadar olmaya başladı. Söz konusu dönemde İbret'te Namık Kemal ve Nuri Bey'in kaleme aldığı makaleler göze çarpıyordu. Bu makalelerde basın özgürlüğünün ehemmiyeti üzerinde duruluyordu. Gazetenin ikinci yayın dönemi, 7 Şubat 1873 tarihinde sona erdi ve İbret'in 1 ay müddetle kapatılmasına karar verildi. Bunun nedeni Namık Kemal'in Evrak-ı Perişan isimli kitabının ve Ahmet Mithat Efendi'nin Dağarcık isimli dergisinin siyasi bir amaca hizmet etmemesine rağmen yasaklanmasının gazetede sert bir karşılık bulmasından kaynaklı idi. 8 Mart 1873 tarihinde üçüncü kez çıkarılmaya başlanan İbret gazetesinde yayımlanan makalelerde birey-kanun-hak, mevcut yönetimde görülen eksiklikler, uluslararası ilişkilerdeki başarısızlık, Doğu sorunu, devlet hazinesinin yetersizliği, halkın ticari faaliyetlerini yürütememesi, devlet desteğinden yoksun oluşu ve kitaplara uygulanan sansür gibi konuların işlendiği görölüyordu. İbret gazetesinin bu sorunları dile getirerek yoruma tabi tutması ve bunun yanı sıra Namık Kemal'in 1 Nisan 1873'te sahnelenen Vatan Yahut Silistre isimli piyesinin halk arasında büyük ses getirmesi hükümetin tepkisi ile karşılaşmış olup gazetenin 5 Nisan 1873 tarihini taşıyan 132. sayısının ardından bir daha açılmamak üzere kapatılmasına yol açtı.¹⁸⁵

8. Diğer Gazeteler: İttihad ve İnkılab

İlk sayısı 15 Mayıs 1869 tarihini taşıyan İttihad gazetesi, Mehmet Bey tarafından Paris'te yayımlandı. Gazetenin bazı kısımlarının Ermenice, Rumca ve Arapça olarak kaleme alındığı görölmekteydi. Gazetenin farklı dillerde hazırlanmasındaki temel amaç İttihad'ın Osmanlı sınırları içinde yaşayan her kesime ulaşmasını sağlamaktı. Bu durum gazetede Osmanlıcılık fikrinin esas alındığını göstermekteydi. İttihad'ın ilk sayısında kaleme aldığı bir makalede Mehmet Bey, hak özgürlük ve adalet konusuna temas etmiş olup halkın hak ve özgürlüğünün bir anayasa ile güvence altına alınmasının gerekliliği üzerinde duruyordu. Ayrıca hükümetin uyguladığı politikaları denetlemek ve keyfi davranışlarını önlemek için halkın seçtiği üyelere oluşan bir meclisin kurulmasının yararlı olacağını vurguluyordu. Mehmet Bey'in makalede savunduğu bir başka düşünce, Osmanlı Devleti'ni meydana getiren bütün unsurların birlik içinde hareket etmelerinin devleti dağılmaktan kurtaracağı ve dış tehditleri bertaraf edeceği idi. İttihad gazetesinde Mehmet Bey dışında Nuri Bey

¹⁸⁵ Nalcioğlu, a.g.e., s. 306-308.

ve Ali Suavi'nin imzasını taşıyan makaleler de yer alıyordu. Yayımlanan makalelerin özgürlük, eşitlik, meşruti yönetim, millet iradesi ve terakki gibi kavramları sık sık içlerinde barındırdığı görülmekte idi.¹⁸⁶

Kaç sayı yayımlandığı bilinmeyen İttihad gazetesinin ardından Mehmet Bey, 28 Nisan 1870 tarihinde Hüseyin Vasfi Paşa ile beraber Cenevre'de İnkılab adına sahip yeni bir gazete çıkardı. İnkılab gazetesinin ilk sayısında yayımlanan ve Mehmet Bey'in imzasını taşıyan makalede basın hürriyeti ele alınıyor ve basının kamuoyu oluşturmada yadsınamaz bir yere sahip olduğu üzerinde duruluyordu. Makalenin ilerleyen kısmında inkılab kelimesinin tanımını yapılarak olası faydaları açıklanıyordu.¹⁸⁷ İnkılab gazetesi diğer gazeteler ile mukayese edildiğinde gazetenin dikkat çekici bir özelliği ortaya çıkıyordu. O da eleştirilerinin hükümet yahut Tanzimat paşalarına değil bizzat padişahlık makamına ve dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'e yönelik olması idi. Mehmet Bey İnkılab gazetesinde devletin Avrupa ülkelerine yaptığı dış borçların Sultan Abdülaziz döneminde katlandığı, israfın arttığını söylüyor ve bunu alay konusu haline getiriyordu. Mehmet Bey'in gazete yoluyla duyurduğu ve halktan yapmasını arzuladığı şey tıpkı Fransa'da görüldüğü gibi hükümete karşı bir ihtilalin başlaması idi.¹⁸⁸

B. EDEBİ ESERLER

Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin kaleme aldığı birçok eser olmakla beraber bu başlık altında sadece devletin durumu hakkında halkı bilgilendirmek ve hükümete eleştiri getirmek amacıyla ortaya konulmuş eserlere yer verilmiştir.

1. Zafer-nâme

Ziya Paşa'nın düzyazı-şiir türünde kaleme aldığı Zafer-nâme, Âli Paşa'yı eleştiren bir eser olmakla birlikte mizahi bir dil kullanılarak kaleme alınmıştı. 1866 yılında Avrupalı devletlerin kışkırtmaları sonucunda Girit'te çıkan isyanı konu edilen Zafer-nâme'de Âli Paşa'nın bu isyan karşısında askeri güç kullanmak yerine Girit'e özerklik vermesi alay konusu haline getiriliyordu.¹⁸⁹ Ziya Paşa Paris'te yazmaya başladığı bu esere son şeklini Cenevre'de verdi. Kaside, tahmis ve şerh olarak üç

¹⁸⁶ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 215, 216.

¹⁸⁷ Nalcıoğlu, **a.g.e.**, s. 217, 218.

¹⁸⁸ Erkan Öz, Kamuoyu Kavramı ve Basının Kamuoyu Oluşturma İşlevi Açısından Yeni Osmanlılar'ın Gazeteciliği, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 214.

¹⁸⁹ Göçgün, **Ziya Paşa**, s. 26, 27.

bölümden meydana gelen eser, bitirilip bastırılmasının ardından Ziya Paşa tarafından posta yoluyla tüm Osmanlı eyaletlerine gönderildi.¹⁹⁰

2. Rüya

Tıpkı Zafer-nâme gibi eleştiri niteliği taşıyan Rüya, Londra'da Hürriyet gazetesinde yayımlanmıştı. Ziya Paşa'nın Âli Paşa'yı hedef aldığı bu eserde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu vaziyet açıkça ifade ediliyor ve devletin gerilemesinde rol oynayan sebepler belirtiyordu. Eserin kaleme alınması Ziya Paşa'nın gördüğü rüya sonrasında gerçekleşmiş olup adını aldığı olay idi. Ziya Paşa rüyasında Sultan Abdülaziz ile devlette var olan sorunlar hakkında sohbet ettiklerini ve padişaha bu sorunların ortaya çıkmasında Âli Paşa'nın payının büyük olduğunu izah ettiğini görmüştü.¹⁹¹

3. Arz-ı Hâl

Ziya Paşa'nın Londra'da kaleme aldığı bu eser, Sultan Abdülaziz'e yazılmış bir dilekçe idi. 1867 yılında Londra'da iken padişaha verilen Arz-ı Hâl'in 1909 yılında basımı gerçekleşti. 72 sayfadan oluşan eserde Ziya Paşa'nın biyografisinin yer aldığı görülüyor, bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde baş gösteren sıkıntılar çerçevesinde Âli Paşa'ya yöneltilen eleştiriler göze çarpıyordu.¹⁹²

4. Verâset-i Saltanat-ı Seniyye (Veraset Mektupları)

İki mektuptan oluşan eserde Mısır eyaletindeki veraset ile alakalı yeni kanun eleştiriliyordu. Eski kanunda yer alan, tahta hanedan içerisinden yaşça en büyük olanın geçmesi usulü terk edilmişti. Yeni kanuna göre saltanat babadan oğula geçmekte idi. Bu durumda tahtın yeni sahibi hanedanın en yaşlı üyesi olan Mustafa Fazıl Paşa yerine Hidiv İsmail Paşa'nın oğlu olacaktı. Ziya Paşa Veraset Mektupları'nda, yeni kanunun Mustafa Fazıl Paşa'ya yapılan büyük bir haksızlık olduğunu söylüyordu. Ayrıca o dönemde halk arasında konuşulan ve Mısır'da yaşanan veraset sorunuyla benzer bir nitelik taşıyan Sultan Abdülaziz'den sonra tahta yeğeni V. Murat'ın yerine oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin geçeceği meselesi hakkındaki görüşlerini dile getiriyordu. Veraset Mektupları ilk olarak 1904 yılında Şûrâ-yı Ümmet gazetesinin iki sayısında, 1909

¹⁹⁰ Ercilasun, **a.g.e.**, s. 122, 123.

¹⁹¹ Göçgün, **a.g.e.**, s. 28, 29.

¹⁹² Ercilasun, **a.g.e.**, s. 125.

yılında ise Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde Ebuzziya Tevfik'in Yeni Osmanlılar Tarihi adlı dizisinde yayımlandı.¹⁹³

5. Defter-i A'mâl-ı Âli Paşa

Ali Suavi'nin bu eseri, Osmanlı Devleti'nin eski önemini yitirmiş bürokrasisi hakkında bilgi veriyor, Sadrazam Âli Paşa'nın devlet yönetimi hususunda gerçekleştirdiği uygulamalara eleştiri getiriyordu. Eser ayrıca Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz etkisine de değinmekte idi.¹⁹⁴

6. Hive Fi Muharrem

Osmanlı Devleti'nin, Çin ve Rusya'nın Doğu'da başlattığı savaşta zor durumda kalan ve desteğe ihtiyaç duyan Türk İslam topluluklarına yeteri kadar yardımda bulunmamasını hatırlatan ve devleti bu konuda uyaran bir eser idi. Rusya'nın Orta Asya'da uyguladığı ve başarılı olduğu yayılmacı politikanın ortaya çıkardığı tehdit de Hive Fi Muharrem'de söz edilen bir uyarı idi. Giriş dahil olmak üzere üç bölümden oluşan ve Hive Hanlığı'ndan bahsedilen eserin birinci bölümünde Rusya ve İngiltere'nin gerçekleştirdiği sömürgecilik faaliyetlerinin İslam toplumu üzerindeki etkisine temas ediliyordu.¹⁹⁵

7. A Propos de L'Herzégovine

Ali Suavi'nin Paris'te bulunduğu yıllarda kaleme aldığı eser üç kitaptan oluşuyordu. Birinci kitapta Bosna Hersek'te çıkan isyan üzerinden Osmanlı Devleti'nin dış politikası yorumlanıyordu. Eserde verilen dipnotların ortaya atılan savlar hususunda kanıt niteliği taşıdığı görülmekte idi. Kitap dokuz bölümden oluşmuş olup bu bölümlerde şark meselesi, milliyetçilik, panislavizm, din, İstanbul-Rusya ilişkileri, Avrupa'daki Osmanlı nüfusu, Osmanlı ve Rus kuvvetleri gibi konulara yer verilmekteydi. Eserin sonuç kısmında Osmanlı Devleti'ne hitap ediliyor ve uygulanan dış politikanın öncelikle öz saygıyı ve ağırbaşlılığı içinde barındırması gerektiğini dile getiriliyordu. Diğer devletlerin iç işlerine karışmasına müsaade etmediği, kendi gücünün ve üstünlüğünün farkına vardığı zaman Osmanlı Devleti'nin daima yenen taraf olacağı, aksi takdirde düzelen hiçbir şey olmayacağı ifade ediliyordu.¹⁹⁶

¹⁹³ Ercilasun, **a.g.e.**, s. 125, 126.

¹⁹⁴ Çelik, **a.g.e.**, s. 53, 54.

¹⁹⁵ Çelik, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁹⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 56, 57.

8. A Propos de L'Herzégovine (II)

Paris'te yayımlanan ve 36 sayfadan oluşan ikinci kitap, Osmanlı-Avrupa ilişkileri hakkında bilgi veriyordu. 6 bölümden oluşan eserin son bölümü Osman Bey'in oğlu Orhan Gazi'ye bıraktığı ve anayasa niteliği taşıyan çeşitli ilkeleri barındırmaktaydı. Bu ilkeler din, devlet işleri, hak, hoşgörü ve merhamet gibi kavramlara değinmekte idi.¹⁹⁷

9. A Propos de L'Herzégovine (III)

İlk iki kitap gibi Paris'te yayımlanan üçüncü kitap 63 sayfadan oluşuyor ve iki bölüme ayrılıyordu. İlk bölümde Karadağ'ın konumu ve tarihinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına nasıl girdiği hakkında bilgi veriliyordu. İkinci bölümde ise Karadağ'da çıkan isyanı kimlerin hangi maksatla başlattığı hususuna temas ediliyordu. Eserin başında Sultan V. Murat'ın bir fotoğrafı ve ona hitap edilerek yazılmış bir kısım bulunmaktaydı.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Çelik, a.g.e., s. 57, 58.

¹⁹⁸ Çelik, a.g.e., s. 58.

IV. BÖLÜM: I. MEŞRUTİYET'E GİDEN YOL

A. YENİ OSMANLI CEMİYETİ'NİN DAĞILMASI

1867 yılında Paris'e bir seyahat düzenleyen Sultan Abdülaziz'in bu ziyareti sırasında Avrupa'da bulunan Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri, meşrutiyetin ilan edilmesi amacıyla yönelik olarak gerçekleştirdikleri faaliyetleri buradan yürütüyorlardı. Bu ziyaret, Yeni Osmanlılar açısından hayal kırıklığı yaratacak bir olay ile sonuçlandı. Cemiyete maddi ve manevi destek sağlayan Mustafa Fazıl Paşa, Fransa'nın Marsilya şehrinde Sultan Abdülaziz ile bir araya gelmiş ve ondan af dilemişti. Hatta bir zamanlar sert bir dille eleştirdiği Âli Paşa ve Fuat Paşa ile arasını düzeltmiş ve İstanbul'a dönmüştü. Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşünü ilk bakışta bir muvaffakiyet gibi gören ve onun meşrutiyet sadrazamı olacağına inanan cemiyet üyeleri yanıldıklarını bir müddet sonra anladı.¹⁹⁹ İstanbul'a döndükten sonra Yeni Osmanlılar ile olan bağlantısını koparan Mustafa Fazıl Paşa, 1870 yılında ikinci kez maliye nazırlığı 1871 yılında ise adliye nazırlığı görevine getirildi. Sultan Abdülaziz'in bahsi geçen Paris ziyareti, Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün yanı sıra Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin Fransız hükümeti tarafından Paris'ten çıkarılmasına da neden oldu. Fransa İçişleri Bakanı Lavalet, Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı yanına çağırarak huzursuzluk çıkmaması gerekçesiyle Paris'ten ayrılımlarını istedi. Paris'teki maceraları erken biten cemiyet üyelerinden Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Agâh Efendi Londra'ya, Reşat Bey, Nuri Bey ve Mehmet Bey Jersey Adası'na, Rıfat Bey ise Brüksel'e gitti. Bununla birlikte Sultan Abdülaziz'in gezisi esnasında Paris'te kalan cemiyet üyeleri de mevcuttu.²⁰⁰

Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin dağılmasındaki önemli sebeplerden biri Mustafa Fazıl Paşa'nın ülkeye dönüşü idi. Hükümet ile olan kavgasına son vererek iyi ilişkiler içerisine giren Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin hükümeti tenkit etmesine itiraz etmeye ve faaliyetlerini sınırlandırmaya başladı. Halbuki Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar aynı fikir etrafında bir araya gelerek ortak bir amaca hizmet etmişlerdi. Mustafa Fazıl Paşa'nın kişisel menfaatlerinin bu amacın önüne geçtiği ve Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerini yarı yolda bırakmasına neden olduğu söylenebilirdi. Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin başlattığı muhalefet hareketinin en

¹⁹⁹ Kuran, **a.g.e.**, s. 23.

²⁰⁰ Süleyman Kocabaş, **Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet**, Vatan Yayınları, İstanbul, 2001, s. 98, 99.

büyük destekçisi konumundaydı. Bu desteğin son bulması, Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri arasında ortaya çıkan muhalefetin ilk kıvılcımı oldu. Cemiyet üyeleri meşrutiyet idaresi hususunda her ne kadar ortak fikir beyan etseler de bu hedefe erişmek için takip edilecek yöntem mevzubahis olduğunda ters düşüyorlardı. Çoğunluk Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın idarede saf dışı bırakılmasını bazıları ise Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesini arzu ediyordu. Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri birbirlerinden oldukça farklı karakterlere sahipti. Avrupa'da ikamet ettikleri zaman içerisinde bulundukları ortamın da etkisiyle olduklarından uzak şahsiyet özellikleri sergilemişlerdi.²⁰¹

Gerek Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşü gerekse Yeni Osmanlılar arasında çıkan fikir ayrılıkları cemiyet içinde bir kriz ortamının doğmasına neden oldu. Söz konusu kriz ortamı bazı üyelerin cemiyete verdikleri istifalar ile sonuçlandı. Cemiyetten istifa eden ilk kişi Rıfat Bey oldu. İkinci istifa Ali Suavi'den gelmişti.²⁰² Manevi desteğinden yoksun bıraktığı Yeni Osmanlılara istediklerini yaptırmak için maddi desteğini devam ettiren Mustafa Fazıl Paşa'nın gönderdiği aylık yardımlar, onun tarafında olan Rıfat Bey aracılığıyla cemiyete ulaşıyordu. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın birlikte çıkardığı Hürriyet gazetesinde yayımlanan ve hükümeti eleştiren bir makaleyi hoş karşılamayan Rıfat Bey, 1868 yılının ağustos ayında gazetenin editörüne makaleyi tenkit eden bir mektup yolladı ve mektubun gazetede yayımlanmasını bekledi. Rıfat Bey bu isteğine ulaşamayınca cemiyete ödenen para yardımını kesti. Beş ay sonra 22 Ocak 1869 tarihinde kaleme aldığı mektup, Yeni Osmanlı Cemiyeti ile olan bağını tamamen kopardığını gösteriyordu.²⁰³ Rıfat Bey'den sonra cemiyetten ayrılan ikinci isim olan Ali Suavi, Yeni Osmanlılar arasında en fazla tepki çeken kişi idi. Ziya Paşa, Reşat Bey, Nuri Bey ve Rıfat Bey onu şarlatan olarak nitelendiriyorlardı. Muhbir gazetesini yayımlamasının ardından cemiyet üyeleri ile arasında var olan anlaşmazlığın daha da artmasının üzerine Ali Suavi, Yeni Osmanlı Cemiyeti ile olan ilişkisine son verdi. Cemiyet üyeleri arasında yaşanan en dikkate değer yol ayrımından birisi Namık Kemal ve Ziya Paşa arasında yaşanan ihtilaf sonucu meydana geldi. Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'nın talimatı üzerine Ziya Paşa ile birlikte çıkardığı Hürriyet gazetesinden ayrılarak bu ortaklığı bitirmişti. Yeni Osmanlı

²⁰¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 76, 77.

²⁰² Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 313.

²⁰³ Mardin, **a.g.e.**, s. 59.

Cemiyeti'nin bir başka ismi Şinasi, Paris'te ikamet etmesine karşın cemiyet üyeleri ile iletişimini koparmıştı.²⁰⁴

B. YENİ OSMANLILARIN ÜLKEYE DÖNÜŞÜ

Ziya Paşa ile yollarını ayırdıktan sonra Viyana'ya giden ve 6 ay Viyana Sefiri Halil Şerif Paşa'nın yanında kalan Namık Kemal, 24 Kasım 1870 tarihinde İstanbul'a döndü.²⁰⁵ Hürriyet gazetesinden ayrılarak İstanbul'a dönen ve Âli Paşa ile uzlaşmaya varan Namık Kemal'in aksine Ziya Paşa, Cenevre'de Hürriyet gazetesini çıkarmaya ve gerek gazetede gerekse eserlerinde hükümeti tenkit etmeye devam etti.²⁰⁶ 7 Eylül 1871'de Âli Paşa'nın vefat etmesi üzerine sadrazamlık görevine Mahmut Nedim Paşa atandı. Mahmut Nedim Paşa tarafından onaylanan özel af ile birlikte Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin çoğu İstanbul'a dönüş yaptı.²⁰⁷ 1871 yılında Agâh Efendi'nin, 1872 yılında Ziya Paşa, Reşat Bey ve Nuri Bey'in, 1874 yılında ise Mehmet Bey'in yurda döndüğü biliniyordu. Ali Suavi Paris'te kalmış ve Ulûm gazetesini çıkarmaya devam etmişti. Ali Suavi'nin İstanbul'a dönüşü 1876 yılında II. Abdülhamit'in tahta çıkmasının ardından gerçekleşti.²⁰⁸ Âli Paşa'nın ölümünden sonra yurda dönen Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri İstanbul'dan sürgün edilenler de dahil olmak üzere çeşitli memuriyetlere tayin edildi.²⁰⁹ Yeni Osmanlıların yollarını ayırmalarına rağmen cemiyet adı altında olmasa da meşrutiyeti ilan ettirme amacına yönelik faaliyetlerini sürdürdükleri görülmekte idi.²¹⁰

C. ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

Âli Paşa'nın ölümünün ardından sadaret makamına getirilen Mahmut Nedim Paşa, ilk olarak hoşlanmadığı Hüseyin Avni Paşa ve Rüştü Paşa'yı İstanbul'dan ve yönetimden uzaklaştırdı. Mithat Paşa'nın Bağdat valiliğinden alınarak Edirne valiliğine, Namık Kemal'in de Gelibolu mutasarrıflığına tayin edilmesi de Mahmut Nedim Paşa'nın isteği doğrultusunda gerçekleşti. Mahmut Nedim Paşa'nın yönetimdeki bu keyfi tutumu halk tarafından tepki ile karşılanmıştı. Sultan Abdülaziz bu tepkinin bir kargaşa ortamı yaratmasını önlemek için Mahmut Nedim Paşa'yı

²⁰⁴ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 77, 78.

²⁰⁵ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 78.

²⁰⁶ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 99.

²⁰⁷ Mardin, **a.g.e.**, s. 68.

²⁰⁸ Kuran, **a.g.e.**, s. 24.

²⁰⁹ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 100.

²¹⁰ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 78.

görevden alarak yerine Mithat Paşa'yı tayin etti. Mithat Paşa iki buçuk ay kadar kısa bir süre sadaret makamında kaldıktan sonra görevden alındı ve yerine Mehmet Rüştü Paşa getirildi. Mehmet Rüştü Paşa da bu makamda uzun süre kalmamış olup Mahmut Nedim Paşa ikinci kez sadrazam olarak göreve başladı. Mahmut Nedim Paşa'dan sonra sadaret makamının sahibi Hüseyin Avni Paşa oldu. Hükümet içinde sık sık görülen bu görevden alma ve tayinler halkı bezdiren bir vaziyet haline dönüştü.²¹¹ 11 Mayıs 1876 tarihinde devlet Fatih, Bayezid ve Süleymaniye medreseleri öğrencilerinin derslerine ara vererek başlattığı bir ayaklanmaya sahne oldu. Öğrenciler bu ayaklanmayı devletin hukuk ve bağımsızlığının yok sayılması ve Hristiyanların Müslümanları aşağılayarak onlara zulmetmesi gerekçelerine dayandırıyor ve çare olarak buna sebep olan yetkililerin görevden alınmasını öngörüyorlardı. Babıali önüne gelen öğrenciler sadrazam ve şeyhülislamı istemediklerini bağırarak dile getirmişlerdi. Bu sırada Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Efendi Babıali'yi ve Bab-ı Meşihatı çoktan terk etmişlerdi.²¹² Öğrencilerin sadrazamlık makamına getirilmesini istedikleri isim Mithat Paşa idi. Bu istekleri gerçekleşmedi. Fakat Mahmut Nedim Paşa görevden alınarak yerine dördüncü kez sadrazam olan Mehmet Rüştü Paşa getirildi. Yeni şeyhülislam Hüseyin Hayrullah Efendi olurken Hüseyin Avni Paşa seraskerlik görevine tayin edildi. Mithat Paşa ise Meclis-i Vükela'da memur olarak göreve başladı. Mithat Paşa'nın bu memuriyetten sonra tayin edildiği vazife Şûrâ-yı Devlet reisliği idi. Bu vaziyet, Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar Avrupa'da da bir yankı uyandırmış ve gazetelerde yerini almıştı. Çıkan haberlerden İngiliz ve Fransız basınının Mithat Paşa'nın, Rus basınının ise Mahmut Nedim Paşa'nın tarafında olduğu anlaşılıyordu. Mithat Paşa elde ettiği başarılarından ötürü halk tarafından seviliyor ve Yeni Osmanlıların lideri olarak kabul ediliyordu. Meşrutiyet taraftarı olan Mithat Paşa'nın aksine Sultan Abdülaziz meşrutiyet yönetiminden yana değildi ve Rusya taraftarı bir politika sürdürüyordu.²¹³

Sultan Abdülaziz, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa'dan oluşan yeni Vükela Heyeti'ni yanına çağırdığında onlara açıkça söylediği, halkın isteği neticesinde memuriyet aldıkları ve güvenine nail olmadıkları idi. Vükela Heyeti nezdinde padişahın kendilerine düşmanlık beslediği ve eline geçen ilk fırsatta Mahmut Nedim Paşa'yı

²¹¹ Kuran, **a.g.e.**, s. 25, 26.

²¹² Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 102.

²¹³ Kuran, **a.g.e.**, s. 26.

tekrar sadrazamlığa atayacağı fikri kuvvetlenmişti. Bu durumda görevlerini kaybederek İstanbul'dan sürüleceklerini hatta bununla da kalmayıp ceza alacaklarını düşünüyorlardı.²¹⁴ Hükümete giren bu dört ismin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhran döneminden ve maliye alanında ortaya çıkan israftan mesul tutup suçladıkları kişi de Sultan Abdülaziz'in bizzat kendisi idi. Onlara göre, Sultan Abdülaziz'in saltanatının devam etmesi devleti yıkılışa götüren mevcut düzenin değişmeyeceği anlamına geliyordu.²¹⁵ Kafalarında beliren varsayımların ortadan kalkması ve Osmanlı Devleti'nde baş gösteren buhranın sona ermesi için bulunan çözüm padişahı tahttan indirme fikri oldu. Bu fikre ilk sahip çıkan Serasker Hüseyin Avni Paşa idi. Hüseyin Avni Paşa, sırasıyla Mithat Paşa, Mehmet Rüştü Paşa ve Hayrullah Efendi'yi padişahı tahttan indirmek için bir plan yapmaya ikna etti. Saltanat değişikliği için işe girişen Vükela Heyeti bu noktada ordunun ve donanmanın yardımını gerekli görmüştü. Hüseyin Avni Paşa bunun için Harp Okulu Komutanı Süleyman Paşa'yı, Şûrâ-yı Askerî Reisi Redif Paşa'yı ve Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'yı söz konusu fikre inandırarak plana dahil etti.²¹⁶ Padişahı tahttan indirme hareketinin nasıl ve hangi gün gerçekleşeceği belirlenmişti. 30 Mayıs 1876 tarihinde şeyhülislamın verdiği fetva ile beraber Süleyman Paşa'nın hazır bulundurduğu birlikler sarayın etrafını sardı. Bu kuşatma, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile sonuçlandı.²¹⁷ Topkapı Sarayı'na götürülen Abdülaziz, buradan Feriye Sarayı'na nakledildi.²¹⁸ Vükela Heyeti'nin isteği ile saltanata getirilen V. Murat, tüm bakanların görevlerine devam etmelerini doğrulayan resmi bir yazı yayımladı. V. Murat'ın tahta çıkışı meşrutiyet taraftarlarınca elde ettikleri bir başarı olarak görülüyordu. Yeni Osmanlılar ile iyi ilişkiler içinde olan V. Murat'ın tahta çıkmasının ardından Yeni Osmanlıların çoğu sarayda çeşitli memuriyetlere atandı. Fakat yeni padişaha karşı duyulan memnuniyet kısa sürmüştü. V. Murat tahta geçtikten sonra iki önemli olay yaşandı. İlki Sultan Abdülaziz'in hal'edilmesinden birkaç gün sonra Feriye Sarayı'nda bilekleri kesilmiş bir halde cansız bedeninin bulunması, ikincisi ise Kafkasyalı piyade yüzbaşısı olan ve Abdülaziz'in oğlu Prens İzzettin'e yaverlik eden Çerkes Hasan'ın Abdülaziz'in ölümünün intikamını almak için kabine toplantısını basarak Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmesi idi. Yaşanan olayların verdiği korku V.

²¹⁴ Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 104, 105.

²¹⁵ Akşin, **a.g.e.**, s. 150.

²¹⁶ Karal, **a.g.e.**, Cilt VII, s. 105-107.

²¹⁷ Kuran, **a.g.e.**, s. 27.

²¹⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 150.

Murat'ın akli dengesini yitirmesine neden oldu. Üç ay gibi kısa bir süre tahtta kalan V. Murat 31 Ağustos 1876 tarihinde hal'edildi.²¹⁹ V. Murat'ın kısa süren saltanatı, Yeni Osmanlıların arzu ettikleri meşrutiyet idaresi açısından değerlendirildiğinde sonuç alınamayan bir süreç oldu. V. Murat'ın tahta çıktıktan sonra yayımladığı bildirgede her ne kadar vatan ve hürriyet gibi kelimeler yer alsa da meşrutiyet idaresinin uygulanacağına dair kesin bir yargı bulunmuyordu. Meşrutiyet idaresinin bir neticeye bağlanmamasının sebebi V. Murat'ı tahta çıkaran ve Vükela Heyeti'ni oluşturan dört ismin arasında var olan görüş ayrılığından kaynaklı idi. 8 Haziran 1876 tarihinde yapılan toplantıda Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın meşrutiyet idaresine karşı mesafeli davrandıkları ve ilanı için uygun zaman olmadığı fikrini öne sürdükleri görülmüyordu. Çerkes Hasan Vakası'nda Hüseyin Avni Paşa'nın hayatını kaybetmesi Mithat Paşa ve meşrutiyet yanlılarının elini güçlendiren bir durum oldu. Şûrâ-yı Devlet reisi olan Mithat Paşa Yeni Osmanlıların içinde bulunduğu grup ile beraber meşrutiyet idaresi yolundaki çalışmalara başladı. Bu çalışmalar Sultan Murat'ın tahttan indirilmesinin ardından devlet işlerini yürütecek bir padişah ihtiyacını doğurdu.²²⁰

D. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞI VE I. MEŞRUTİYET'İN İLANI

Vükela Heyeti'nden V. Murat'ın tahttan indirilmesi kararının çıkmasının ardından saltanat makamı için uygun görülen veliaht II. Abdülhamit oldu. Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşa devlet yönetimi hakkındaki fikirlerini öğrenmek üzere II. Abdülhamit ile görüşmeye gitti.²²¹ Tahttan indirilen Abdülaziz'in meçhul ölümü Yeni Osmanlıları üzen bir olay olup ümit bağladıkları V. Murat'ın saltanatı, sağlık problemleri nedeniyle hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştı. Abdülhamit'in tahtın yeni aday olarak gösterilmesi hem hükümetin hem de aydınların ona güven duymaması göz önüne alındığında şaşırtıcı bir gelişme oldu.²²² Maşlak'ta gerçekleşen görüşmede Abdülhamit'in Kanûn-ı Esâsî'yi geciktirmeden ilan etmesi, Vükela Heyeti'ne hükümet ile alakalı aldığı kararlarda müdahale etmemesi ve Ziya Paşa ile Namık Kemal'i mabeyin katipliğine ataması gibi konular gündeme geldi. Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşa'nın Abdülhamit ile anlaşmaya varmasının ve V. Murat'ın tahttan

²¹⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 161, 162.

²²⁰ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 85, 86.

²²¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Cilt VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 215.

²²² Mardin, **a.g.e.**, s. 85.

indirilmesinin ardından 1 Eylül 1876 tarihinde yapılan resmî açıklama ile Abdülhamit'in cülusu duyuruldu.²²³ Dolmabahçe Sarayı'na geldikten sonra halkın ve memurların tebriklerini kabul eden II. Abdülhamit, meşrutiyet yanlısı bir idare tesis edeceğini belirten sözler sarfetti. Yönetim kadrosunu meydana getirmek için çalışmalara başlayan sultanın yaptığı atamalarda iki önemli detay fark ediliyordu. İlki padişahın tahta çıkması için çaba sarf eden kişilerin söz verilen mevkilere getirilmesiydi. İkincisi ise Abdülhamit ile anlaşma sağlanmasına rağmen mabeyin katipliğine Ziya Paşa ve Namık Kemal'in yerine başka kimselerin atamalarının yapılmasıydı. Bu vazgeçiş, meşrutiyet yanlılarını hayal kırıklığına uğratan ilk gelişme oldu. Bir başka hayal kırıklığı 12 Eylül 1876 tarihinde yayımlanan cülus hatt-ı hümayunu idi. Mithat Paşa'nın kaleme aldığı bu hatt-ı hümayun II. Abdülhamit tarafından beğenilmeyerek sultanın başkatibi Sait Bey aracılığıyla bir düzeltmeye tabi tutuldu. Yeni taslak metni Mithat Paşa'nın kaleme aldığı metin ile karşılaştırıldığında meşrutiyet ile alakalı açık ve kesin olmayan ifadelerin varlığı dikkat çekiyordu. Hatt-ı hümayunun yayımlanmasının ardı sıra meşrutiyet idaresi konuşulmaya başlamış olup Kanûn-ı Esâsî'ye taraf ve muhalif olanlar arasında bir savaş başladı. Sultan Abdülhamit, tahta çıkarken meşrutiyetin ilan edileceğine dair söz vermiş ve yayımlanan hatt-ı hümayunda net ifadeler kullanmamakla beraber verdiği sözü yerine getireceğini açıklamış ise de kendisine karşı duyulan kuşku artmaya başladı. Meşrutiyet idaresi ve Kanûn-ı Esâsî fikrine taraf ve muhalif olanlar arasında baş gösteren münakaşa devam ederken yeni anayasanın hazırlanmasını ve ilan edilmesini hızlandıran birtakım vaziyetlerin varlığı söz konusu idi: Halk ve aydınlar Kanûn-ı Esâsî'nin ilan edilmesini heyecan içinde bekliyorlardı. Kanûn-ı Esâsî ile alakalı birtakım söylentiler çıkmış olup meşrutiyet yanlıları var olan gergin ortamı yatıştırmak için çalışıyorlardı. Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı V. Murat döneminde ertelenmiş bir fikirdi. Tekrar ertelendiği takdirde devlet, Avrupalı devletler nezdinde alay konusu haline geleceği fikrinden çekiniyordu. Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı Avrupalı devletlerin baskısı neticesinde toplanan Tersane Konferansı'nda alınacak kararların uygulanmaması noktasında da bir kaçış yolu olarak görülmekte idi. 8 Ekim 1876 tarihinde Sultan Abdülhamit'in isteğiyle anayasa hazırlıklarını yürütmek üzere başkanlığını Server Paşa'nın yaptığı bir komisyon kuruldu.²²⁴ Komisyon 16 mülkiye, 10 ilmiye mensubu, 2 ferik ve 3 Hristiyan müsteşardan meydana gelmekteydi. Komisyonda Mithat Paşa,

²²³ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 232, 234, 235.

²²⁴ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 238-243.

Süleyman Paşa ve Sait Bey'in hazırladığı taslaklar incelenmişti. Komisyondan çıkan anayasa metni padişahın isteği üzerine düzeltilmelere tabi tutulmuş olup 6 Aralık 1876 tarihinde hükümet tarafından onaylandı. Bunu takiben 19 Aralık 1876 tarihinde sadrazamlık görevinden istifa eden Mütercim Rüştü Paşa'nın yerine Mithat Paşa atandı.²²⁵ Tersane Konferansı'nın yapılacağı gün gerçekleşen I. Meşrutiyet'in ilanı, 23 Aralık 1876 tarihine rastlamaktaydı. I. Meşrutiyet'in ilanı halk tarafından coşkuyla karşılanırken Avrupalı devletler üzerinde herhangi bir tesir yaratmadı.²²⁶

E. KANÛN-I ESÂSÎ VE YENİ OSMANLILAR

12 başlık ve 119 maddeden oluşan Kanûn-ı Esâsî'nin 113. maddesi, Yeni Osmanlıların akıbeti açısından değerlendirildiğinde dikkate değer bir özellik taşıyordu. 113. maddede “Ülkenin herhangi bir yerinde ihtilal çıkacağını gösteren emarelerin çıkması durumunda hükümetin o bölgeye has olmak üzere sıkıyönetim ilanına hakkı vardır, hükümetin emniyetini ihlal ettikleri kolluk kuvvetlerinin araştırmalarıyla sabit olanlar padişah tarafından ülkeden uzaklaştırılabilir.” hükmü yer alıyordu. Padişaha yurtdışına sürgün etme hakkını tanıyan bu madde Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından tepki ile karşılandı. Üzerinde değişiklikler yapılan ve 113. maddenin var olduğu yeni anayasa taslağının Mithat Paşa tarafından kabul edilmesi Yeni Osmanlıları hayal kırıklığına uğratan bir gelişme oldu.²²⁷

I. Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esâsî'nin ilan edileceği tarihten kısa bir süre önce Yeni Osmanlılar, Osmanlı-Rus Savaşı'nda mücadele veren askerlerin kışlık ihtiyaçlarını üstlenmek için Hediye Cemiyeti, orduya gönüllü asker sağlamak için ise Mithat Paşa başkanlığında Asakir-i Milliye Cemiyeti adını taşıyan iki cemiyet kurmuşlardı. Asakir-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasının ardından çıkan söylentiler Sultan II. Abdülhamit tarafından Mithat Paşa lehinde propaganda çalışmaları yürütmek ve kamuoyu oluşturmak amacına yoruldu. Bu suretle padişah kendisine karşı gerçekleştirilecek bir darbe girişimi düşüncesiyle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmalarının yararlı olacağını öngördü.²²⁸

²²⁵ Akşin, **a.g.e.**, s. 154.

²²⁶ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 89.

²²⁷ Mehmet Akif Aydın, “Kanûn-ı Esâsî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul, 2001, s. 329, 330.

²²⁸ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 88.

Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından askerlerden ve halktan oluşan bir grubun Mithat Paşa'nın konağının önünde "Mithat Paşa çok yaşa" naraları atmaları ve Namık Kemal'in şiirleri eşliğinde yürüyüşler gerçekleştirmeleri padişahın huzurunu kaçırmış olup Yeni Osmanlılardan kurtulma fikrini güçlendirdi. 10 Mayıs 1877 tarihinde Ziya Paşa Suriye valiliğine atanmak suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Namık Kemal ise katıldığı bir toplantıda okuduğu beyit gerekçe gösterilerek tutuklandı. Beş aylık hapis cezasının ardından 10 Temmuz 1877 tarihinde tahliye edilen Namık Kemal, Midilli'ye gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Son şekli ile Kanûn-ı Esâsî metnini onaylayan Mithat Paşa Yeni Osmanlıların karşı çıktığı 113. maddenin uygulandığı ilk kurban oldu ve 5 Şubat 1877 tarihinde sadrazamlık görevinden alınarak Avrupa'ya sürgün edildi. Meşrutiyet'in ve Kanûn-ı Esâsî'nin ilanı için 11 seneden fazla emek harcayan Yeni Osmanlılar söz konusu 113. madde karşısında çaresiz kaldı. Tüm yaşadıklarına rağmen sürgün hayatlarının devam ettiği yıllarda da mücadelelerine ara vermeyen Yeni Osmanlıların kaleme aldığı yazılar vazgeçemeyişlerinin en büyük kanıtı idi.²²⁹

F. ÇIRAĞAN BASKINI

Sultan II. Abdülhamit'in emriyle Galatasaray Lisesi'ndeki müdürlük görevinden alındıktan sonra Üsküdar'da ikamet eden Maarif Nazırı Vehbi Paşa'nın yanına yerleşen Ali Suavi'nin bu süreçte gizlice V. Murat ile görüşmeye gittiği zikredilenler arasındaydı. Görüşmelerin ne hakkında olduğu bilinmese de V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak ve Kırcaali'de devam eden direnişi desteklemek olduğu tahmin ediliyordu.²³⁰ 1877-1878 yılları arasında devam eden ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Balkanlarda Rusya'nın saldırısına maruz kalan Müslümanlar İstanbul'a göç etmeye mecbur bırakıldı. Savaşın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması çok ağır kararlar barındırmakta olup Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki egemenliğini yok sayıyordu. Ayrıca söz konusu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya miktarı oldukça fazla bir savaş tazminatı ödemesi gerekiyordu. Ateşkes sağlandıktan sonra Kırcaali adını taşıyan bölgedeki Müslümanlar, silahlarını bırakmamış ve Ruslara karşı savaşı devam ettirmişlerdi. Üsküdar'a taşındıktan sonra

²²⁹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 89.

²³⁰ Ertuğrul, Uyan, **a.g.m.**, s. 62.

Ali Suavi'nin burada Üsküdar Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurduğu ve cemiyetin amacının Kırcaali'de süren mücadeleye destek vermek olduğu bilinmekte idi.²³¹

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile karşı karşıya geldiği 93 Harbi'nden mağlup ayrılması üzerine imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Ali Suavi'nin II. Abdülhamit'in Rusya'ya boyun eğdiği fikrine kapılarak hükümete karşı tavır almasına neden olmuştu. Ali Suavi, bu mesele ile alakalı kaleme aldığı ve Vakit gazetesine gönderdiği makalede Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden değil Osmanlı Devleti'nin mali açıdan güçlü olması gerekçesiyle Rusya'dan savaş tazminatı almasının doğru olacağını ifade ediyordu.²³²

Kendinden taraf olan grup ile birlikte cami ve medreselerde propaganda çalışmalarına başlayan Ali Suavi, o sırada İstanbul'da bulunan Balkan muhacirlerini, V. Murat'ı metheden II. Abdülhamit'i ise yeren sözler sarfederek yanına çekmeyi başardı. Ali Suavi ve taraftarlarının savunduğu düşünce, V. Murat'ın yeniden tahta geçmesinin ardından Rusya ile yapılan antlaşma koşullarının geçersiz olacağı ve Rusya'nın mağlup edileceği idi.²³³

Anlaştığı Balkan muhacirleri ile birlikte 20 Mayıs 1878 tarihinde Çırağan Sarayı'na bir baskın gerçekleştiren Ali Suavi, nöbetçileri atlatarak V. Murat'ın odasına girdi ve "Sultan Murat çok yaşa" naraları eşliğinde onu saraydan kaçırmaya çalıştı. Fakat söz konusu kaçırma planı Ali Suavi'nin umduğu gibi ilerlememiş olup Beşiktaş Zabıta Amiri Hasan Paşa tarafından yakalanması ve kafasına aldığı sopa darbesinin ardından ölümü ile sonuçlandı. Hasan Paşa'nın yanında bulunan askerlerin açtığı ateşe maruz kalan muhacirlerden 23'ü ölüirken 15'i de yaralandı. Sağ kalan muhacirler askerler tarafından önce ablukaya sonra da göz altına alındı.²³⁴

Sayısı tam olarak bilinmemekle beraber Balkan muhacirleri, kimi araştırmacılara göre 250 kimi araştırmacılara göre 500 kişi civarında idi. Ali Suavi'nin bu baskın planındaki gerçek amacı ve kim ya da kimler tarafından desteklendiği hakkında net bir bilgi olmayıp bu hadise Sultan II. Abdülhamit üzerinde büyük bir tesir bıraktı ve onu birtakım önlemler almaya sevk etti. İlk önlem olarak İstanbul'da bulunan muhacirleri uzaklaştıran II. Abdülhamit daha sonra ise V. Murat ve ailesini Yıldız Sarayı'ndaki Malta Köşkü'ne göndererek göz hapsine aldirdi. Söz konusu

²³¹ Çelik, a.g.e., s. 39, 40.

²³² Ertuğrul, Uyan, a.g.m., s. 62.

²³³ Cevdet Küçük, "Çırağan Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, 1993, s. 307.

²³⁴ Çelik, a.g.e., s. 41, 42.

baskın, Ali Suavi'nin geçmişte Yeni Osmanlı Cemiyeti'ne üye olması nedeniyle padişahın Yeni Osmanlılara karşı olan güvensizliğinin daha da artmasına neden oldu.²³⁵

²³⁵ Küçük, a.g.m., s. 307, 309.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin modernleşmeyi bir devlet politikası haline getirmesi ve bu politikaya uygun olarak birtakım uygulamalar başlatması devlet içinde bir ikiliğe neden olmuştur. Hükümet, ordu ve halk arasında fikir ayrılıklarını ortaya çıkararak yönetime muhalefet edenlerin sayısını arttırmıştır. Sınırlar içerisinde devam eden bu gergin ortam, dış baskılar da göz önüne alındığında devleti yeni çareler aramaya sevk etmiştir. Söz konusu sorunu çözüme kavuşturmak adına ilan edilen Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı devleti umduğu başarıya ulaştıramamanın yanı sıra muhalefetin şekil değiştirerek büyümesine yol açmıştır. Osmanlı geleneksel muhalefet kültürü bu dönemde, modernleşmeden etkilenerak dili ve amaçları noktasında bir değişim sürecine girmiştir. Daha evvel kişisel çıkarlara hizmet eden ve mevcut statükonun değişmemesi üzerine kurulu iken Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nın ilanının ardından yerini anti-emperyal ve milliyetçi söylemlerle kendini ifade eden bir muhalefet kültürüne bırakmıştır.

Bilhassa Islahat Fermanı'na muhalefet eden Yeni Osmanlılar, bunu yaparken yerli ve milli değerlere sarılmışlardır. Anti-emperyalizmi araçsallaştırarak eşitliğin temel alındığı bir Osmanlı milliyetçiliğini savunmuşlardır. Yeni Osmanlılar özünde siyasal bir hareket olmakla beraber iktidara gelebilmek için yeni enstrümanlar kullanarak Osmanlı edebi kültüründe yeni bir akım yaratmışlardır. Yeni Osmanlı Cemiyeti şair, yazar gibi aydınların yanı sıra çeşitli mevkilerde çalışmış devlet görevlilerini de içinde barındırmıştır. Yeni Osmanlıları bir araya getiren, devlet yönetimi hakkında vardıkları ortak kanı olmuştur. Devlette uygulanan politikaları eleştiren Yeni Osmanlılar, amaçladıkları meşrutiyet idaresini devlete kazandırma yolunda birçok eser ortaya koymuşlardır. Kaleme aldıkları eserler halkı bilgilendirerek bir kamuoyu oluşturma görevi üstlenmiştir. Yeni Osmanlıların bıraktığı eserler, dönemin siyasi ve sosyal yapısının anlaşılması açısından geleceğe katkı sağlamıştır.

Yeni Osmanlılar her ne kadar arzu ettikleri düzeni hayata geçirememiş olsalar da meşrutiyet idaresinin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde girmesine öncülük etmişlerdir. Mevcut monarşi yönetimi açısından değerlendirildiğinde bir anayasanın ilan edilerek parlamenter sisteme geçilmesi demokrasi adına atılan ilk ve önemli bir adım olmuştur. Yeni Osmanlılar fikirleriyle, II. Abdülhamit'e muhalefet eden ve II. Meşrutiyet'i savunan Jön Türklere de ilham vermişlerdir. Anayasal düzenin

uygulanması hususunda Yeni Osmanlıların savundukları fikirler, Jön Türklere bıraktıkları bir miras niteliğindedir. Aynı amaca hizmet eden bu iki grubun ayrıldıkları nokta, Yeni Osmanlıların seçkin sınıftan gelmesine karşın muhafazakâr, Jön Türklerin ise orta sınıftan gelmesine karşın seküler olmasından kaynaklanmaktadır. Yeni Osmanlılar kimi zaman kendi aralarında fikir ayrılığı yaşayıp kişisel çıkarlarını gözetmişlerse de halktan beslenmiş ve halka hitap etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- AKŞİN, Sina. (1988). **“Siyasal Tarih (1789-1908)”, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Ankara: Cem Yayınevi.
- AKYILDIZ, Ali (2012). **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BERKES, Niyazi. (2012). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Yapı Kredi Yayınları.
- BUDAK, Ali. (2014). **Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- CANELLİ, Mustafa. (1985). **Namık Kemal Hayatı, Sanatı, Fikirleri**, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- ÇELİK, Hüseyin. (1993). **Ali Suavi**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DAVISON, Roderic H. (1997). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876 (1. Cilt)**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Papirüs Yayınevi.
- EBUZZİYA, Ziyad. (1997). **Şinasi**, Haz. Hüseyin Çelik, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ERCİLASUN, (2007). Bilge. **Edebiyatımızın Zirvesindekiler Ziya Paşa**, Ankara Akçağ Yayınları.
- EREN, Ahmet Cevat. (2007). **Tanzimat Fermanı ve Dönemi**, İstanbul: Derin Yayınları.
- ERYILMAZ, Bilal (2010). **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları.
- FINDLEY, Carter V. (2012). **Modern Türkiye Tarihi**, Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- FINDLEY Carter V. (2019). **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform Babıâli 1789-1922**, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Alfa Tarih.
- GÖÇGÜN, Önder. (2009). **Namık Kemal**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÖÇGÜN, Önder. (1987). **Ziya Paşa**, İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- GÜMÜŞOĞLU, Hasan. (2014). **Devlet-i Aliyye'nin Sonbaharı**, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- KARAL, Enver Ziya. (2007). **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya. (2007). **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, Cilt VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya. (2003). **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Cilt VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAL, Enver Ziya. (2007). **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Cilt VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KOCABAŞ, Süleyman. (2001). **Sultan Abdülaziz ve I. Meşrutiyet**, İstanbul: Vatan Yayınları.
- KURAN, Ahmet Bedevi. (2000). **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- LEWIS, Bernard (1993). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MARDİN, Şerif. (2006). **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif. (1991). **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif. (1996). **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MERMUTLU, Bedri. (2003). **Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ORTAYLI, İlber. (1987). **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Hil Yayın.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1960). **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: Siyaset İlmi Serisi 8.
- PARLATIR, İsmail. (2014). **Edebiyatımızın Zirvesindekiler Şinasi**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- RIEDLER, Florian. (2012). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet**, Çev. Azize F. Çakır, İstanbul: Picus Yayıncılık.

ULUSOY NALCIOĞLU, Belkıs. (2013). **Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878**, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

YAZICI, Nevin. (2002). **Osmanlılık Fikri ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ZURCHER, Erik Jan. (2000). **Modern Türkiye'nin Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler

AKBULUT, Uğur. (2013). “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Electronic Turkish Studies**, (8)5, s. 31-57.

AYDIN, Mehmet Akif. (2001). “Kanûn-ı Esâsî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 328-330.

BİLİM, Cahit. (1990). “Tercüme Odası”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, (1)1, s. 29-43.

BUZPINAR, Şit Tufan. (2020). “Mustafa Fâzıl Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 300-301.

ÇAKIR, Hamza. (2011). “Tercümân-ı Ahvâl”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 495-497.

ÇAVDAR, Necati. (2020). “Ali Suavi’de Terakki ve Medeniyet Düşüncesi: Muhibir Yazıları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (126)249, s. 307-322.

ÇELİK, Halil İbrahim. (2016). “Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Darbeler Tarihi Özel Sayısı I**, (2)2, s. 27-78.

DEMİR, Kenan. (2014). “Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (5), s. 57-88.

DİA, (2011). “Encümen-i Şuara”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 179-181.

DÜZEN, Cem. (2017). “Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (19)1, s. 107-128.

- ERTUĞRUL, Esen ve UYAN Çağhan. (2019). “Sıradışı Bir Yeni Osmanlı Aydını: Ali Suavi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Çağdaş Düşünce Hayatı Dergisi**, (2)2, s. 44-68.
- GÜZ, Nurettin. (2000). “Osmanlı Basını”, **Selçuk İletişim Dergisi**, (1)3, s. 40-57.
- KOLOĞLU, Orhan. (1985). “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 68-93.
- KÜÇÜK, Cevdet. (1993). “Çırağan Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 306-309.
- ÖZHAN KOÇAK, Dilek. (2010). “Türk Entelijensiya’sının Filizlendiği Kurum: Tercüme Odası”, **Tercüman-ı Ahval’in 150. Yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu**, s. 35-52.
- TÜRKMEN, Zekeriya. (2002). “Kuleli Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 356-357.
- TÜRKMENÖĞLU, Mehmet Ali. (2019). “Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlıcılık”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, (5)2, s. 408-427.
- ULUSOY NALCIOĞLU, Belkıs. (2005). “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkeleri”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (7)14, s. 253-267.
- VAROL, Muharrem. (2015). “Kahramanlıktan Kalebendliğe: Kuleli Vak’asının Baş Aktörü Süleymaniyeli Şeyh Ahmed’e Dair Bilinmeyenler”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (16)35, s. 97-143.
- YAZICI, Nesimi. (1997). “Hadîka”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 18-19.
- YILMAZ, Yasin. (2017). “Osmanlı’da Sebebi Meçhul Olan Kuleli Vakası’nın Tarihi Arka Planı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, **Turkish Studies**, Cilt 12/16, s. 511-530.

Tezler

- BİÇER, Zeynep. (2011). Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DOĞAN, Sedat. (2014). Tanzimat Dönemi Türk Düşüncesinde Hürriyet Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DÜZEN, Cem. (2015). Kuleli Vak'ası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- ÖZ, Erkan. (2003). Kamuoyu Kavramı ve Basının Kamuoyu Oluşturma İşlevi Açısından Yeni Osmanlılar'ın Gazeteciliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.